

Народна библиотека
'РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ'

BO CP 821.163.41-32

САВРЕМЕНА српск

600000021

COBISS o

ПЕСКОВАЦ

НЖЕВНА ЗАДРУГА 305

САВРЕМЕНА СРПСКА ПРИПОВЕТКА

УРЕДИЛИ
МЛ. СТ. ЂУРИЧИЋ, Б. ЈЕВТИЋ

a.
280—

21

821.163.41-32

*

САВРЕМЕНА ПРИПОВЕТКА

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

КЊИГА 305

КОЛО XLIV

САВРЕМЕНА
СРПСКА ПРИПОВЕТКА

ЕОГРАД

1943

САВРЕМЕНА СРПСКА ПРИПОВЕТКА

УРЕДИЛИ
МЛ. СТ. БУРИЧИЋ, Б. ЈЕВТИЋ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА БЕОГРАДА

Бр. 27. 786

Струка 886 -32

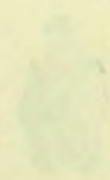

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАЊЕВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

БЕОГРАД
1943

СРПСКА ГРАДОНОЧНИЦА
САВЕШТА

СРПСКА ГРАДОНОЧНИЦА
НАРОДНА

О ОВОЈ КЊИЗИ

Предговор

Састављајући овај зборник српске приповетке у раздобљу између два светска рата, од 1918 до 1941 године, уредници су настојали да се ослободе сваког књижевног догматизма, естетско-теориских програма, програма по „калупу“, или програма који су српској читалачкој публици били годинама наметани пролазном модом времена. У немогућности да дају, из многих разлога, потпун избор српске приповетке, неку врсту антологије српске приповедачке прозе, они су вршили избор према стварној књижевној вредности односних приповедака, не обазирајући се да ли су њихови писци стари или млади, познати или непознати, признати или непризнати. Њихов главни смер био је одређен напорима да даду живу књигу која довољно и изразито карактерише српски стваралачки потенцијал, одиста најпотпуније исказан у српској приповедачкој прози. Кроз ову прозу утврдиће доцнији књижевни историчари духовне облике српског народа и његових стваралачких могућности, али ће се њиме обилно користити и социолози, и историчари, и етичари, и политички писци, и утолико пре и више што су српски приповедачи, растурени по свима српским земљама, непосредно ослушкивали и „на лицу места“ бележили треперења и откуцаје српске душе. То је чињеница која остаје и онда кад би се, можда, нашао понеко да је оспори као претерану или сувише истакнуту и наглашену. Више него наши државници и политички људи, наши приповедачи су живели у најближем додиру са живим снагама свога народа. Отуда овде

толико психолошки тачних виђења нашег малог човека и, особито, човека са села, и виђења многостраних и многообразних која кроз реалистичан наратив дају верну слику широких српских маса.

Уредници, природно, нису ишли за једном књижевном тенденцијом: да истакну само оно што је у српској приповедачкој прози у непосредној и јасно одређеној вези са малим српским човеком, већ подједнако за свима књижевним тенденцијама које одређује својом садржином и својим уметничким облицима и изразима једна богата проза каква је српска. После, не само језичко и дијалектолошко богатство, већ и богатство мотива и тема, психолошких фиксирања, социолошких и етичних чињеница, описа и карактерних портрета — све оно што чини и претставља многострану слику једног делотворног живота. У свему овоме, кроз мирна епска казивања, као и кроз захуктале лирске пасаже осећа се, неоспорно, мирис српске земље и српска грудa у свима својим облицима, природним и вештачким, нагонски сировим или култивисаним; у облицима дизања, храброг стремљења напред, као и у облицима пропадања који су многобројни и многуозрочни: српски приповедач свугде је прилежно ослушкивао и све чуо, свуда гледао раширених очију и све видео да то, најзад, транспонује у адекватне уметничке форме. Отуда српска приповедачка проза има, поред уметничког, и документаран значај.

Боривоје Јевтић
Младен Ст. Ђуричић

30 новембра 1942 године
Београд,

САВРЕМЕНА ПРИПОВЕТКА

Најтежи узмах

Помажући се олако већ почађалим лесковаком који је више личио на караванску соху но на штап, Станислав Косибара корачаше шумовитом гредом планинском ка својем селу. Иако превалио осамдесету, он би свакако кроз данашњу предвечерњу свежину пошао и брже, да се често не осврташе за собом на своју бремениту снаху, која се и од бремена и од великих душевних мука једва тетураше.

На ходу као да се све више исправљаше овај чудесни старац. Као да хоћаше још једном, било за последњи пут, да удахне у своја широка прса сву планинску свежину, у своје старо и јуначко срце сву снагу из мајке земље. Да само још један пут запне, али снажно као некад кад му је мах био јачи и од нада и од сушене срчевине. Последњи храст између старих колашинаца, којих нема више, и заостао колико од жеље, колико да би по том примеру људи, данас мањи и несрчанији, могли веровати да су такви пређе одиста постојали. Висок и крупан, прав као ступ и необично мужанствен. Испод велике шубаре избили му густе као снег бели праменови косе и полегали по плећима као негдашњем столетном себру. Очи још севају, а испод орловског носа зелени пуни бркови као код каквога малисорскога барјактара који већ не излази из куле, а припасао би ипак оружје као какав младић, само да чује пуцањ. Лице господски бело и чисто. Само се јасно види да га је огранула велика невоља, јер се по образима примећују страховито бледи колотови, па би му доња усна и подрхтавала да је мушки није стиснуо уз горњу и

покрио седим брковима: ни дрво ни камен да не би спазили што му је на срцу...

— Мореш ли, Вучице?

— Могу, ћеде, могу.

— Још само мало. Село је близу, на помолу ћемо се одморити док сиће вече, па ћемо се по мраку привући кући.

— Зар кући, ћеде?

— Но шта?... Жив је ћедо још!... И... и... он ти је после Бога ту... Кријепи се, дијете!... — рече јој пуним устима и врло милостиво.

Станислава Косибару, великога домаћина и гласитога мужа у свем Колашину, задесила је огромна беда. Рат и болештине покосиле су му свих шест синова и два најбоља унука. Остале само удовице и подмладак. Али присуство непријатеља у земљи закалило његову уцвељену душу. Сетно се да ваља ипак одржати кућу и толику децу. Зато и дочекао ослобођење. Прекрстио се старац и о својој слави први за столом запевао. Колико да осоколи. Али убрзо после тога удари по смену најстрашнији гром. Његова најмлађа снаха, мајка четворо деце, жена несумњиво његова најбољег сина који је недалеко одавде храбро у рату погинуо, његова особница и миљеница Вучица, некако поклекла и обрела се трудном. У зли и најцрњи час за гласиту кућу, за целу породицу. Јер две су срамоте најневидовније беде у Колашину: кад некога убију у туђем вајату и кад се удовица обретне трудна. Кобан љубавни подвиг се не свети, таква јунака покрије мук на свагда, а о удовици с ограјишем прича се док је села и људи. Дакле, већа се несрећа није могла догодити познатој часној кући и домаћину њену.

Рикнуо старац као рањени мећед кад су му снахе рекле страшну истину и показале одебљао струк већ пожутеле и испегављене грешнице. Плаховито потрчао у своју избу, и, из скривалице за коју је само он знао, извукао две своје убојите леденице које је напунио кад су и последње за-

штитнице прошле кроз његово село. Поново их потпрашио новим бездимним прахом. Па улетео у кућу, махнуо свима руком да се збију у кут, а Вучицу извео у крај огњишта:

— Ове двије пушке мале нису никад огњем превариле!... Још види моје око и снажан је прст, Вучице, једна је за тебе, а друга за твојега мило-сника. Али прво за њега, потоље за тебе, кад тај изрод плати своје непоштење према мени старцу и мојој сирочади: казуј кривца!...

— Никад, ђеде!

— Шта, неснахо, клета?!... Казуј!...

— Убиј, убиј, нека ти је проста крв!... Али њега нећу оказати. Да ме метнеш на огањ, да ми режеш удину по удину...

— Казуј, орјаткињо!

— Баш зато нећу... Овако срамна, опет хоћу да умрем као неорјаткиња. Зар и гријех одозго? Зар да речем његово име па да се ти твоји унуци бију док један по један траје?... Не, ако срамотна, нећу и проклета да останем; нећу да ме проклињу мајке... Убиј, ђедо, ради Бога, али не питај више!...

Два дана лутао старац са прикривеним леденицама по селу у уверењу да ће сам открити кривца. Али узалудно. Притом се најзад присетио колашинског закона за овакве случајеве: „Ако ти жена сагријеши са ближњим, убиј њега; ако ли са странцем — убиј жену“. Ончас му Вучица постала друкчија, боља но што је то могла бити. Није бринула за свој живот, показала би странца; али, ето, није хтела вечну крв у породици, братству, селу: пожалила његове унуке и занемела као студени камен...

Кад је дошао кући, најстарија снаха му казала да су укућани одржали веће и пресудили: дали Вучици конопац у руке, изагнали из куће по свима старим обредима и упутили је у осоје да се обеси и покаје грех.

— Живот се узимље само по закону, а на душу има право само Божја сила — нијесте добро ни право учинили! — узвикнуо старац и потрчао ка лажинама.

Нашао Вучицу на дубу, згрчену у ракљама, са конопцем на врату, готову само да обисне. Брзо пресекао уже, помогао јој да сиђе и повео је кући њена оца и брата. Па почео као да им је крв дужан. Речито, одабрано, покорно, с молбом. Ко зна какве грехове још од Косова носимо. Његов син није жив да јој пресуди: није право да он додаје пиштољ унуку да убије мајку; још црње је да се она веша. А у његовој кући није јој више места; Станислав Косибара је ногом у гробу, остају жене и деца. Њихова је крв Вучица, лакше ће јој бити код свога оца и брата...

Устао је на ноге и до земље се поклонио својим пријатељима, оцу и брату своје снахе:

— Вучица је ваша крв, ваша жалост и радост, а само моја срамота или част. Ви ћете је покрити, ви ћете је сачувати. Седам удовица што их имам у кући — седам је невоља и беспамети, седам јадница које више немају срца, нити га могу имати: пријатељи, до Бога вас молим, примите и склоните Вучицу!...

— Чините са њом шта хоћете — одговори њен отац. — Ваша срамота, нека је и крв ваша. Богом, законом и људима нека је просто. Води ми је с прага!...

Изненађени Станислав Косибара није више наваљивао. Осетио је још једном сву коб своје куће, поносно се исправио, узео свој штап и снаху и пошао назад кући, па нека буде што ће бити. Зато се он шумовитом косом на силу исправљаше и зато према Вучици беше и благ и милостиван. Кад други неће — дужан је он; у свету се за криве моле Богу и властима: — без праштања под својом небесним двоножац не би могао бити човек...

Вече се све јаче прикупљало. Шумска свежина постојала све опојнија, питомија и тајанственија.

Пирила је она меко кроз болне ране старчеве. Он, као да је одболовао или се пробудио из тешка сна, успораваше своје оживеле удове да не би несрећну снаху много заморио. Беше му веома жао. Кад су је сви оставили, а никад у животу није знао за страх. У својој снази вазда је наслућивао неки чудан глас, шапат, да од човека ништа нема јаче на свету. Тако му се чинило. И кад га је невиђена жалост снашла. Па сад ово последње. Најтеже, најстрашније. Испречило се испред њега, старца, као неман. Из приче неман, кад је заточеник бивао без икаква оружја. Да га прогута, уништи... Не, не. Дужан је он поћи у окршај и са овом немани. Овако стар и ожалошћен. Да последњи пут опроба своју снагу, види себе и пред Богом окуси сласт од борбе. Хе, да страшних ли борба и узмаха има на овом свету!... Не, и коб је човек дужан ухватити за гушу... Но!...

На помолу, мало даље од сеоскога кладенца, да их за дана не би ко спазио, старац посади своју снаху да почине и донесе јој каблић воде да се освежи. Па и сам седе. Снаха га је у чуду, али без страха посматрала. Уколико се више сутон згушњавао, утолико јој је ђедо био све друкчији. Очи му стале кроз мрак све јаче сјати, бркови се подизати сами у висине, груди надимати као да запиње земљу да преврне, а он, и онако седећи, некако расте у све већу и већу прикојасну појаву. Као да је сан подузимаше. Али старац дубоко хукну, подиже се на ноге и тврдо рече:

— За мном, Вучице!

— Идем, ђеде, куд речеш...

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОВЕ ДОМАЊИЋА“
ПЕСКОВАЦ

На великој старој кући у коју се задруга скупљала само о ручку и вечери, врата бејаху широм отворена. Са наложена огњишта на средини те огромне кровинаре на слеме пламен избијаше до под сами черен, те осветљаваше сваки њен кут. Челјад посвршавала све дневне послове и спремаше се да вечера. Деца се већ издвојила украј лева

преклада да им се постави, а друго осим редуша поседало око огња па ћути као заливено. После свега што је кућу снашло — мук је био једини разговор. Станислав Косибара униђе унутра, не прислонивши по обичају штап уз врата и назва добро вече. Некако надломљеним али опет јаким гласом. Затим одмереним кораком приђе изнад деснога преклада и снажно се навали на своју лескову соху. Па погледа по кући, по чељади. Тврдо, заповедно, свом снагом. Као онај што ретко заповеда, али уме и може кад хоће, као нико други. Све бејаше поустајало на ноге и стало на месту као дах. Збуњено, уплашено, у тренутном очекивању нечега необичнога, страшнога. Нико му ни к руци по обичају не приступи, нити који од малих праунука да му се затрчи у наручја. Старац још једном погледа на све унаоколо, па подиже главу и громко прозбори:

— Је ли ово Божја кућа и моја, ћецо?

— Божја и твоја! — грмну све у један глас.

— Без, шале, још моја?

— Божја и твоја!

— Ваистину?

— Да, ваистину, и да ти нијесмо у гријеху!...

— Е, лијепо, лијепо... Све да је од мене просто... до овога часа...

Изговоривши ово последње тихим и топлим гласом, он још више подиже своју главу и обнажи је:

— А сад простите и ви мене, старца!... Не знам да ли сам заиста на Божјем путу или су гријеси стари: не куните, ћецо, ја сам данас Вучици опростио. Скинуо је с конопца и одвео њеном роду, али ми је они као кукавице опет оставише у рукама. Опростио сам јој у срцу на оној коси тамо, тамо кад је Божје сунце залазило. Као да ме је оно молило за грешницу. Тако ми се учинило, ваистину није само ријеч!... И ви да јој опростите. Заповиједам!... Тражим!... И молим као пред црквом, као да сте владике и свештеници!... Нема друге!!! Вучице!

помамљај се на праг!... Тако... А сад: ко те од овога часа у овој кући прекорио, криво погледао, или те увриједио ћелом и ријечју — не имао, Госпoде Боже, ни бијела данка ни мојега проштења. Амин, као што ја грешни рекао, тако се стекло, амин!... Столице овамо, снахе, и по чашу ракије, ако се задесило...

Те ноћи је стари Станислав Косибара занемогao и свега три дана боловаo.

Григорије Божовић

Две Марије

— Келнер! Још један вермут. Са горчином!

Није добро ни то: седети у топлој кафани у ове последње зимске фебруарске дане, а осећати близину скорог пролећа и немир душе.

Пале се прве светиљке по Београду, али још над Савом и маглom са сремских равница сија модро-зелено небо на западу, зелено од свежине прошлих снегова и модро од близине хладне ноћи, блиста изнад тмастог и мрким црвенилом запаљеног зимског облачја. На велика окна кафанска гледам како гасне огромно смарагдно језеро на небу, а све моје наде иду за смирајем у њему, *наде на један будући час моје среће*, кад ће ми душа само том бојом бити прекаљена, и само таквом свежином задахнута. Мраче се обзорја, умире већ и паклени просјај жеженог кармина на дну зреника; престаје песма мркле страсти у густим облацима, а магле са земље, својим пространим невидљивим загрљајем, бришу границе до неба. Сва чежња гладних очију човечјих, које гледају то гаснуће, стимулила се на његовом дну. Знам добро: то неколико минута вечерњом је благословено по многим тихим и бучним варошима, вечерњом оглашеном са високих звоника. На ту звоњаву, благу у *вечери очекивања*, заустављао сам се у неизмерно радосном хрљењу мога детињства и кроз њу ослушкивао наговештај пута куда ћу једном озарен благословом проћи у срећне дане будућег живота мога. Чекао сам у детињству живот и чекам га још и сада: због тога не ваља гледати овако с висине, кроз велика окна кафанска у запад фебруарског сунца.

Сећам се самог себе и чекам живот, — то је тако било некад и биће опет; али зашто ми се од тога навлаче магле као мрене на очи и гледам самог себе не много весело и не много мирно? Полако, причекај, смрачиће се зачас небо и ти ћеш гледати само пред себе у камени сто кафански и ничега ти више неће бити жао.

Принесох вермут устима и окусих опорно-сладак укус његов кад испаде кроз музику и дим и кроз мрену која ми се беше навукла на очи у том тренутку Цанка, а иза ње једна жена од које се одмах отрезних.

— Марко, где си, тражим те цео дан! — с оним њеним прекором што прикрива радост и мазе се у исти мах, повикну она па приђе моме столу. А њене још неиспијене очи севнуше тајним сјајем, оним који ју је одувек гонио на грех и којим ће је и упропастити. Но радује се она у души кад год ме сретне и у стању је да за моју тричаву боемску кафу (плаћену из малог џепа прсника) пренебрегне састанак с богатим банкарком Николићем; рекао бих да она воли људе који пет пара у џепу немају и у том се битно разликује од осталих жена, и поштенних и непоштенних. Знак је то да има још честитих грешница на овом свету.

Волим је, — али занемех кад се иза ње појави друга жена, њена пријатељица. Кроз музику кафанску просече сећање, кроз дим сунуше прошли неки зраци, Цанкин глас умуче. Заљуљах се мало кад устадох. Ипак се стари, друже мој, и то тако болно!

— Марија! — скоро викнух обливен наглom тежином по мозгу, но чини ми се да ипак не рекох ништа; само пружих малаксалу руку и дадох је тој жени. А то беше моја давнашња познаница од пре петнаест година, и камо среће да је и од пре хиљаду година била.

— Сећате ли ме се? — упита ме жена, полусветски кокетно обучена, косе модро поплављене, а на уснама, образима, трепавицама и обрвама ударе-

на сваковрсна боја, већ како треба. А онај глас некадашњи, онај мекан глас девојачки, превучен сад дубоким звуком, од живота, као кором неком. И што је најгоре: испод маске коју јој дадоше године о којима ја ништа нисам знао, оне добре негдашње очи српине гледају ме сад без икакве забуне, без стида, без уплашености; улична храброст се у њима настанкла, а милоту погледа изјеле ноћи.

— Сећате ли ме се? — пита ме туђ глас и туђ осмех, али ја ипак разазнајем да је то Марија. И мрмљам нешто што је налик на радосно потсећање, а у души ми би опором, горко, кад она седе спрам мене.

— Стари познаници, — муцам, — откуда Ви?

Цанка је усхићена што ја Марију знам, Марију, „тако дивну жену“. Пресрећна је она што може да ме назове пријатељем, што ме је изненадила, и што ћемо се сад сигурно сви добро осећати, кад су се ето стари познаници нашли. И чаврља, запиткује, прича сама више него ми обоје. Марија има пријатеља, човека са берзе. На врату јој скупоцена огрлица, а на руци златан сат са брилијантима, није као јадна Цанка, сирота. А ја нагло почех сам да говорим, да причам о себи што ми ретко пада на памет, о Београду, о животу, о Цанки; нервозан талас брбљивости наишао, чак се и смејем и засмејавам их обе. Па наједном заћутим. И само пиљим у Марију, а у себи мислим: ти сањаш, Марко, она само личи на Марију, али никад није то оно љупко и драго створење које је радошћу обасуло твоје три славонске недеље, у теткином винограду, пре петнаест година...

*

Еј Цанка, добротинитељице злосрећна: баш сам мислио да ћу вечерас отићи кући сит својих жеља и уморан од њих, потсмешљив према њима, али задовољан својом самоћом. А ти ми доводиш овакву Марију! И потсећаш ме да сам и ја био студент, односно да сам, пре но што ћу отићи да скупљам важну мудрост по страним градовима, свратио

и те године код тетке у виноград. Те године обасуо сам тетку Катарину знацима изузетне и претеране захвалности што ме је позвала к себи. Тиме сам је много збунио, јер је дотада била навикнута од мене само на дерански пустахилук. А тој мојој превеликој добростивости била је једини узрок Марија, петнаестогодишња мала сусетка, коју сам првог дана нашао у њеној башти и одмах је заволео, онако како је могло мојих немирних деветнаест година занети се једном живом сликом сред литеме славонске јесени, уз разблудну песму бербе, која се орила на све стране, по бреговима и падинама, и касно у ноћ једва замирала. За три недеље искључио сам из душе све мисли које се нису односиле на Марију, која беше сама набубрела једра младост што се у мирисну зрелост крви претвара. Ваљајући се немирно по теткиним јастуцима, миришљавим на јабуке и босиљак, склапао сам смеле основе да одведем кришом Марију са собом, негде под јужно сунце, где ћемо у самој срећи живети. Еј, каква је неописива младост тада жарила у мени, а у души сјале свежине без краја! Свет је био преда мном, свет је тек имао да се осваја и, у својим очима, ја сам већ био велик и господар дугог прекрасног живота. Све моје године, којих је било безброј преда мном, одмицале су кроз моју свест браздом пуном и широком од радосног предвиђања будућих дана и улазиле у провалију дубоку од растрошних, себегубних страсти којима ћу поживети. Једва што сам коју песму испевао онда, а од доцнијих, опорних и тешких стихова, на којима су ми другови толико честитали, нисам ни првог укуса имао у души. Све је то дошло доцније, можда су стотине година прошле одонда. Но тада! Тек се почела стварати пуна лепота пред мојим навредим чежњама, и сваким даном постајала је све већа и заноснија. Само отворим ли очи, а ковитлај радости суноврати се у мене, те сав затрептим — ни од чега, од тога што сам жив. У то време збивали су се око мене најчудноватији догађаји, — ратови су

планули у којима сам учествовао свом душом, у породици су се дешавале ружне ствари, но то се све већином догађало у нашој тмурној варошици и у нашим болесним собама које су ме гушиле. А у теткином винограду, на венцима брежуљака, у долини и над гором, слапови, огромни слапови ведри-не слевали су се на цео Божји свет. Ко да не заборави себе, ко да не утоне у сан који је био сродан са завичајем рођене душе? Чудио сам се искрено људима што не достижу срећу и мислио сам да узрок лежи у томе што осталима није било дато оно што сам ја у себи носио. Шта то? То се још и сада питам, али наћи ћу једном ваљда одговора и на то. До каквог усијања ужарише се моји снови у близини те мале девојке која о мојој љубави ништа није знала, можда ни слутила је није! Јер за три недеље ја не доспех да јој ишта кажем, иако сам сваки дан смишљао најчаробније основе где и како да јој се поверим.

Узалуд тражите догађај, њега није било. Еј Марија, све ми се чини да те нисам дирнуо због тога што је све тада у мени била свечана пређе-освећена литургија.

У мојој души и у шуми! У мојој славонској шуми, огромној и драгој, у којој сам још од детињства своје најлепше радости доживео, а која се простирала и овде у теткином крају; почињала одмах поврх винограда и ширила се у гору до врха, па се таласала и преко њега, далеко, и мрачна и светла, и озбиљна и треперава, дубока храстова шума... У њој сам целог дана лутао срећан и сигуран да ћу, кад Марија дође, имати њену близину а можда и њену љубав. У шуми тој, кад сам био на-само с Маријом, хватао ме страх од тишине и од тога да је којом наглом речју не увредим. Храстови су над нама шумели, и ја се можда због тога нисам одважио да загрлим Марију; чинило ми се, у јези превеликог очекивања, да ће загрљај, онај прави и једини, тек сутра, тек сутра сазрети, и тада ћу сме-ти. Несвестица ме хватала кад сам био на дохвату

њених малих, чврстих, испупчених груди. И чекао сам своје „сутра“ три недеље, и задовољавао се што сам у бескрајној сласти могао бивати с њоме насамо, гледати је како трчи кроз шуму, слушати је како чаврља о свем и свачем безазлено и чедно, не опажајући ни моје ужарене металне погледе, не осећајући њихову жељу. Еј, да их је само једном разумела — не би ме зауставила више... Ја сам причао луде приче само да побегнем од тишине у самоћи шумској, а Марија ме гонила да још причам, незаситна, да би се само могла гласно, једно, звонко, и до последњег замора сито смејати свему што сам рекао, и смешном и жалосном. Знала се уозбиљити само кад бих јој почео говорити о намеравањим путовањима, далеко, по свету, сваким даном све лепшем, раствореном на чудо мојих и њених очију у сунчаном зеленом сјају јесењем.

Причам јој ја, седимо на рубу шуме, уморни, пред запад сунца. Далеко око нас и под нама сами смираји, смираји винограда, далеких брежуљака, пространих пољана и опет винограда, из којих кроз ведрине небеске и прве магле из долина допиру до нас отегнута дозивања и таласи песме, свеже разигране, од срца откинуте славонске песме. На небу се гасе већ пуне ведрине, с позлаћене горе хладнији поветарац блажи. Мени у грлу стегнуте жеље, мучим се између помаме чула и сласног опуштеног умора. Марија слободно седи до мене, удешава стручак цвећа, један за своју мајку, други за тетку Катарину, а последњи најдужи зраци сунчани обасјавају је и падају јој на зенице. Она ништа, загледа се у даљине, а сунце блешти, сија, искри се и прелива у њеним зеницама. Удахнем ваздух пуних груди и растворених уста и, тако, упијем уједно с њим и милоту њеног погледа. Тишина се на нас свали сасвим, — ућутимо. И тек кад се јави звоно са далеке цркве, она се тргне, дигне, покаже на хоризонт одакле куљају сумраци, и кликне устрашено: „Хајдемо кући, касно је“, па се сјури низ обронак вратоломно као срна, и ми стигнемо

задахтани, румени, зажарени, у дно винограда, њеној мајци.

Све у таквим малим сластима, а можда и срећама, које су од мога света стварале бајку, прохујаше три недеље. Дође растанак, а Марија ништа од мога заноса не сазнаде. Она се смењила при мом одласку, а добре очи моје тетке, виногради и шуме, стапали су се са сном о мојој будућој срећи: вратити се и узети Марију са собом. Зацарио се над мојом свешћу тај сан скупа са отсевима сунчане раскоши по горама и долинама, и отпратио ме ведро на пут, пошто сам примио стручак најлепшег цвећа из Маријине баште. А воз ме понео кроз драгу шуму, која је мирисала здрављем.

Раставиле су нас даљине, после нестали трагови. Ја сам отишао на лутање, где сам сваким даном друго доживљавао. А у теткином винограду већ идуће године велики су маневри били, и млади коњички официри догоровали су ту три недеље. Али је остала у мени, чиста и ведра, бајка о мојим трима недељама, на дно се срца сакрила, и оданде је, с времена на време, надом и свежином, кроз сећање, блеснула, као далека светла звезда. А с њим и моје шуме остадоше ми верне до данашњег дана.

*

* *

Шумо славонска, вечно млада мајко душе моје! Још сјакте у сећању моме твоја пролећа и јесени; азурина пролећа и питоме бронзане јесени стопиле су се још у моме најранијем детињству са зеницом мојом, пожудном, похлепном, црном, што их је гурала незасито и на дно своје вукла, на драго, брижно чување. Кафански дим и самоће, жене и недосањане наде испиле су ми зенице, али, шумо моја, још на дну њиховом твоја јутра, кристално росна, и твоје румене озарене тихе вечери, држе живот мој и драже му полет да ми често у сухом грлу смехом златне младости заигра и стресе ми кичму успоменама првих силних страсти. Свалило ми се

доста терета на срце и није ми лако живети, — не поносим се тиме, — но још сред своје осамљености могу да дозовем твоје тишине, шумо моја, — и кад их ослухнем делићем преостале радости, ближе сам Богу. Грудо моја рођена, добро је што сам дуге часове подно твојих храстова провео; добро је што онда још нисам знао зашто ми дубоко годе твоји шумори које сам у себе скупљао; што онда још нисам знао зашто је довољно сатима гледати игру сунца, неба и твојих тешких грана; зашто треба мирисе твоје пустити у душу и зашто треба ћутати у твоме миру! То што сам тако из тебе скупио онда, исконски дах твоје снаге, не одузеше ми ни ратови ни људи. Укопало се то у мене снагом твога столетњег корења, у плућа моја, и боја моје душе од тога не ишчиле. Толико сам те пута заборавио; кроз градове са људским множинама и кроз ратове са животињским страхотама прошао; с људима бивао у многим собама; судбине разне у чудним тренуцима ослушкивао, — па опет ми се чинило да на крају свих сазнатих тајни ти својом песмом почињеш: знао сам се од тога смирити и разумети све. Пуно ми је срце миља кад се сетим себе таквог, и кажем себи сигурно и ведро:

— Марко, пријатељу, још си жив...

*

* *

Па зашто ми Цанка, онда, доведе данас Марију? Зашто, Цанка, ти да потамниш светлине на дну моје душе? Чудиш се што се не радујем, нако сретох давнашњу познаницу, и мислиш да сам остарео и уморно се. Можда кажеш: „Зар не видиш да је она срећна, удобан и весео живот има; ако је ти, Марко, презиреш, онда сигурно исто мислиш и о мени“. — „Не, Цанка, не вређам ја тебе, али одведи је, одведи је ипак што пре. Нека се смеје с ким хоће, само ја да одахнем. Сумрак се неки спустио на моје очи, и у њему као да се губе и моје три недеље које сам са оном Маријом провео. Па хоћу

још мало да их задржим. Нећу живот данас, хоћу сећање“.

Одведи је Цанка, душе ти, частићу те вечерас чим хоћеш. Само ми моје шуме остави! Одведи то градско створење, хоћу да будем сам са собом и са прошлим сновима.

— Збогом, Цанка! Збогом, Марија!

Гледам их како одлазе. Музика опет почиње. Људи око мене даље живе. Али мени нечег жао, жао. И само да нешто кажем и да не видим свој лик у великом страшном огледалу преко пута од себе, зовем келнера и кажем му као да он све разуме:

— Још један вермут. Са горчином...

Владимир Велмар-Јанковић

Под жутим лишћем

Пирка ветрић са далеких замагљених брда, те по странама нише дуге, жуте стабљике суве власуље и изгореле, црне хајдучице, па као да га обузму нејасне жеље, јурне стрмоглав у јаругу и опет исплива лако и без умора, струјећи неједнако, несташно кроз оголееле плаве шљиваке и широка сеоска дворишта, носећи собом у неврат последње остатке зелене одеће са обамрлих стабала. Али, у пркос томе, на јабукама Симеуновића још се држи златно, дугуљасто лишће и својим металним звуцима као да би да допуни нескладну циганску свирку и повећа „прво весеље“ своје газдарице Иване и осталих гостију, што јој малочас доведоше снаху, а сад се госте и одмарају за дугим столовима под густим сеновитим грањем...

Пирка ветрић, а газда - Анта Пантелић раскопчао џемадан, те се хлади, и мимо обичај прича нешто весело и смеје се од срца као мало дете. И док се музика неудешених виолина меша са шумом лишћа и масивним звуком здела, ножева и кашика, он развезао од Кулина бана и сипа досетке десно и лево, сасвим онако, како то приличи човеку, који први пут кумује и искрено се радује срећи нових младенаца. Па ипак сви су око њега још као у некој неверици, јер он је врло чудан човек...

Газда Анта Пантелић био је чувен са своје строгости и свога поноса. Рођен је ту, у селу, у простој сељачкој кући, која је замрла, ту отхрањен и одрастао, па ипак он је своје сељане гледао увек са неке висине и сматрао их као нешто ниже од себе. Истина, и живео је као мало њих у срезу. Увек

добро обучен, увек при новцу, а притом био је на гласу као добар газда и као човек, који ни капетана ни у што не зарезује, кад му дође његова ђуд. А та његова ђуд јављала се врло често, и тада би и они у срезу зебли, а за сељаке да и не говорим. Отуда су неки и говорили, да у оној понизности и поштовању, које му сви указују, има и зависти и страха, а, можда, и мржње.

Јер дешавало се толико пута, да су добри пријатељи у четири ока причали за њега о неким крупним стварима, које би му могле патаћи гвоздене гривне на руке. Али то се само причало, и то у четири ока. Остало, што се на улици о њему могло чути, није толико страшно и необично за наше прилике. Има их данас доста и осим њега, који за врећу жита узимају три, и за банку две, док се дужник не заплете, а после, уз нешто „прида“, залегне за то и парче њиве, забрана или лоше ливадице, која се граничи и газдиним имањем. Људи вешти раде и баре, знају шта треба и кад треба радити, познају законе и њихове прописе и умеју се увек њима заклонити, кад их треба обићи. Али такви су сви, и газда Анта нема разлога, да се на те приче љути, — он се чак, на то и не осврће, а ни њему се много не замере. Кад може једна Станићка и толико других по Шапцу тако исто, што да не може и он, који има толико исто мозга, као и они, и можда и више од њих?

Деце није имао и зато није жалио трошити ни на себе ни на жену. Храна му била добра, а у кући увек пуно мрса и свега изобиља. Проје није окусио за последњих двадесет година уназад, а о празницима и великим годовима било је за његовом трпезом ђаконија, које се ни по варошким кућама не виђају тако често. Зато му се и навално масни, црвени подбрадак на широке прси, а за вратом налегли гломазни, млитави набори сланине.

Посао му је ишао од руке, и ма да у своме веку није никада запињао леђима, имање, и онако велико, гомилало се с дана на дан све више. Хектар се

слагао на хектар, и у току тридесет година учетворостручио је имање, које је затекао, ушавши удовици у кућу као обичан сеоски слуга.

Нека година не знам како омахне, његове су житнице пуне и, закључане, чекају да гране пролеће. А тада се по цео боговетни дан разлеже шкрипа кола по његову дворишту, и гладни сељак врви с празним врећама, да позајми хлеба за исхрану и празнике. Даје по мало и новац на зајам, уз добро јемство, али ипак не сваком, и увек некако кришлом и у тајности, као да има старешину над собом. Људи се поткрепе, а после у своје време не заборављају ни они њега. Врате поштено, а даду и нешто озго. Колико? То нико не зна, само даду. Не даш ли, он ће то већ и сам наплатити, а ти други пут пази, кад узајмљујеш. А уме и да причека, само треба лепо око њега. Промени обвезу, па мирна крајина. Нећеш ли, он се зна и парничити. И срећа га увек добро послужи.

Откако зна за себе, није ни једне парнице изгубио. Он вели, да то долази отуд, што ради поштено. У осталом, понекад се и он намучи. Заинтаче се дужници, запну неколико адвоката и потегну се баш јуначки. Али он ипак некако изврда и победи.

Баш пре неколико дана завршио је велику парницу са Мирјанићима. Било је ту повуци-потегни читавих десет година, и сви су мислили да ће баш он изгубити. Тако је држало цело село, а тако се могло чути и од оних, што правду деле. Али његова срећа ни ту га не остави. Добио је велики забран, о коме је целог века сањао, и уз то све трошкове. И већ му је све исплаћено. Људи веле: „Родио се под срећном звездом“, а он ћути, смешка се и са кућног прага гледа у голема, мрачна граничева стабла у сад већ његову забрану. Или, затворен у гостинској соби, прелистава и гладн масне зелене стотинарке, што их је у суду добио.

Две су и сад у фермену. Понео их, да се нађу. Али не да их троши него онако, нек су ту, кад буде вадио ситнину за Цигане и ашчије...

И, задовољан као мало пута у животу, он осећа, како сви у њега гледају с поштовањем и усхићеном насмејало после сурове и злобне зиме. Он осећа и зна врло добро, да сви, што су ту, и имућнији и сиротиња, потпуно су свесни тога, да су много нижи од њега, и да је он, газда — Анта Пантелић, њихов сељак, један по један у срезу; да је он тај који има онолике њиве, ливаде, житнице, велики забран, нове стотинарке и коње, који су најбољи касачи у срезу, а вреде нечијег имања.

Зато при завршетку ручка, онако лако, вади прво бележник са стотинаркама, па онда кесу са ситнином и даје Циганима богату напојницу. Истина, то је била прва напојница у животу, што је он даје Циганима, али богата и баш онаква, каква приличи једном газда-Анти. Лепа, млечна, бела петодинарка звекну о виолину и откотрља се рудином покрај стола. Алимпије Станишић стиже је у два скока, па је попљува и прилепи Циганину на чело, а овај поносно устури главу и, смешећи се понизно, отпоче још једном „господину куму“, пре него оде, да свира омладини.

Удну стола Веселин Ташковић гурну првога до себе и, чудећи се, шану му полугласно:

— Виде ли, море? Даде баш „у цело“!

— У цело, ја шта мислиш! Ено је, сија ко месец!

— Што ли му је? — упитаће Веселин опет.

— Весели се човек! Откуд ја знам?!

— Е, јест; биће да је ухватио квасац, или се прави. Лисац је оно. Гла само, како тапше старојка по плећима. И онај се топи од среће; знам да би га сад пољубио.

— А што? — пита га сусед глупо и трпа у уста велико комађе кајмаком преливене гужваре.

— То много значи.

— Али за газду-Анту не значи то баш ништа, и он то чини само зато...

— Е јес', знаш ти! Пиј то вино, док те нисам... Јес', чуо!

А старојко се доиста топи од неког миља, па, сав срећан, обраћа се газда-Анти и вели:

— Баш си весељак, куме! Нисам знао, да си „таки“ човек. Све веле: газда-Анта ово и оно, е, ал, видиш, свет је свет, а да сам јуче умро, не бих знао за ово. А баш си весео. И све се чудим, откуда ти та веселост, и пито бих у два три ма, ал ко бојим се, наљутићеш се.

— Ала тресу, пос' им њин! Деде у њино здравље!

Газда-Анта погледа на велико шарено коло испред вајата, осмехну се и снажно куцну о старојкову чашу. А онда опет погледа на младеж и велико коло, где је дрхтала једра омладина, угибајући се и тресући као у грозници.

И он поче да размишља о младости, о данима, кад крв ври, а срце зебе, кад су покрети тела доиста грозничави, а поглед тако благ, мек, осенчен сновима душе. И готово му се стужи при помисли на прошле дане, али га старојко понова викну и опет се куцнуше.

— А ја, видиш, баш волим такве људе — поче опет старојко. — Некако ми незгодно, кад сам поред дрвеног човека у благе дане и, 'вако по весељима. Волим да се веселим у доба весеља, и што 'најказо да се мало и „прокерим“. То ми је толико у ове дане, кад се коса покрива ињем, а и време је да се мало одморим и одахнем. Теглило се доста кроз живот; педесет пуних година запињо сам, да простиш, ко и мој Зеља, и, вала Богу, добро се све свршило. Пуна кућа и леба и народа, а свако послушно, питомо, вредно ко мрав, а здраво ко пуце. Има се свега доста, и све је поштеним трудом стечено. А, вала је Богу, имам и кућу на коме оставити. Четворицу сам одранио, и сви су паметни, и мирне душе могу скрстити руке, јер знам, да ми крсна свећа неће утрнути. Па кад све то погледам, мени пуно и око и срце, те славим Бога и велим: сад је ред, да

се и ја мало одморим. — Зар није тако, куме? На млађима свет остаје, а наше је то, што је пред нама. У њино здравље! У здравље наших младенаца, наше деце!

На газда-Антину челу узрезаше се две дуге боре, а између њих нарасте крупна грашка зноја и расплину се преко слепоочице и десног образа. Око усана му је још третпао осмејак, али некако укочено и без смисла, исто као раширене му зенице, у којима се скривала нека дубока и неслућена туга, коју он осећа, али још не разуме. И он се несвесно куцну и попи чашу наискап.

Ведро за ведром стара, хладна вина доношено је једно за другим, Цигани су свирали, и старојко причао и млатарао рукама; чаше су се празниле, и око стола дизала граја, али газда-Анта није више ништа чуо. Далеки, животом прегажени дани, ређали су се у пуном сјају и јаду пред његовим очима, час чисти ко роса априлске поноћи на уснулом ђурђевку, час бедни и прљави као гомила одрпаних просјака, пуни унижења и стида... Жуто, светачко лице мртве матере, што је сахранише једног пролећног јутра, замени слика гологлава чупава дечака, без надзора и занимања, који се прженим влаћем јечма прехрањује из дана у дан, не мислећи и не разумевајући ништа. А после од дечка постаје мало слушче, које по цео дан трчи уз волове, празником краде крушке и дулеке, а увече ноћива у јаслама поред великих гвоздених рогуља...

Пред вајатом се изненада подиже силна граја, и газда-Анта се трже.

— Зар мени шамар? — цикну Радоје Јелић и излете из гомиле.

— Теби, — па да си Божји! — одазва се Момчило Мирјанић. — Ти да ми пресецаш коло?!

И ножеви синуше. Свет се ускомеша, свирка умукну, а девојке и деца прснуше на све стране.

И крв би легла, да се не умешаше старији. Момци оба, а млади, бесни, једва их раздвојише.

— Свирај ми, или ћу све поломити! — И Мир-

јанић поведе изнова коло, које се за трен ока обави око вајата и рашири преко целог дворишта.

А Радоје постоја неко време, мењајући се у лицу, па онда натуче шубару на очи и седе у крај на клупу.

— Шта ли је куму? — мишљаше у себи старојко, доливајући му чашу. Промени се човек очас и завеза, кô да га урекоше. Биће, да се прејео или..., али на другом крају стола поче песма, и он се и сам придружи, клатећи се и осмехујући се осмехом својственим само пијаним људима.

А газда-Анта се узалуд трудио да вином одагна чудне мисли и поврати првашње расположење. Узалуд се раскопчавао, окретао на месту, устајао и седао, старојкове речи не могаху му изићи из главе. И поче завидети том малом руменом старчићу, који тако весело размахује рукама и општи метеж око стола повећава својим поцепаним сувим гласом, док на неколико корака од стола четири светла ока прате с поштовањем сваки његов покрет и очекују, да на један миг учине све, што зажели. Уз вајат крај кола стајала су два крупна, здрава момка — оба старојкови синови. И већ је више од по сахата, како их газда-Анта посматра и како му се у грудима кува и преврће нешто слично грудима усирене крви. И мучећи се он је поступно појмио свој бол и несвесно шапутао: „Лако му је, Бог му је дао: његова крсна свећа доиста неће утрнути. А ја? И потонувши у бездан црних мисли, он се с грозом сети себе у својим младим годинама.

Сети се одрпаног „Антоније“, кога се у последње време цело село клонило као чуда и који је увек био нешто ниже од остале сеоске служинчади. Његови другови — момци у напон, увек обучени, умивени, чисти јуре по прелима и играма, надмећу се песмом и каменом, а он, чулав, босоног и увек с једном одераном ногоавицом врља за стоком по чести и странама. Никад марјаша не даде за пиће и одело, никад не поведе коло, нити оде на вашар, осем кад је требало газдину стоку гонити. И бар да

је видео какве користи од тога, — него је све ишло у мутну Марицу, у газдаричин џеп. А ако му она заповеди, прележаће цео дан на тавану или у штали, па ма био Божић. С јесени, кад у плаве ноћи по ђ високим звезданим небом узавре село од пуцња, песме и свирке; кад блесну огњеви, забрује прела и сватовац одјекне кроз оголела воћа и шљиваке, и све младо заборавља на сан и одмор, — он, згурен, ћути за дугачким јаслама и, не мислећи ни о чему, слуша, како под вилицама уморне стоке пуцкара суво сено. А како га је једном звао мали Станојица, како преклињао! Нудио му и свој копоран са свиленим бућметом и обећавао му, да ће га за три ноћи научити да игра. И он је хтео ићи. срце га је вукло међу младеж, али се није смео одлучити. А тај исти Станојица Мирјанић био је најбољи момак и нагрлио се, наљубио и наашиковао у своје време, колико му је срце искало.

Истина, Станојичин забран сад је у његовим рукама, и, да није умро, могао би му сад бити слуга, али бар се најживео. Па и синови му такви исти. Ето тај Момчило, што шамара и вади нож из канија тако лако, као да седа за ручак! И сви су такви, сви су се у своје време проводили, ашиковали, уздисали сви — и онај најсиромашнији — само он не... И његов уморан поглед паде на младеж, а нешто врело и горко, налик на уздах, оте му се из груди.

А пред вајатом Момчило Мирјанић води коло и, рекао би, не игра, него везе, исто као оно некад покојни Станојица, кад је на трсци играо, а није је згњечио. Уситнио, оборио главу, па само видиш, како му се рамена уједначено тресу и врхови опанка дотичу земље. По образима му избила румен, а на облим широким плећима гибав се тврдо сабијено месо, те развлачи беле конце на шавовима чошна копорана. А кад подигне главу и превали очима, кад сине врео поглед бистре црне зенице, газда Анти се учини да му он прожиже кроз душу и да тај поглед више вреди и од новца и од имања. И

чудо му како само може бити весео, кад је пре неколико дана изгубио сав иметак, а за годину две биће слепац и последњи у селу! Гледа га, а не може да одвоји очију од њега; чуди се, а не може да се начуди, и хтео би да не мисли о њему, а ипак му је он једнако у глави. Он види, да су и други момци једри, здрави и добро одевени; види, да су и други весели и насмејани, али на њему је све одвојило, и осмех, и поглед, и одело, почевши од устурене шубаре до порозаних каиша. А очи — он их не могаше заборавити — исте Станојичине очи. А Станојица је био један по један у своје време.

Сув кашаљ оте му се са дна груди и одјекну некако чудновато, као кад се скотрља сува тиква у којој је већ и семе увело. И њему се у томе тренутку учини да је и у његовим грудима тако исто све празно и свело, и да цео његов живот личи на тикву, која је никла и расла само зато, да би могла поступно свенути.

Зашто? питао се он у себи. — Зар је баш морало бити? Је ли то судбина или...? — и он се сети оних јалових, једноликих дана иза газдине смрти, кад је почео господарити великим имањем и кад је мислио да је испуњена његова највећа жеља. Почео се добро одевати, добро пити и јести и помало се светити свима редом. А нико му није био крив. После се примирио и запео радити. Био је већ трули газда, па ипак му се чинило да још нема доста, и да би зајазно своје бескрајне жеље, разапињао је своје мреже и као паук сисао једног по једног. Тако се и са Станојицом закавжио и однео му све. Сиromaх Станојица, умро је и не дочекавши крај парнице. А у своје време живели су као браћа и нису се одвајали, нити што почињали један без другог. Колико ли је пута само он ноћио и вечерао код његове куће и Станојица опет код њега, а први суседи, само их воће раздваја! Па како су се и укућани лепо слагали и поштовали и њега и његову Станију, ко да су једна крв из једне куће! И газда-Анта се сети, како је некад тог истог Момчила цупкао на

крилу, давао му бакрену пару и говорио и тепао му тако благо, очински, као да је његов. А Момчило му љубио руку, чупкао му срму по џемадану и звао га „батом“, као и оца. Колико је пута само затекао га на кревету у својој гостинској соби, где спава, и пољубио му зажарене обрашчиће и гледао га са чежњом дуго, дуго... А после, све је прошло. Закавжише се и отуђише...

— Ма ви то не свирате добро! Устави! — И Цигани стадоше у тренутку, кад газда Антина рука паде на сто.

Младеж стаде, држећи се још непрестано за руке, а Момчило се трже и окрете, да види, ко то опет уставља. Али кад спази газда-Анту, он спусти руке и склони се на страну.

— Момчило! — викну газда-Анта, па кад виде да се овај премишља, он се диже и махну руком.

Момчило Мирјанић коракну неколико корака, дође до стола и обори главу.

— Је ли, Момо, — поче газда-Анта некако благо, а видело се да с тешком муком изговара речи — љутиш ли се?

— Јок? Зашто бих се љутио? одговори он зачуђено, не поимајући у чему је ствар и доводећи то питање у везу са њиховом скорашњом парницом.

— А хоћеш ли ме нешто послушати?

Људи престаше пити и начетише се око њих као на чудо. И заиста, свима је било нејасно то, да дојучерашњи парничари стоје и разговарају. А Момчилу је било још чудније и у недоумици се премештао с ноге на ногу.

— Хоћеш ли ме послушати? понови газда-Анта питање.

— Хоћу — промуца он и слеже раменима, а главу обори још више.

— Е, добро, онда поведи коло, а ви, Цигани, свирајте „ваљевчицу“. Деде почињи!

Писнуше виолине, затутња бубањ, а Момчило стоји, мења се у лицу и не миче се с места.

— Почињи! рече газда-Анта и ухвати га за руку. Почињи, обећао си!

Тих жагор прође дуж стола. Шта ли ће сад бити? помислише неки. Та газда-Анта није никад играо и још с киме — с парничарем! Али газда-Анта то не чује. Нек прича ко шта хоће, он се згурео, накривио главу и корача обичним одмереним корацима за Мирјанићем. А кад дођоше спрам Радоја Јелића, газда-Анта га снажно повуче за руку и диже са клупе. Радоје се поче отимати.

— Да ниси мрдноу! довикну му и састави Мирјанићеву руку са његовом. Тако, сад да играте, а ја ћу платити. Мирјанићу, не окрећи главе, то је моја жеља, а ту ти је игру и бабо најволео. Деде, покажите се!

— Живео газда-Анта! — викну старојко и превуче рукавом преко очију, а иза стола поновише ту исту реч педесет грла.

Како ли се тада поведе коло!

И Циганима очи заводнише.

А газда-Анта стоји, не миче се, рекао би човек, од камена је. Само му изнад трепавица игра жута кожа на капцима, а суве зенице шире се и обухватају не само коло и младеж, него нешто више, нешто изнад тога, што се у обичним тренуцима не може видети. Тегобно му на усталасалој души, све више сумора на челу и дубоког кајања у дну срца, што је тако дуго ћутало и тако се позно пробудило. И све оно, што се тек са јучерашњим даном угасило, поново се буди, диже, ври, и испуњава ону празнину, коју он годинама осећа и не разуме. Све мучније му бива и све теже пада сазнање, које се тако ненадно угнездило у њега, и руга му се страшном стварношћу: да је он целог века отимао и грабио само зато, да би могао јести и спавати. И он несвесно почиње осећати, да живот није то, да дани одмичу, живот се ближи крају, а он га није у стању продужити. И дуга, потајна мржња на вечита угађања и стрепње жене, која је од господара ро-

бом постала, само да му угоди, и кроз ту жену он је жалио себе, минулу младост и свој свршетак. И при помисли да ће се можда кроз годину, можда и пре, на његову огњишту утулити огањ и спомен на њега покрити прашина, снужди се и уздахну тако неутешно, да се и сам од тога уздаха трже.

А коло игра. Мирјанић је први и стасом и игром. Он води. Широка му плећа тресу се, и испод копорана игра тврдо, сабијено месо. Газда-Анта га гледа, диви му се и чини му се лепши од девојке.

Благо Станојичиној души! — уздише газда-Анта и гледа некуда далеко у зрак.

Па као да тамо, негде у зраку, нађе утеху и спасење, он брзо спусти очи и живо, свом ширином зеница, обухвати Мирјанића, гледајући га, некако благо, очински. Учас му се чело разведри, усне развукоше и једна срећна мисао унесе у очајну душу нов зрачак наде.

Вративши се столу, газда-Анта, и не седајући, упита Стојана Мирчетића за ону његову вижљу, што се пролетос почела девојчити.

— Па, 'вала Богу — одговори овај. Здрава је, ту је у колу са снајом.

— Ма знам! него... поче газда-Анта отезати — чуо сам, да су је ови Мирјанићи тражили, па шта сте урадили?

— Не знам, како да ти кажем, тражили су је... али...

— Знам, знам већ... обележје, је ли? Немају људи, истрошили се. А злато скупо. Него, овај, имаш ли ти вољу, да је дадеш, и како цура мисли? Реци слободно, ово су људи, а ја нисам пијан и не терам шалу.

— Не браним ја, а и девојка хоће, само знаш, ред је. Домаћинска је кућа, па не иде да дам кћер мимо свет, онако како било... Ред је, знаш, макар пет, шест дуката у злату. А Момчило је добар момак. И Младен, брат, му, ваљан и поштен, а и остала чељад. Само, знаш, ред је ред. Ето, рекли су данас

или сутра доћи, да просе, па чини ми се... него простићеш није ред да о томе овде говоримо.

— Зовите ми Младена! рече газда-Анта и седе.

Младен дође и рукова се, а руке му дрхтаху као у грозници. Десет година је, како се нису честито ни погледали, а сад ето Младен, ни сам не зна зашто, прилази му и рукује се. Он зна, шта је тај исти газда-Анта Пантелић начинио од њих — то је још жива, отворена рана, која га стаје живота, — али он се у овоме тренутку не сећа ничега, што би могло помутити тренутну успомену на прошле дане, кад их је тај исти газда-Анта, још за живота њихова оца, возио на својим колима и доносио им шећерлеме и бела хлеба из вароши. И отако је видео млађег брата Момчила са њим руку под руку, њему се откравило око срца, и чинило му се да се у овом тренутку нешто важно догађа.

— Звао сам те — поче газда-Анта чудним гласом. Звао сам те, да се помиримо... Људи смо, можда смо грешили, али суседи смо, и ја знам да и покојни Станојица, Бог да га прости, не би био противан.

Младен само слеже раменима.

— Како ти хоћеш! рече он и не смеде подићи очију.

— Право је право, измирите се! повикаше са свих страна.

— Е, нисам знао, да си такав човек, нисам знао, очи моје — говори старојко, а сузе му теку као пролећна бујица. Помирите се, ја шта ћете, — одавно је тако требало! Младене, кума — овај, газда-Анту, у руку!

— Грешили смо годинама, зато и пропадосмо. Опрости!

И Младен се саже, скиде капу и срдачан пољубац пуче на жутој газда-Антиној руци.

— Бог нам прашто!

— А сад да те још нешто упитам — поче газда-Анта оним истим гласом. — Сећаш ли се ти, како смо некад живели?

— И пазили се — додаде старојко.

— Јест, ја и твој отац, Бог да га прости, пазили смо се некад као браћа. Сећаш ли се?

Младен климну главом.

— Е па ето, ја велим, а и право би било, да буде опет онако. И немој да мислиш да се шалим. Газда-Анта Пантелић није никад лагао, па ни сад неће. Нити да мислиш, не дај Боже, да вас ја мрзим и да хоћу да вам подвалим, или да газда-Анта није онај исти, кô и пре, па да му треба помоћи... Не, ништа од тога није... Чуј, ево људи, а ја ти се часним крстом кунем и славом својом, да говорим истину, жеља ми је, да чујем, да ме опет зовете не газдом, него онако као пре, док сте деца били, и да заборавите на све... И још нешто: дај ми Момчила, ако и он хоће, па буде ли ваљан, у аманет му моје имање. Чујеш ли?

Људи гракнуше око стола, а Младен се саже и пољуби га још једном у руку.

— Јеси ли рекô?

— Не браним, питај и њега.

Зовнуше и Момчила. Свирка је већ била престала и све се згрнуло око стола. Момчило приђе и скиде капу, не знајући ни сам зашто и гледајући као кроз сан све те људе раширених очију, главе и неме, саже се и пољуби газда-Анту у руку.

А газда-Анта скиде и сам капу и упита га свечаним гласом:

— Момо, хоћеш ли ми бити син?

Завладао је тренутак свечане, дубоке тишине. Сви су стајали као неми, и у том часу све очи беху упрте на газда-Анту и Момчила.

— Бато, јели истина?

— Истина, сине, истина!

И док је Момчило квасио сузама његову смежурању руку, газда-Анта га је миловао по глави. А кад се раставише, он још једном упита Младена:

— Младене, промисли се, можда ћеш се после кајати, а ти си му данас и отац и мајка.

— Нек ти је Богом просто — Божји па твој.

И као тиха пролећна киша затрепташе сузе у стотинама очију, и све, и старо и младо, наже руци газда-Антиној. И узалуд се он бранио, старојко га први пољуби, па онда почеше и остали.

— Време је путовати — сине, прежи коње! — поче газда-Анта, кад се мало утиша врева. А ви, људи и браћо, држите чаше, да попијемо у здравље мога сина!

Момчило се загрцну и отрча колима сав уплакан и гологлав, а људи се дигоше и уз весело клицање и топле жеље искапише чаше.

— А ти, Мирчетићу — обрати се газда-Анта своме суседу за столом, — ти сутра спремај вечеру и чекај просце, ама вечера да буде богата, да буде онаква какву заслужује момак, што ће твојој вижљи донети сто жутих дуката обележја. Јеси ли чуо?

— Људи, мени се диже коса у вис. Чекајте да га ја пољубим у руку, зајеца деда Сима Стевановић, и, обливен сузама радости, осећајући се срећан у туђој срећи, прогура се до газда-Анте. Али газда Анта не даде руку, него се загрлише и пољубише у лице.

Цигани полегли по виолинама, а бубњар измахује свом снагом, те му отскаче капа на глави од силна ударца и одбрецује затегнута дебела жила испод врата. За столом, сви гологлави, пију по пети пут за срећна пута, а пред коњушницом Момчило натице штрањку на тулац, и сав окупан у зноју чуди се, како то да не може да закачи, а левак се усукао, пропиње се и хоће да изломи руду. Младен збуњено подигао ждрепчаник, млатара њиме, али не уме да му помогне и једнако се усекњује капом, коју још увек држи у левој руци. И све се по дворишту и кући устумарало, а сви и уплакани и насмејани. Видите само, како се дижу груди и како се очи устављају на газда-Анти.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

А он још гологлав стоји и, држећи високо чашу, говори нешто неразумљивим речима. На левом брку трепери му крупна суза и спрам последњих зрака јесењег сунца — што се у том тренутку појавило — прелива се као бисер. А ветрић пирка са замагљених брда и стреса златно јабуково лишће на његове растресене беле власи, пирка и разноси звуке неудешених виолина и са њима очај и немир уздрхталих душа.

Жив. Девечерски

Роди, па сарани

Тежак криж сам ја носила на леђи цилог свога вика! Тежак је он био, а ваљда најтежи, кад су дица почела долазити на свит. Бабо и Мишко нису гледали, да ли сам ја на том добу,¹ да ли сам здрава или болесна, да ли сам родила или ћу тек родити, и чини ми се, да су још гори били, кад сам боловала.

А бивала сам ја тушта болесна са том мојом дицом!...

Нисам имала сриће са њима и сва су ми прва дица умирала. Ја и баб-Лиза све смо чинили да ми се дица задрже, али бадавад. Везивали смо и комарњак од виштица, јер те несрићнице знају да унаказе дите, па остане право подмече. Мећали смо и посвећеног омана у кревет, јер виштице од њега највише биже, а баб-Лиза је задивала у кревет и нож и кашику и вилицу, да нам се не набаце чини. И чешаљ билога лука смо мећали под узграницу, јер и од њега виштице биже, па опет чим заспем, а мене те несрићнице спопану, па ми све млико посисаје.

Моја су дица ваљда и зато умирала, што бабо нису дали да код мене чувају бабине. Кад се код других дите роди, онда се код породиље скупи младеж из родбине, дивојке и момци, па три вечери узастопце свираје, пиваје, играје, шале се и веселе до један сат послѣ поноћи, а онда се разлизе, јер послѣ поноћи пролази време виштицама.

¹ трудна

Ако те три ноћи не чувају бабине, оне несрићнице дођу, па угуше дите или му памет однесу. Зато се, ваљда, и каже за оног, који није сасвим у глави, да је недочуван. Ко зна каква би моја дица била да су остала жива, кад бабо нису дали да се чувају бабине!...

Бабо нису допуштали да се троши на мене, па ми ни шкипић¹ нису купили да љуљам дицу. Кад год се које дите роди, а бабо вели:

„Шта ћемо куповати шкипић и трошити новце, кад ће ти дите и тако умрити!...”

Ни пешкир куму нису дали бабо да купим. Кажу:

„Однесите дите у цркву. Тамо је звонар, па нека кумује: и тако нема другог посла!...”

Једино, на шта бабо нису жалили потрошити за ме било је кад ме спопадне грозница, па ми донесу литру црног вина. Тиме су они мене личили и говорили:

„Гуцни ти мало вина, па ће ти проћи грозница! Са тим сам ја и моју покојницу личио, па јој било боље!...”

А кад ја нисам могла ни гуцнути, него се тресла у грозници да се све кревет пода мном мицао, бабо би испијали цилу литру и ружили ме:

„Шта би тила? Доктора да ти зовем, као да сам ја ники спахија!...

Толико сам се са првом дицом измучила, да ми је лакнило, кад би ми које дите умрло. Седморо сам их родила живих, а потајница² колико је било то и не знам.

Једанпут сам несрићно прошла. Удавило ми се дите. То ми је била прва цурица и живила је дви недиље. Молила сам бабу да ми купе шкипић или коливку, али они нису ни слушали, шта ја диваним. И, жалосна Вито, шта ми се догодило! Једно јутро

¹ коританце

² побачаја

нађем мртву цурицу покрај себе: угушила сам је те ноћи... О, што ми је било туга и гријота. Ома сам се Богу завитовала да ћу три пута ићи о сувом круву за крижом под Бају на водицу. А Мишко, послѣ, мисто да ме жали, увик ме шпото, кадгод се гдигод о дици диванило, па каже:

„Наша су дица мало помрла, а мало их је Вита подавила!...”

Ја сам на све пазила, па и на то, да се дица не крштавају на име помрле, па ни то није помогло.

Друга цура, Тилка, толико се дречила, да ни ноћом није мировала. Мишко јој донесе из патеке цафле¹. Патикар му даво и реко, да то и доктор даје малој дици. Дам ја у вече дви кашичице од тога дитету, а оно ујутро осванило мртво... Мишко кад је то видио, узео цафлу па је бацио на сокак...

Моја покојна Нана, тако су ми старије сестре приповидале, ранила нас је кором од макове главеце, кад смо били мали да се не дречимо, па смо ето сви остали у животу и нарасли, а моја дица мака ни видели нису, па опет помрла! Ал, шта ћу?... Божја воља!...

Једино ми је дуже поживила моја покојна Етела. Кад ми се родила, сви су за њу казали да ће живити. Таква ми је мала маторка била, чим се родила. Од првога дана је гледала, мигољила се и гукала.

Кад је била од године дана, ја одем у дућан код Јакеца рад кваса, па понела и њу, она се никог није бојала, већ, рано моја, на сваког пружа ручице, смије се и гуче. Јакец је узме на руке и метне у мали фунташ да је измири, али она је била округла ко јабука, па је била тежа од десет кила, а на малом фунташу Јакецовом могло се само десет кила измирити.

Рано ми је научила диванити, а кад је први пут почела звати бабу: ба... ба... ба... а онда су се и

¹ врста теја

бабо раскравили, па су се чак и осмихнули! Ко зна, да су ми лица остала жива, можда би и бабо и Мишко били бољи... Бивало је, да су је бабо и на рукама држали, па кажу:

„Нисам држо своје, а држим твоје!“... и чисто им мрско.

А Мишко, када дође с пијаце или с вашара, он јој донесе шећера, лицитарских колача или алве. Једаред јој купио и мале папучице лицитарске, а из Кикинде с вашара донео је звечку. У то време Мишко је био најмекши. Заборавио је мало и на друштво. Долазио је у време кући и сигро се с Етелом, кад год бабо нису видели. А она слатка, па слатка да је изгризеш. Узме је тако на крило, па је учи:

*„Таши, таши, танане,
Кува нана таране...“*

Онда је учи, гди зец пије воду, а она каже: „Т...т...т...“ — и прстићем показује у длан, да ту зец пије воде. Посли јој узме редом повлачити прстиће и на сваки пита и одговара:

*„Куда, куда?“
— Мајци, мајци.
„Шта ћеш, шта ћеш?“
— Пити, пити
Сика, млика!...“*

Па је учи, како ће палору пукнит баби. Она крижа, крижа и пукне ручицама по длану баби и пољуби га у руку. Баби је било тако драго, кад му је први пут дала палору, да су јој дали једну форинту сребра. За ту форинту ја сам јој послѣ купио ново руво за Ускрс.

Кад бабо оду међу диванције на ћошу, а ја узмем Етелу, гледам је, изила би је с очима да могу. Па јој диваним ко великој:

„Пољуби, рано, маму, а мама ће тебе. Дај устанца, носић, обрашчиће!“

Па јој правим зеца, а она пружи ручице, и хвата сенку на зиду.

Увик сам је тако миловала крадом од бабе, а кад би ме они видели, говорили би:

„Та остави то дите на миру! Задавићеш га ко Пурчари пуле!...“

Нисам је смела оставити саму, и свуд сам је носила са собом. Сви су је волили, где сам је носила, па је и госпоја Анголка говорила да ће ми је украсти и узети под своје. Баш је имала госпоја Анголка новаца немиреног блага, али ја опет не бих дала од себе моју Етелу. Приповида свит, да је госпоја Анголка хтила постављати собе са сребрним форинтама и писала цару за дозволу. Цар јој, кажу, овако отписо: „Ако имаш толико новаца да поставиш собу са новцима сиченице на то пристајем, али да ми се по глави шећеш, то не дозвољавам!...“ И тако, кажу, Анголка није поставила собе са форинтама... Ја не знам, да ли је то баш истина што свит дивани, али да ми је госпоја Анголка све те форинте поклонила, још ни тада јој не бих моју Етелу дала!

Дуго сам је дојила, па су ме већ и жене почеле ружити:

„А ко је, болан, видио дојити дите од полдруг¹ године? Та видиш ли да те већ сву извукла!“

Ја сам и сама увиђала да је тако, па опет жене нисам послушала. Како да је одбијем, кад се она само на млико осмихивала!

Али, борме, када ми се једног дана разболила, ја сам је, рано моја, лако одбила. Ја је зовем:

„Етела, рано мамина, хоћеш пиле моје, мало сика млика?“... — па је узмем на крило и раскопчам левеш, ал она, сирота моја, ручицама стане да ме гура и отиска, и тако сам је, ето, врло лако одбила!

¹ година и по

А то је било два дана послѣ воргошког вашара. Мишко дошо с вашара у понедиљак и донио Етели раног грожђа, крупног ко воловско око, и лубенице ко крв црвене. Ја ни зрнцета нисам окошта-ла, већ кажем Етели:

„Ји, рано, грожђа, чича ти доно с вашара...”

И зрно по зрно, ја њој све грожђе подајем, а и кришку ладне лубенице. И, ето, како сам Етелу онда са грожђем наранила, више јој, срце моје, ни млико није трибало. Врућа је била, као да ће изгорити и само иште воде: „Ту... ту... ту!...” Тако је воду тражила.

Уплашим се ја, па хајд баб-Ђули врачари, а она каже:

„Чујеш, жено, урекли ти дите!”

И послѣ јој дуго скидала чини, па јој и водицу мирила.¹ Али бадавад, јер је моја Етела живила још само три дана, па тако рекућ здрава здравцата умре. Урекли је макар сам је скривала од свита, па јој и црвен кончић везивала за њену слатку ручицу. Јој, не знате ви, шта је то, кад се од срца откине, па се у земљу закопа!... Полак мене с њом сам саранила!...

Увик жалим, што је нисам липше саранила. Нисам знала, да ће се на њој свршити, а погодила бих ја њој цаклена кола, па макар послѣ цилог вика радила да отплатим.

Ал лип сам јој гробић направила. Свуд сам по њему цвиће засадила, а около липо оградилa. И клупицу сам јој малу поред крижа направила. Ту сам ја најслађе време проводила. Кад ми се здраво стешча у срцу, ја одем код моје голубице, клекнем, Богу се помолим, и светом водицом гробић пошкропим. Онда јој крстић загрлим па јој све моје невоље изјадам. Недилџом, послѣ подне, увик сам проводила у разговору са мојом липом дивојком. Сиднем тако на клупицу поред њене главице, па разговарам са њом, ко да ми је жива...

¹ бацала угљевље

И понуде сам јој носила. Кад је од чег врме,
од тог сам јој и носила. Кад су Материце, ја њој
орâ, кад Петров, ја њој јабука, кад је Бадњи дан,
ја њој мали божихњак однесем, па и свићицу запа-
лим. Најтеже ми је било, кад друге друге изнесу
прид Ускрс мале папучице, а ја мојој Етели само
свете водице...

Ето, тако сам ја мој вик провела! Двори бабу,
угађај Мишку, роди па сарани, роди па сарани.

Мара Ђорђевић-Малагурска

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

Кондуит-листа Марка Мићуновића

— Бјеше то за вријеме изборне агитације — почињао је посланик Вујачић своју причу. — Пођемо нас неколицина у Никшићске рудине да се састанемо са својим људима, а, уз то, и да свршимо по коју приватну дужност, кâ ову о којој хоћу да ви причам.

Пред само вече, заједно са првим сумраком, стигнемо у Трепчу, ријешени већ унапријед да закуцамо на оцак потомка Вука Мићуновића, командира Марка. Гласнемо се мало поиздаје, те нас сретеше и проведоше поред два огромна гарова, који су чували оборе, пуне стоке...

Стари командир, крупан и кошчат, прав иако је претурнио осамдесету, сrete нас на самим вратима. У долами и са читавом ниском ордења, који су вазда саставни дио његовог ођела, изгледао је као да сад долази са каквог главарског вијећа.

— Ти, командире, вазда у паради! — примјетих ја.

— А да, ето: да још тога није, био би обичан чобанин — нашали се он.

Уђосмо на огњиште, ће се, око добре ватре, за час наређаше столице покривене поњавама. Зама-ло се окупише и остала чељад: стара домаћица, синови, снахе, унуци, унуке — пуна кућа. Сви се с нама поздрављају и љубе, а затим одлазе, неко да спреми кафу, неко да донесе ракију, а неко да закоље брава за вечеру гостима.

— Е, добро ми је и мило што сте ми поћас дошли! — почињао је стари домаћин, пошто је сio и

припалио дугачки чибук. — У ову пустињу жељан сам разговора. Старост, а и времена се промијенила. Не идем никуд. А има ли што ново? Је ли све мирно? 'Оће ли се ће ратит'? Имамо ли и још непријатеља, кâ смо их вазда имали? — ређао је он питања.

Уз разбукталу ватру распричали се и гости и домаћи. Домаћица донијела ракију и почело прислуживање на обред.

— Ко дошô, добро дошô! Вазда добри долазили, а рђави одлазили — почињао је Мићуновић и чаше су се ређале, а расположење пунило кућу. У разговорима о политици, новоме времену, старим и новим нараштајима, пређемо и на питања по којима је требало прикупити податке од мог старог земљака.

— А да, ћеде, — почех ја — хтио бих и да ти саопштем једну поруку из Биограда.

— Нека је са срећом! — рече он.

— 'Оће Господар да те пенсioniше.

— А да и вакат му је — додаде он пушећи и нешто размишљајући. — Јест, вакат му је. Примио сам га још на Црни кук. 'Оће ли бит шесет година отад?

— Па, туда неће. Која мање или више, не чини ствар — одговорих му, вадећи из џепа листу са спремљеним питањима. — Ево, ово су послали из Биограда да се ту забиљежи све што Господар жели о теби да зна: оно што је најважније, почев од рођења па до данас.

— Мањкаће ни карте, ако ћемо све писат' — одговори Мићуновић. — А како се зове та књига те ћемо у њу писат'?

— Кондуит-листа.

— Није историја?

— Није, али је нешто слично.

— А ће се то држи послије?

— У двору, код краља, — одговорих ја, мислећи на психологију црногораца и на њихове односе према Господару.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
БЕСКОВАЦ

— У двору? Е па лијепо, де...

— Дакле, командиру, — почех ја са питањима — реци ми кад си рођен?

— Не жнам, та ме јади не жнали! — одговори он подижући густе и сиједе обрве. — А жнаш ли ти, Драго?

Стари Драго Вујачић, друг Мићуновићев још из ђетињства, и из многих бојева, ушао бјеше одмах послје нас и сио до Марка. Он на Марково питање слеже раменима:

— Стари' си ти од мене, мислим, двије године, — рече он, али не каза колико сâм има.

Командир Марко се замисли, па, као питајући и одговарајући, додаде:

— Кад оно убише Дробњаци Смаил-агу? Родио сам се три године послје тога. Па сад — ти си паметан и контај!...

Утврдисмо некако годину рођења.

— А кога дана, ђеде?

— А да, ето ја не жнам ни годину, а камоли дан?!... Јест, жнам ово: причала ми је покојна мајка, кад сам се родио, да смо били на катун на планини Његош... И мислим да ће бити љети, неђе испред Госпођиних поста... А ти запиши како 'оћеш. Али 'ајде, чоче, да попијемо још коју, па има времена за те ситнице...

Пописмо и ракију и кафу, па настависмо:

— Кад си примио пушку, ђеде?

— У јад примио!? Није ми је нико ни дава! — рече он. — Крену се наша војска да се бије с Турцима на Граховац. Баћо бјеше официр; ја момчуљак од десетак година. Мој отац, Ђурица, позови мене: „А ну, Марко, да понесеш ову торбу Баћу.“ Завргнем ти ја, тако, једну урметиновицу, једно дебе скорупа, двије три груде цијелога сира и једно плеће сувога мяса, од неке јаловице, коју бјесмо доћерали из Гацког. Крени ја тамо, кад на Осјеченицу: ко нема пушке не даду му напријед. Остани ја ту са неком момчадијом и преноћи. Сјутрадан уби се бој, те ми тамо, и имамо шта виђети: попа-

дао низам и башибозук ка снопље, а богме и наши грдно изгинули. Полети' ја, те с првог Турчина згули један штуц. И како сам тада узео пушку, није сам је тура из руке, теке само мијења. Сад ти жнаш кад је био Граховац, па запиши да сам се ту и наоружа... А колико ли оно бјеше од Граховца?

— Биће, — велим ја, — већ седамдесет.

— Него, реци ми, командиру, кад си постао десечар?

— Нијесам ја никад ни био десечар! — прекиде ме он.

— А водник?

— Ни водник! Немо' то писат'! За десечаре и воднике узимали смо оне који су били под Турцима. А да ну, дијете, виђи тамо, спремају ли вечеру? Ови љући су гладни... — Не заборави на чему си!... Ти шћеде још нешто да ме питаш?

— Да, — одговарам ја. — Кад си постао официр?

— Е, то ће бити — замисли се он — не могу ти право рећ'! Жнаш ли ти, Драго?

— Не жнам ни ја, ако нијеси онадар кад је Господар излазио на Бањане.

— А да, богами си погодио! Кад смо заратили на Црни кук с Турцима, тад је и Господар излазио на Бањане. А колико ли оно бјеше од Црног кука?

— Биће око шездесет, — велим ја.

— Е, тада сам и поста официр, а Баћо командир.

— А поткомандир, ђеде? — убрзах ја питањима.

— Е, то ћу се, мислим, сјетит'. То је било кад је био препис. Бјеше доша' и Господар, и они руски генерал, и поп Илија. Тада сам постао...

— Али, ђеде, — упадох ја — препис се вршио сваке године, па како да знам које?

— 'Ајде, чоче!... Па то је било баш кад су и Новицу закапетанили. Баћо је био тад и капетан Никшића, а Шако Петровић гувернер. И баш те године даде Господар Стојану Ковачевићу Данилов

крст, а Мрдаку Лубурићу, попу Деретићу, Кику Стевановићу — крстове о грлу. Сад ти је лако жнат'...

Ја се тек сад збуних. Али се он присјети:

— Ха, жнам. Кад се оно освјештава манастир Никшићки и Царез мост?

— 1902 године, ђеде.

— Е, па то је било те године!

— А да, кад си поста командир, ђеде?

— Кад смо макли Баћа! Наљути се Господар на Баћа што пређе у некакав клуб, те је, vele, пошлије стио Господара да убије... те ти он и војводу Лазара и све боље вргне у тамницу. Баћов грб узе и даде га мени. И вала ми не бјеше нимало мило. Али царска се не пориче. Него слушај ти, дијете, тамо: ја заборавих рећ' Јовану да подреже и једну пчелу.

— Све је већ урађено, — одазва се на то домаћица, — него, опростите, ја шћах поставит' софру... па ћу ве мало узнемирит' у разговору.

И богата софра са раскомаданом, врућом урме-тиновицом, сиром, скорупом и печеном јаловицом на ражњу, прекиде моју кондуит-листу, да је тек нешто доцније даље наставим.

— А да, командиру, ја бих стио да довршимо наш посао, — рекох му пошто се сврши вечера и ударисмо да пијемо медовину.

— Ела, де! — одазва се он.

— У које си ратове учествова? Треба и то да се запише.

— У које ратове? — понови он као мало изненађен. — Ја ти, чини ми се, реко' да сам почео од Граховца, па отада рачунај све: Вучји до, Острог, освојење Никшића и што ти ја знам! ћерај до Скадра и овога пошљедњег рата. Но ти пиши само ове ратове под барјак, а не помињи и оне јајошке...

Ту Мићуновић поћута мало, па настави:

— Ово што ти реко' јајошке: поћосмо ја и Драго, једне године, да украдемо штогод од Турака у Гацко и Невесиње. Шћедосмо плијенити неки тор, али не бисмо талишни. Срамота се, опет, вра-

тити празнорук, те ми удари на торину Перка Докића и поћерај једнога шароњу. Припази он нас, па поћи у поточ за нама. И, не лези враже, стигни он нас баш ту, пред кућом... Не би друге, него му морадосмо вратит' вола и остадосмо на миру. Те зиме не омастисмо бркове; али ми не би ни жао, јер бјесмо некако и кумови с Перком...

„Но, што те зиме не успјесмо, деси се да успјемо другом приликом. Отишли опет ја и Драго у правцу ка Невесињу. Бјеше то неђе баш у ове септембарске дане. На граници нам се придружи и Мрђен Перишин. Бјеше то ваљан момак, но га ви нијесте запамтили... У дубоку ноћ спустисмо се из горе, ка курјаци, и упадосмо у обор некога Омеровића. Мрђен превари некога пса да не лаје, да ли га је познава или га некако замађија, не жнам!... Теке нас двојица ускочисмо у обор и одвежемо два вола и једну јалову краву. И не стиже нас поћера, а богме ни наше власти, премда смо их почастили — дебелом говеђином из Омеровића торине...

Ја га опет прекидох:

— Ка си толико ратова и четова, командире, колико си пута рањаван?

— Е, што се рана тиче, има сам среће... На Вучји до посјекох три турске главе, али ме и ранише... А, јест, био сам рањен и на Крстац, а богме и на Дугу, ма ми, ето, од ђавоље не би ништа! Осјећам само помало кад је мијена...

— Ма ће, ђавола, осјећаш, кад би сам пјешке отиша на Цетиње! — додацује стара Мићуновићка, и разговор се рашири у шалу и смијех... Почеше нам причати: како је недавно ишао у поћеру за вуковима, али како се нијесу могли никако стићи...

— „Вук на вука ударити неће“ — добацих ја по народној пјесми. — Али да довршимо ову нашу работу, ђеде: Које си школе учио?

— Оно... кад сам ја треба да учим, ондар и није било школа. Ми смо тад учили на оружје, па који је био најбољи, он је поста главар, јер, богами,

главарство су могли само први носит', а не они иза њих.

— Е, ђеде, само још ово: које ордене имаш?

— Имам их — рече он и погледа се низ прса... Имам их, ето, не жнам ни ја.

Он повуче два три дима из чибука, па настави:

— Имам ове што се добијају у рату, а оне што се добијају на пјатове и параде, немам, нијесам их прима. Ка што видиш имам ову граховску, Обилића медаљу, Ђорђеовски крст, рабру медаљу... Имам и ову руску, и ови крст устриски, и ови латински, имам и турску звијезду... Но јесмо ли готови једном?

— Готови смо, ђеде! Сад је испуњено све како траже они из Биограда. Имаће само још нешто да се среди у министарству...

— А да, добар си, чоче, — прекиде ме овде стари Мићуновић, — сад бих ја тебе шћео нешто питат': Колико ће ми слати те пенсије?

— Хиљаду и пет стотина динара, командиру.

— Годишње, је ли?

— Не, но мјесечно.

— Неће ни дâ Бог! — рече он и погледа ме зачуђено.

— 'Оће, ђеде, толико, ако не буде и који динар више.

— А да, оклен им те паре, кад и пенсије толике дају?!

— Велика је сад ова наша држава — рекох ја — ситница је то за њу...

— Није то ситница, ако тако многима дају; мањ ако су узели ћесарову касу... А докле ће им то трајат'?

— Догод је ове државе.

— Е, богами, нека је добро чувају!... А мислиш ли ти носит' ову листу у Биоград?

— Да, ђеде, ја је носим.

— А, оли рећ нешто министру војном, амана ти: да ми не сметају носит' и даље ови грб и ове ордене...

— Не брини, командиру, ја ти за то јемчим.

— Опрости што ти досађујем — додаде он на крају. — Рад бих био да имам и препис те листе што ће да се чува у двор.

— Послаћу ти га, ђеде.

— Е, хвала ти унапријед! Но де, Новице, узми те гусле, да нас оне мало разговоре.

Софра се уздигла, сусједи се почели прикупљати на сједник; ми, гости, раскомотили се око ватре; напољу планинска тишина и мјесечина, а Новица, висок и кошчат брђанин, препланула лица, скиде са почађалог зида старе гусле, намести их међу колена и неколико пута превуче гудалом преко струна... Гусле јекнуше, а снажан глас поче уз њих да ређа гостопримство, борбе и јунаштво ових брда.

Трифун Ђукић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДЕНАКОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

Читаковић

I

Разболе се стриц-Панта Читаковић, и како паде више се не диже. Једни рекоше — ово, други — оно, а истину сакрише старешине, јер би лекар болесника у болницу а дирекција стрина-Борку и обадечка на обалу. — Шлеп мора имати крмара, крмар на шлепу кабину, — вели правилник. А у једну одају не могу две породице.

Имали су старог матроза и толико ваљаног да се нико не сети, да би и тај бркати Љубинко могао постати крмарем. С њиме стрина прихвати шлеп, и служба не осети „уштрба“. А већ после, кад се и у дирекцији дознало, видеше да може и тако, па рекоше у шали: — Нека је; нек имамо и једног женског крмара... Потом је запазише, почеше хвалити, и мал' те не и ширит да јој пришију на шамију.

Чим се чуло за Панту, ми се дигосмо да га обиђемо, али ударисмо на затворена врата. Не пушта стрина Борка. Ми наваљујемо, а она једно — те једно. — „Позли му, вели, чим угледа оне које воли. Захваљује и богзна како, ал' не сме да се потреса.“ — Ама, добра жено, само да га видимо. — „Никако! Никако. И децу сам морала послати мајци. Кад му буде боље, зваће вас.“

Дошли ми као другу и пријатељу, а она тако! Не иде нам у главу. — И досад су људи боловали, па и умирали, али се нису крили. — Пођемо натраг, застајкујемо и погледамо у њу како пролеће шлепом као смркнул дан: час је у магацину код носача, помаже Љубинку, или се саветује с њим; час опет

кључ у кабину — па у џеп, и скокне на обалу, до агенције. Увребасмо тај тренутак, па почесмо дозивати Читаковића по имену, кад Борка истрча из шлепа и загалами. Ипак чусмо у кабини неко стењање и шикање, и по томе закључисмо да је још жив. Озго се помоли Борка, па кад разглави вилице: „Какви сте ви то људи и... крмари? Не дате ми да у миру полечим мужа“. — Иди, жено, с милим Богом! — рекосмо и разиђосмо се.

Па, људи — као људи! Увек нас занимају туђе ствари; нагађамо и досећамо се. А већ кад пође реч низ реку, далеко је однесе ветар. Дође нам неко па одмах завиче с врата: „Како? Још нисте чули! А већ цео свет прича... Роспија је то, та његова Борка; је ли она само оздо, из оне печалбарске земље?... Трпео је човек годинама, трпео, па му се једног дана смркло и нож — у прси! Сад се ваља по кревету, а она крије бруку“. Други, не знате ни кад је ушао, одмах додаје: „Па, разуме се; скентала мужа да би могла... не знам шта, и не знам с ким? Свашта ћемо ми још чути“... Трећи је на прозору. Он осећа потребу да брани: „Није, људи, није, браћо моја; не грешите душе!... Умро Читаковић напрасно а она, сирота, држи га неукопаног у кабини и воза по реци, не би ли извукла још коју плату. Деци за хлеб. Иза оне бекрије није остало ни гроша“.

Тако ми у доколици испредамо а после, зачудо, и сами верујемо у то. И све тако, док не стиге и Мика Барна. Он им је кум, венчао их. Навалио Барна да види кума, па никако друкчије. — Не може, куме, па — не може! Не прима никог. — „Ама, зар ни кума?“ — Ни Бога, док се не дигне! — „А-их!“ — јекну Барна и онако дугачак рашчепи руке и направи од себе живи крст. Окрете се и пође, кад ти онај несрећник, — дојадило му ваљда у затвору, — развика се из кабине:

— Доста, бре; не лажи више... О-ди, куме, оди брате рођени; 'оди да видиш како ти кум изгледа. Уста му већ стигла на леђа!

II

Тако се сазнаде да је Читаковић „шлогиран“. Десна рука и нога биле су му скоро сасвим одузете, а доња се вилица изврљила и чим хоће што да каже, затрчава се у страну, као да бежи за врат.

Тај догађај унесе нов ред у наш живот. Отворише се врата Пантине одаје, али ми сад измичемо. Позива Борка а ми велимо: Нека, нека: кад пре-здрављива. Да не сметамо човеку.

Оставимо по коју понуду и губимо се. На бараке и мејане отада смо гледали попреко. — Није шала, тресну онаква људина, па бар да умре... Ако се ко и заборави, потсети га стрина: — „Пази-де море, да се не истегнеш. Да те не мораднем после закључавати, к'о Борка оног њеног“.

А наше жене?... Да видите чуда! Чим се лупе два шлепа, раскакоћу се кујне: Чусте ли за Борку? — Како да — не. 'Алал' јој вера; удари она њега под кључ! — Није слатка, само то; показа она шта и ми жене вредимо. Говорим ја ономе мом: „У памет се! Видиш да ми можемо и у кућу, и да вас заменимо. Иде ново време...“ Видимо и ми да иде неко ново време, и да носи напаст којој се нисмо надали. Па се бунимо. — Зар прво код нас да се оствари њено царство, славу јој женску!

Али на Борку почесмо гледати другим очима. Не чу се више ружне речи. Готово се утркујемо ко ће јој више помоћи. Отвори се жена па стаде и сама казивати.

...Оног јутра, вели, кад је Панта треснуо по шлепу, сетила се одмах шта то значи, па појури с Љубинком и унесе га у кревет. А он, — к'о трупац!... Шта ће сад јадна, ако се обелодани? Изгубила мужа, па зар да изгуби и хлеб, и кров? ...Деси-ло се горе, у Сави. Шлеп је био утоварен, отиснут „на воду“, и на ленгеру чекао реморкер. Сами на шлепу као на острву, нису свикли на помоћ од земље, камоли од неба... Стајала је поред крвета, гледала како јој муж умире и кршила руке, кад се,

вели, испред ње као преломи та њихова собица, и с оне друге стране изниче ливада, пуна отаве. На њој паде коњ. Истрча однекуд човек у шубари, извуче нож из царгија па распали мркова по увету. Ишкну крв али одмах стаде, као да се загуши рана. Човек у шубари отрча до шипрага, отфикари једну шибљику, ускорак је скреса, па поче да шиба по оној расекотини. Крв опет пође и стаде да лопи. Борка као стоји крај пута с покојним оцем.

— Остаће му жив, — вели њен покојни отац.
— Стигао је на време.

Буди бог с њом! Трже се и крсти Борка, и као сећа се те слике, виђене некад у детињству. Погледа поново мужа, кад у њега глава к'о модри патлиџан, па порасла и некако као бундева. Шта чекаш? — као да шапну неко. Деца се окупила око ње и ударила у дреку. Заруља и Љубинко. — Напоље! раздера се она и показа напред, на матроску кабину. Па се окрете, узе мужа за леву руку, заврте рукав, дохвати с ормана један шиљат ножић и забодје у мишицу. Прсну крв, у луку, по зиду, и стиже до прозора. Њој остаде у свести стари мужевљев каиш који је висио о клину; она зажмури и подлети испод тог крвавог бича, смаче опасач па с њим у кујну. Наструга масних мрвица на чисту крпу, па натраг. С прага је лупи мирис влаге и соли; кабина јој се привиде пуна крви. Повеле се, али помисли на њега, баци се оним завојем по рани и стаде стезати. Крв пробџ, она смаче пешкир... Није смела још да му погледа у лице, па узе ту руку која их је хранила а коју је она убола, и принесе уснама. Рука се мрдну и помилова је!... После је видеда да креће и левом ногом. Еј, да смеде још мало причекати, био би већ здрав. Можда би и смела, да то није била његова крв. Ипак је добро, само кад је у животу!... Оживи себе, па се окрете њему: „Не бој се, Панто, држ' се, човече... Ето ти прилике да се ваљано излежиш“. И удари у смех. Он је гледа као да је полудела. — А шлеп? — Море, само кад си ти жив, — лако ћемо. — Али ако ја не оздравим? —

Којешта! Наћи ћу ти лек, па макар га отела од змије“. И опет у смех. Сва се тресе од узбуђења и радости. Гледа, вели, Панта, гледа; залети му се мало она доња вилица, па опусти. И поче и он да се смеје. Па се обоје смеју срећни што није било — како је могло бити... Смеју се они, а цео догађај још живи ту, крај њих, на упрсканом оделу и рубљу, на постељи, на зидовима и прозору, и дише крвљу... После је Борка видела у огледалу да је оточила више своје него његове крви.

Кад је стигао реморкер, она право код капетана. — Отац сте, вели, па... скријте и моје зло... Само док не дигнем мужа... За службу — не брините“.

Па Љубинка на крму, а она по шлепу, око деце и Панте. Спрема план, а њега моли само да ћути, да је не ода. — Како, вели, ја тебе да одам? — „Ето тако, само ти ћути и не јављај се. Да нам се душмани не освете. Остало ћеш видети“.

У Београду однесе хартије у агенцију, па исто око старешине. Добри људи, и прећуташе. А кад се уноћа, Борка доведе неког приватног лекара, више због Панте него што је веровала у његове лекарије и масажу коју је нарочито препоручивао. — „Видим ја, каже, да доктор не види ништа, чим се, и поред оноликих наочара, умало не стремкну с даске у реку. Слушам га а мисли ми беже на другу страну. — У бању, велим себи, у бању!... Једино ако те природне силе врате моћ узетом телу. А каква би њему друга бања требала, кад већ живимо на Сави, у коју се уливају све бање и све воде овог света. Пуна је свакојаког блага и злата. Колико сам пута јутром и вечером гледала кад падне сунце по води, па све злато извуче горе. Плине и ужеже, па мислиш: изгоре река!“

Чекала је наредбу, спремала мужа за лечење, и само мислила о том, како ће га дићи толико да може само седети у столици. Да се види да је жив, и да је ту, а она би с Љубинком могла тако и до судњег дана.

III

С тим је мислима легала и устајала; с њима се петљала око ручка, око товарница на истовару, сричући имена слова старословенске азбуке која се, сем цркве, одржала још и код нас, на реци. И можда у крепкијем животу.

Изнети су и последњи сандуци; стрина-Борка се налактила на столицу и гледа некуд преко носача који се погубише. Где је рођена, где одрасла, а где је дошла да буде жена? И како је све то било лепо кад је први пут ушла у ову кућу на таласима.

Мисли је занеше далеко, у Стругу — коју је једва памтила, више по мајчином казивању. — Родитељи јој избегли од турског зулума и задржали се у некој варошици на огранцима Рудника. Отац ту отворио пекару, тога се добро сећа, али тек што је спечалио један кућерак, — потеже те умре, а њу и матер остави без гроша. Сиротовало се љуто. Мати је жалила што није родила мушко; могло би у печалбу.

Расла је а ни сама није знала од чега, више од коприва него од проје, као буче. И опет је била црвенија од патлиџана... Тад је наишао он. — Десила се Борка испред капије, у разговору с неком девојчицом из суседства, — кад ето ти отуд неке „делије“, сав у плавој чоси а њом се осула дугмета као звезде небом. Па избријан, избријан чак и горе, испод носа. То му је као мало кварило. А крупан, Боже, па мио и леп, леп... Кораком сече. Мину поред њих а с њега се отиште мирис. Девојка задрхта и у забуни загрли малу.

— Леп ли је, секо!... Благо оној — чији буде.

Хтела је да шапне, али реч се оте из срца. Окрете се „јунак“, погледа је, загледа боље, па се осмехну.

— Вала, цуро, могу бити и твој... само ако хоћеш.

Борка заглави капију и наже низ двориште, а онај ти се поврте и кад виде у дну авлије сиротињу-

ску кућицу, уђе као у своју. И без ње се не врати у Београд.

Дознала је Борка после пуно о њему, највише од њега самог. — Нити је он био тако млад, како се њој учинило тада, (могао јој је бити сасвим исправан отац); нити је био имало наиван. Женио се тај доста често. Не прође месец-два, он води на шлеп нову стрину. Ако стара не буде увиђавна и одмах не скочи у чамац с друге стране шлепа, искакала би леђима на обалу. Не би имала времена ни да јаукне, а камоли да псује и ружи, или да тражи неко своје право или отштету. Пртљаг је избављала ноћу, преко Љубинка.

Кад је Читаковић био сит тих разних Мицика, Роза и Фаника, зашао је мало у родни крај свога оца и нагазио на њу. Свидело му се што јој је онако отпрве запалио срце, али није веровао да ће ни њу задржати дуже. Истина, намеравао је да њу испрати љубазније, и с нешто „ајлука“. Њеној сиротињи добро би дошло.

Али се печалбарка закопа дубље и у шлеп и у њега. Крмари су се чудили што јој „не виде леђа“; снебивао се и Љубинко. Само се Читаковић није бунио. Кад му Борка донесе прво дете, сачека да се опорави од бабиња, па их обоје одведе у цркву. Венча се са женом и одмах крсти сина.

Борка се не покаја, али и он не зажали. Од првог дана њој се шлеп учинио божанственом колевком као сазданом за љубав ту, између неба и воде. Јездити тако кроз различне крајеве уз жубор валова и певање невидљивих птица; бити у кавезу а имати отворен цео свет... Такав се рај није могао замислити на земљи.

Али то, што је пао у део њој, далекој сиротанки, и побудило је прве сумње. Из године у годину оне су расле и врежиле се по души. Понекад би помислила: Па било је и среће; даље шта дâ Бог... Јер то је ипак било на земљи... На земљи.

IV

Стиже наредба, али тај лист хартије њих однесе низ Дунав. У новој муци Борка још топлије прилеже око болесног човека. — Не бој се ништа, још ћемо ми на време стићи у Саву. Сви vele да ће се лето продужити. — Набави му новина и оних романа у свескама, па вели: „Царуј, кад ти је Бог дао!“.

Начитао се Читаковић за цео век. Љубинко поваздан на крми, Борка у кујни и по шлепу, а он лежи крај отвореног прозора и чита. Кад се умори, слуша онај њихов старински будилник који увек чучи на орману као кока на насаду, и тикатаче... Откад је сазнао за себе, знао је и за њега. У опалој родитељској кући на старом Зереку, колико је пута мали Панта застао пред њим, као пред загонетком живота. Кад је порастао и „одбегао у лађаре“, заборавио је на њега. Али једног дана, — то је било одмах по смрти његовог оца, — кад је Панта добио први шлеп, дође му мати и донесе тај старински сџт. — Чувај га, сине, чуваће и он тебе; срећан је! — Рекла је стара и засузила, као да јој сад не остаје ништа друго, већ да крене за мужем.

С тим будилником Читаковић је прошао бели свет; шетали су рекама и увек се ослањали један на другог. Све је могао заборавити, али никад да њега остави „гладна“. Кад је пао у постељу, поставили су нераздвојни пријатељи. Занимљиво је како су се забављали. Уморан од читања слуша Панта његово избијање, кад му се учини да та мала на права проговори... Тика-так, така-тик... тај...та... то... Звук пређе у глас, глас у реч... И све оно што се некад збивало у кући Пантиних родитеља, све оно што је било тако топло и лепо а већ заборављено, поче му препричавати тај старински сџт. Ускрсава мртве!... А сви су мислили да је то обична чегртаљка.

Уз Дунав, низ Дунав, прође лето па стиже и јесен а они не видеше Саве. Борка се већ кајала

што није узела боловање за мужа и однела га на купање. Бојала се да болест не застари. Њему је говорила:

— Ако буде века, мој Панто, — биће и лека. На пролеће смо ми сигурно у Сави... па кад те потопим... Море нећу те ни водити, док не изиђеш сам.

Он јетко махне главом а она одмах:

— Који ти је то шлеп остао увек на истој линији?... Не да управа да се људи у послу много упознају и зближе. Заседне се па, уз чашу, дође до свакојаквих понуда. А коме је данас довољна плата?... Зато се шлеп једне године шаље на Дунав, друге на Саву. Знам ја добро тај ред; пратим га већ дванаест година.

И Читаковић који је провео у њему бар двапут толико, почиње да верује њој.

Она се топи крај њега; нутка га и мази као дете. Не познаје Панта своју жену... Гледа у њу, гледа и мисли: можда и није умео никад да је види. Увек на тој проклетој крми, док путују; чим стану: у агенцији, с носачима, или с матрозем по шлепу; чисте, перу, замазују. С вечери у кавани, или у каквој бараци у пристаништу. С људима. Да не поблесави на оном црном језику од четрдесет-педесет метара, по ком падају само псовка и зној. А у друштву ти је као и у хапсу: кад пусте. Од расположења често једва напипа шлеп. Уђе у кабину не палећи лампу, да не буди децу, свлачи се а ноздрве му се шире као у дората кад осети пуну зобницу иза леђа. Дигне покривач; испод њега замирише зрела дуња, или нека воћка из њеног завичаја којој није знао имена. Мирис се разгори и у његовој свести осветли њен лик, али друкчији од оног на дану, у ком је остала њена цицана хаљина са задахом на лук и запршку... У чистој кошуљи, само његова и жена те узане кабине коју је пунила собом, дочекивала га је, санана и слатка. Он плане жељом, подвуче јој десну руку испод главе и загризе као јабуку... Сутрадан је гледао на њу истим очима као и на Љубинка.

Никад међу њима није било циле-миле, мажења и којекаквих измотација. Рука која је њу дизала у тим часовима животињске нежности и сад је ту, али мртва, као и цела та десна половина тела. А лева, као да се пробудила после оног удара. Сад Читаковић види друкчије, боље и више, чак и оно, о чему дотле није слутио; што можда није ни могао да види. Као да су му сметале очи...

Пред њим су се отварала врата за један други и дотле му непознат свет... Гледа Читаковић у своју жену, понире у те њене нове очи, и готово му се учини да зло, које га је снашло, и није тако велико. Узе је за руку и понесе устима. Она се трже.

— Не, Панто; не пристоји се.

Кори га благо, као за малодушност. А он схвати: није она као те око Саве и Дунава. За њу је муж био нешто што се ни у гробу не сме дотле спустити.

И зажмури од изненадне среће.

V

Прође зима, па стиже ново и богато лето. Њихов шлеп доби наредбу за Саву. Сви су изглед били да ће остати подуже, јер је требало чекати на неку грађу. И време, и све друго било је као по жељи; све сем једног: преместише Љубинка. Увидели су да и он може послужити као крмар, и дали му шлеп.

Читаковићу дође за матроза неки младић кудраве косе и девојачки белог лица. Ишао је дигнуте главе као да је син неког капетана, па им дошао у госте и нашао се између болесника и његове жене. Површи оно мало посла, опере се, обуче, па руке у цепове и — на обалу. Не може се довикати послом, а камоли за какву помоћ у кући.

Чим стигоше и утврдише шлеп, Борка дозвољава Цигане коритаре и поручи нешто. Већ сутрадан рано, на песку је чекао Цига с некаквим великим дупком. Тада она диже мужа, потури му себе под

лево, матроза под десно раме, па низ даске. Снеше га у реку, уместише у дубак, а њих двоје као стражари, повукоше се са страна. Да му „не муте бању“. И тако започе купање.

Седећи у дупку као у наслоњачи, у присном додиру са реком, крмар показа старо и добро расположење. Сносили су га двапут дневно, и све више задржавали у води.

Прође петнаест па и двадесет купања, а дејство се не показа. Тридесет, па четрдесет. Борку поче напуштати нада. А тада, уместо побољшања, крмар се стаде тужити на главобољу, на севање у крстима и ногама. Изгуби сан, и једне ноћи смири се тек пред зору. У страху, Борка обустави купање.

Али тог јутра кад је отворила очи, није могла да им поверује. — Читаковић је седео у кревету и смешио се.

— Бања! Бања!... Кажем ли ја? Диже из мртвих!...

Полети мужу у наручје, загрцну се и — тек тада пусти оно што је задржавала петнаест месеци. Линуше сузе и полише хаљине, прснуше и по поду. И залише шлеп — први пут откад је дошла на њега... Читаковић је пустио да отече, наслонио главу на њу, зажмурио и као да је одремао на тој малој бури у њеним прсима. Није ни приметио кад се смирила, све док није скочила и раскликтала се око њега, спремајући „костиме“.

Кад су пошли низ шлеп, Читаковић се одупирао својим ногама, ма да је то још било као поштапање. Преко мужа у радосној неверици, она се погледа с матрозем, али од тог сусрета у њој остаде нешто што јој помрачи радост. Корачајући под својим теретом, она помисли: Чим Панти буде још мало боље, отераћу ову матроску ленштину, па макар сама морала за крму.

Радници су уносили и слагали по крову неке трупце, који су се могли накнадно и лако пребројати. Шлеп је горео у сунцу, а њих троје су се поваздан љушкали у среброликој и поспаној Сави. Са

Читаковићевог убетеженог лица изгревала је радост оздрављења. Заваљен у дупку сањарио је и очима по даљини тражио децу. Кад би могао да прожеже цео тај простор од Саве до Мораве, до оне паланке испод планине?... Нарочито се ужелео оног малог шврће који ће на јесен већ у други разред, а тата га још није видео као ђака. Колики ли је? Да ли је и сад онако румен као на шлепу?... Старији је прешао у четврти „с књигом“. То је већ получовек; могао би да помогне око ленгера и кад се „дрот“ вуче из воде. — „Све је добро, видиш“, — рекла би му жена, кад поведу реч о деци, — „здрава су и уче. Ти си ми још једина брига“. Ето, и та брига пролази, али њему не слази туга са срца. Осећа тајни бол као да се више неће видети с децом.

На трепавицама му магла... Занео се он тако па и не осети кад му очи падоше у воду. Диже их брзо, и осети се мучно и блутаво. Није могуће да је у реци видео тако нешто глупо... Његова жена, Борка, зар она!... Којешта. Баш којешта.

Али оно место на води прогледа, као да постаде рефлекторско око, ухвати га у свој сноп и стаде привлачити... У мало смагнутом огледалу реке крмар опет нађе поглед своје жене који је, разнежен и сетан, као лептир пао по оном белом цвету од дерана иза његових леђа. И пије... Она трза очи и враћа, но оне се отимају и одлећу за младићем... За тим балавим Белом!... А он, види псето једно!... како се прави невешт. Дигао главу па тобож и он врља по даљини, а у ствари метнуо лице у сунце. Бело — у златно! Дивота... На њу, ни да се осврне. Шта је она за њега?

Тврду крмареву душу раздирала су два љута бола; један је искључивао другог, а он ни једном није знао имена. Прво је осетио гадну издају од које се подизао из дупка стиснутих песница, а одмах за тим, чим му поглед заигра у води, падао је натраг и подавао се искреној тузи због унижења жене која је падала с њим. Искосирке се загледао

у младића, а неки зелено-жут бес му је ударио у мозак. Па опет оно прво. Осети бол без пребола и уз кичму му пође језа. Озебе, поче да цепти и диже се.

— Рано је, Панто; остани још мало.

Та њена молба раздражи га још више. — Хтела би да се што дуже нагледа овог дерана. — Устаде и поче сам отварати дубак. Морали су га изнети.

По подне — ни да чује за купање! Борка окупилити и преклињати, а њега то отрова. — Зар да гледа своју бруку и несрећу? Нипошто... Не одговара, али јечи и сикће. Удови му дрхте, вилица се опет криви. Шта му би одједном!!

Ноћ проведе у трзању и мутном узбуђењу. Борка помисли на чудан утицај воде и реши да опет застане с купањем. Док му се живци среде.

Тога дана пословала је мирно, а то у њега унесе нов бес. — Док ја лежим, она шврћка и забавља се по шлепу. А згода жива; нису ту деца, да сметају. Није јој више ни до њих, а камоли до мене... Ој, ој, Читаче! Зар је требало да се толико мучиш да би то дочекао? Зар не би било боље да си одмах одапео?

Време се измицало, то неисплативо лепо време за купање а крмар не излази напоље. Натуштен је; зивка често жену а и не погледа у њу. Не једе; бреста се на сваки покушај њеног умиљавања.

Борка се нађе у правом чуду. Окретала је на све начине, али га не приволи за купање, нити му отвори уста. Шлеп је био при крају утовара, а у њој је пуцало срце од туге што не искоришћује задње дане. Питање је да ли ће се вратити у Саву?

Тада га закле децом, и опет изнесе у дубак. Кад се нађоше у реци, Борку озари радост и она окупи мужа занимати причом о његовом скором и потпуном оздрављењу, о повратку у Београд и виђењу с децом. Писаће мајци да одмах крене, иначе је летњи распуст... Од весела је поигравала у води и забављала да му „квари бању“.

Читаковић је посматрао испод ока и наједном

се замислио. — Бре, Панто, па ти ћеш луд и умрети!... Зар овако изгледа жена која... Е, брате, што ти је болестан човек! Не види какве се муке улажу око њега, већ тако... неку глупост која му се усели у душу, па запне у страну као шлеп у обалу, кад му откаже крма.

Па се разнежи човек и очи му пуне суза. Тако му је некако да би радо оточио још два исполца крви, кад би могао да поштено испуни све оне сумње и злоставе према жени, за та два последња дана. И своје покајничко лице окрете јој као завет да га та, најновија болест неће више снаћи.

Нађе је изваљену, као у крилу таласа. Брчкањем воде одржавала је равнотежу а погледом пала по младићевом телу, од кудраве косе па до витих чланака, утонулих у блато од ситног песка. Пила га је жедно и утапала се у њему... Љушкајући се у млаком царству воде која је миловала њено, снова и чудно наједрало тело, затегнуто кошуљом за купање и као у новом цветању, она је доживљавала потпун занос.

Гледа је Читаковић а у срцу му нестаје и бола и гњева. Обузе га саучешће и он се, онако са стране, поче уносити у њено уфињено лице, на ком више није било ни трага од бубуљицица. Уместо селачког црвенила, из њега је прогревала румено осенчена светлост... Љушка се и купа у реци и у својим новим дражима... Читаковићу се учини да никад није била тако лепа. То је толико измаче и удаљи од њега, да се он у чуду упита: Је ли могуће да је та жена била његовом једанаест пуних година! И да му је родила двоје деце?...

Затим брзо закључи:

— Пожури с лечењем, стриче... ако већ није доцкан.

VI

Те вечери Борка заспа рано а он се узмучи и, први пут у животу, покуша да уђе у туђу душу. — Десило се, па шта? Падне цреп с крова, убије и —

ником ништа. — „Да ли је баш тако?“ побуни се онај други, стари он. — „Да ниси ти, као и многи други, *гледао посла*, то јест: занимао се свакојаким, и важним и неважним стварима, а поред најважније прошао као слепац?... Простије речено: да ли у њој није било места за другог?“ Било места... па дабоме да га је морало бити, кад је испао муж, — прихвати опет први, јетко. — Да ли њу когод упита: Јадна жено, откад си тајно удовица?... А још млада, здрава и жива, и мора да живи. Дед' устави раст дрвету, или биљци цвет. Гране сунце и мора да процвета. Да нисам ја пао... — „Било би исто, глупане матори! Докле ћеш се залагивати?... Чим се јавио други — значи да је било места за њега. Можда ни она није за то знала“ — Гле, гле! Па ако није знала, зар је крива?... То ми кажи, *то*. Ако није знала, питам: да ли је крива?... Није; е, па ко је? Ко је крив што се моја кућа растура пре моје смрти; случај, или неки трећи враг? И — који? И — како се зове?... Матроз Бела? О, јадни прико, не би тај смео ни зуба обелити... Боље да се упитамо: откуд он ту? — „Да изазива, да изазива, бедниче!“ — Ха-ха-ха, па то је да се човек исцепа од чуда, — толико си забрљавио... Ама, ко њега намести ту, да може изазивати? Ко баш њега извуче из оне гомиле вашљивих матроза, у које човек не може погледати од гађења. И ко је тај који намешта да све иде — како не треба. Окрени овако, не ваља, окрени онако — још горе! Ко је тај подмукли невидљивац — то ти мени кажи. *То*.

Нема одговора, нема, мој Читаче. Као и на многе друге ствари.

Жута светлост стрељала је кроз прозор и показивала на поду чаршав којим се она покривала. Одбачен... На леђима, с рукама изнад главе она је тихо и дубоко усисавала ноћ, као да се упијала у благу струју која је наваљивала с реке. Кошуљица се поверљиво повукла. Тело, обнажено, дише. Дише и подрхтава од чежње. Крај њега живог!

А месец загњурио лице у прозор и церека се као луд.

Петнаест месеци лежи она тако поред мужа као покрај живог леша, у тој њиховој брачној гробници. У саксијама и сандучићима око ње цвета шаролико цвеће, од мириса се распадају руже. Издише цвет у ноћи као да жури да загуши неку трулеж. Од лежања су му изишле ране по куковима; можда се већ и распада а тај верни роб од жене — ничим то не показа, — све док данас у води, и ноћас у сну не проговори тело... Дакле, крива је — што је жива, што и поред свију невоља цвета! Нашла се на гробу и опет — цвета...

Пред њим се отварао и трећи свет. — О, Боже, колико је човек у животу слеп? Док му добро иде — ништа не види... У овој истој одаји проживео је он читав један мали век са том женом, а до данас је није људски видео!

Мисао га повуче уназад, у њихов заједнички живот, и он стаде загледати у слику своје жене у разним приликама. И опет заврти главом... Не, не! Никад она није била ни толико лепа, да би га могла привезати за се више од три месеца, да није дошло дете. Јавила му се — као и он њој: непозната, у пролазу, у једном часу узавреле жеље. И постали су пријатељи, као другови у путу, на послу, на дужности. Таква би и остала до судњег дана: борила би се и реморкирала и њега болесног, и децу, и цео тај њихов шлеп, да није запала под нову жижу. Од ње је поново процветала. И не зна шта се то збива с њом? Сад је она као онај глупи жути цвет, који је на мотки искочио у башти и поваздан врљи главу и блене за сунцем. Блене и расцветава се... Али ко да устави пут Божјој ватри?

Читаковић се покрете у свом вуненом покривачу и погледа низа се. Лежао је увијен, као у чаури, и учини му се да је тако преспавао цео свој век. Срце му се стеже; дође му да јаукне у тој пустој и вечној ноћи која се ширила и све више шири око њега... Гле, на том црном шлепу, као ларва воденог

цвета у тврдој седри, крај реке. Дизао се и спуштао за њом, и као тај црв у земљи, и он је у ваздуху правио невидљив сâт. Као замађијан, чуо је и слушао само реку, њено бујање и опадање, и заносио се њеном песмом. Чамио и спавао... Кад је излетео на сунце, ослепео је. Сад узалуд лупа по зраку немоћним крилцима; женка му измаче А оздохуји вал, позива га и вуче у вечност...

Не помаже бања. Чим се почео дизати, видео је да пада.

Крмар погледа с тугом у своју жену, а њена уста привидеше му се као крваво распеван божур. Обузе га махнита жеља да својим падом испуни бар један прави тренутак и да, као лабуд као осети да га издају крила, сву душу унесе у последњу песму. Грозница младости затресе му тело; он се диже над онај цвет који је гинуо и покупи га својим раскоканим уснама.

Борка се трже престрашено.

— Не, Панто! Не узбуђуј се, срце моје... Може бити кобно.

Он се сруши у кревет и окрете зиду.

VII

Ипак се окупао тога јутра. Затим је скинут мост, шлеп одбијен на реку и уленгерен.

Читаковић је дремушио у својој собици кад нешто зашушта, као да неко одвија опруге на будилнику. Зашушта и стаде. Кад он погледа, часовник опет крете. Крмар се замисли. — Тај стари сат није досад показивао никакве ћуди. О њему се уопште није говорило, толико је био исправан.

Прекиде га опет шуштање. Сад се Читаковићу учини да долази с воде, и окрете уво прозору, а оно дрешење отеже се у бескрај. И стаде сат а тишина навали са свију страна; gluвa и страшна тишина. Он се прену и диже; будилник опет крете.

У пò бела дана њега спопаде немир; поче се језити; коса му се накомстреша. И тај човек који

готово у животу није знао за страх, одједном се осети ухваћен... Где је та Борка, где је матроз? Кујна глува!... Погледа кроз прозор, на врелом дану играла је јара; кроз њу се истезао шлеп, црн и пуст као метални сандук. Око њега је промицала матица.

Није могао више издржати сâм, и викну. Одазва се кабина, празна. Та празнина као да зину на њега. Он се диже, погоди ногама у папуче и онако, како је лежао у собној одећи, прихватајући се зида, пође напоље. Па све зидом око кабине, домаши се наслага од грађе. Тада му се учини да ће морати да седне, да не би пао, јер угледа смакнута два капка са средњег магацина. Очи му се увукоше а модрило око њих рашири се и направи две мрачне дупље, као на сувом дрвету, на пропланку, из којих је рука могла извући и тића, исто као и змију. Настави врзајући, и опет стаде. — То што чини било је глупо, и гадно, и он већ хтеде да се врати, али осети да и то више није могуће. Обузе га дрхтавица; мораде се припити уз грађу. Одрхта мало и опет настави. Привлачио се сагнут, као мачка кад вреба врапца, док се не домаши дебелог ланца од граница. Окачи се руком и спусти поглед.

У магацину спази прво матроза. Преносио је некакав сандук из једног краја у други, из којег се појави Борка. Носила је кутију с тером у једној, четку у другој руци, а обе су, скоро до лаката биле умазане црном, масном бојом. Била је засукана али је имала нову и живу хаљину.

Крмар је гледао озго, и кад се они сусретоше, јасно спази како из њеног лица прогреја светлост. Уздрхта и ухвати се боље за ланац, те не стиже да види шта то учини његова жена кад јој се откачи подвезица, и лева, нова чарапа клизну до чланка. Стекоше се пред широким, дрвеним степеницама које су водиле на кров, и она матрозу испред носа испречи босу и кадифасту ногу. Стави је на пречагу, погледа у своје умазане руке, па њему у лице.

— Молим вас...

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
РАДОЈЕ АДИЊОВИЋ
БЕОГРАД

Из тих двеју речи просу се толико љупкости да крмару навали мрак на очи, и он затеже ланцем да не падне међу њих.

Матроз спусти сандук и саже се, али кад хтеде да се маши њене чарапе, плану и измаче се. И као да му дође мучно од те голотиње коју је сваког дана равнодушно гледао у реци, дурну се и окрете јој леђа. Диже свој сандук и обиђе око Борке, без иједне речи.

Борка је још стајала. А кад промаче, она се осврте и осмехну тако, као да у шлепу нестане ваздуха. Глава јој свену и остаде на врату као набијена на колац. Кутија и четка лако заиграше, и она лагано и заошијавајући куковима, као да о њима висе пуне канте, одбатрга у други крај магацина.

Корачајући даље, матроз диже главу, угледа стрица и стаде. Сандук му отежа, али преко лица претрча један гордељив осмејак.

Читаковић је оберучке висио о ланцу. Имао је још само толико снаге, да му очима и главом да знак да похита њему. Младић спусти терет, изби горе и поможе крмару да се врати у одају. Али стриц не леже; седе у кревет и наслони се на зид. Личио је на преломљено стабло. Одахну тешко, па диже замућен поглед.

— А шта ти оно учини, море?... Што ми осрамоти онако ваљана друга?

Преко младићевих уста пође опет онај безобзирни осмех, али замре упола пута.

— Видиш, синко, како је са мношом... па реци слободно... Не свиђа ти се, је ли?

Изговарао је речи на слокове, као да се растаје с душом.

— О, не, стрице... већ...

Гледао је у старешину, забезекнуто. Нагло убледи и натрашке пође вратима.

— Стој!

Читаковић се исправи. Рука му полети уз зид, смаче неку огромну црногорску револверчину и упери матрозу у чело.

— Слушај; уцмекаћу те к'о пашче, ако...

Матроз је бленуо у цев и, док она не клону, није чуо ништа. Тек кад се искобеља из одаје, као да стиже онај промукли глас у ком се цепала чамовина.

Осврте се и насумце отрча напред.

*

Лагано отиче изнемогла, летња река; тихо одбија старински сат. Одбија, одбија па поче да се дреши. Упаде Борка, сат крете.

— Опрости, Панто, ти си већ и прегладнео. Замајах се доле, убио ме Бог, око оних дасака... ал' сад ћу ја...

Пролети у кујну, а он јој не виде очију. Чу се кад плану „примус“. Слуша Читаковић то буктање, кад му се учини да се из њега издваја неки племенитији звук. Гле, песма!... Тиха, пуна и здрава песма... На његовом шлепу! Ах, да...

Осмехну се горко стари крмар, погледа у свог црногорца, нагло посеже руком уз зид... али не стиже. Нешто налик на плаву, жичану корпицу којом се хватају у реку испуштене ствари, паде му на лице. Поглед се ухвати за обарачу а рука... задрхта и клону.

Стаде сат, тачно у тринаест часова службеног времена тога јулског дана.

Младен Ст. Ђуричић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОВЕ ДОМАНОВИЋА“
БЕСКОВАЦ

То није тако прије било

— Бијаше неки Босанац, још прије онога рата, да речеш у њему не бијаше много чојства, али умијаше мудро и хришћански да говори. Зађели се ми нешто о вјери и обичајима, кад он ће тек мени: „Ви, Црногорци, нисте побожан народ, нити сте хришћани!“ — Како нисмо, јадан не био, наљутих се ја, кад смо стално гинули за вјеру! — „То сте ви само тако говорили, а ви сте стварно гинули за слободу, а не за Христа“. — Зар то није једно исто? — „Није, рече он. Прави хришћанин мора имати у својој кући икону и кандило, а ко то од вас има?“ — Нико, вала, — одговорих ја. — „Безбели нико! — Дочека он. Ниједан Црногорац, сем можда они' у граду, нема у својој кући хришћанског обележја, а овамо сте пред читавим свијетом викали: Ми гинемо за крст часни! А у Босни свако, и најсиромашнији, има кандило и икону свеца којег слави, народ иде у цркву и моли се Богу. У Босни је право хришћанство, а ви сте, вјере ми, неки јеретици, богумили, цркве вам празне зијевају, у њих не идете, попова мало имате, не знате како изгледа ваша крсна слава. Просто човјек да не зна које сте вјере!“ И да знаш, барјактаре, право је говорио тај Босанац. Зато сам се ријешо да купим кандило и мог св. Луку, да му је слава и милост! 'Оћу, брате, да знам шта славим. Бог је дао да могу, па се Богу треба и одужити!

Тако је причао Вуко Станов Николић барјактару Мићуну Оташевићу пред сам улазак у град, а овај је слушао и одобравао му све.

Од куће Вукове до града има више од две третине дана хода и поскакивања с камена на камен, козјим и магарећим стазама, и то све преко љутих ђавољих брда, у којима камен просто живи и својим оштрим зубима цепа прње на човеку и меље му живот. Само његово село је боље него многа друга: има жрвње, цистерну, гробље, а једно време су били и жандарми. Људи тога места знају: да боље живе него пола других камењараца и не вајкају се на своју судбину, јер многа места у томе куту немају довољно ни земље да се могу честито упокати. Истина, та даљина доста смета и људи отуда не слазе осим када је велика нужда и потреба, да продају мал и да купе жита и соли. Други прохтеви и друге жеље тамо се не рађају и не вежу их за град. Изузетак се десио пре неколико дана с Вуком, јер је он осетио још једну потребу, и колико је о њој више мислио, толико је она постајала наметљивија. Сетио се човек оног доброг хришћанина из Босне и решио се да купи икону и кандило. Још два до три дана па ће му доћи слава и људи треба да виде његовог свеца. То и одговара њему, мислио је он из дана у дан, јер је он прави кућић и кољеновић. То име кућића обележено је у свакоме рату: или раном, или погибијом, или добијеним мегданом, и Николићи никада нису могли да изједначе Перовиће, Шарандиће и Машановиће са собом. Тамо није било истакнутих бастадура и прегалаца или човека који се родио да једног Николића ућутка на збору и да стане пред њим, свеједно је ли он био паметнији и је ли имао више права. То осећање првенства испуњавало је сада и Вука. Сада нема више јатагана и подвига, али треба имати нешто што други немају, макар то била ситница. А то што он хоће, није баш ситница. Његови су увек предњачили, увек водили и давали правац. На тој висини треба остати и даље продужити пут својих предака.

Када се одвојих од свога сапутника, који је дотерао да прода шаку коза, Вуко је још више на-

вукао капу преко чела, ослонио се право на нос, и, заузимајући држање човека којему треба дати важност, закорачио је широким улицама. У свакој згоднијој прилици он је умео да се направи тако важан и тиме да даде опомену и знак другима да је он Николић. Шетајући горе-доле, он је поправљао своју капу, дизао главу навише и окретао се полако лево и десно. Човек би рекао да је само због тога и дошао у град. Међутим, он је хтео тиме да заматне траг и да људима укрије своје путеве, пошто му се чинило да њега свако познаје и да је свака трговина, макар то била и за кућне потребе, за жене и за тањевину. Кућић, оцаковић би се понижио и грдно обрукао ако би трговао или радио какав занат, јер је за њега још од Косова остало само чојство и јунаштво. То што он хоће, не треба да буде упадљиво, и неће да нико о њему помисли као он што је данас помислио о барјактару Мићуну који је догнао да продаје козе.

Тек када се свет потпуно проредио и када неког није било, Вуко изиђе из кафане „Американац“, где је био ушао да нешто попије и да се одмори, и тобож се случајно заустави на крају забачене црквене улице. Пред њим је био мали ниски излог, пун прашине и нереда, у којему су биле поређане неколике иконе и два омања кандила. Посматрајући их, он поче да тражи и погађа које је његов светац. Оне женске нису, а не би их ни волео, јер како би то било, он, кућић, па женску главу да слави. Онај старац што је сав у злату и сребру и што има седу браду неки је богаташ, али ни тај није његов, пошто он, Вуко Николић, иако је кућић, са богаством нема баш ништа заједничко. Онај други, до тог старца, што држи руку подигнуту и што има малу црну браду, личи му на оног злочестог Марка Савића, што је једанпут држао политички говор и проповедао како народ треба да се буну и да тражи своја права. Због те сличности њему се чинило да то није прави светац, а поготову због оне руке која по свој прилици исто тако хоће и тражи узбу-

ну. Трећи је имао неке дуге гњати, замотао се црвеном чохом, а неке плаве женске очи изврнуо као... као... Боже опрости... и гледа њима у небо. И тај нема баш много светачког у себи и не допада му се. Тако је он ишао погледом даље, разгледао једног по једног и давао свој суд. Али када је видео како један стоји некако немушки, бос, сув, брадат, као да је прави танколозовић, а поред њега се испречило теле, њему дође нешто смешно и да се није плашио греха и одговорности после смрти, хтео се слатко насмејати. Хи, како су и ови свечеви — помисли он, али сасвим дубоко и скривено — различити и неједнаки, исто тако као људи, и међу њима има бољих и горих, кућића и никоговића.

Можда би он и даље тако нешто страшно грешио у својим мислима, јер је веровао да су ти свецци стварно такви како их он сада види, да су тако изгледали док су ходали по земљи, али га од тога спасе једна друга икона која му се учини веома лепа и због тога му се намах допаде. То је било оно што није могао претпоставити у својој уобразиљи, али што је ипак некако потсвесно очекивао. Светитељ је ту јахао на угојеном белцу, коњ се пропео над једним чудовиштем и фркти ноздрвама, а бињација вешто — Вуку се чинило као да је Милош Обилић — придржао дизгине и баш у том ратничком скоку зарио танко и оштро копље у велике разјапљене и црвене жвале. Аждаја је испод коња и светитеља изгледала страшна: превила своје тело неколико пута, раширила црна крила, искорпљила и запретила ногама са дугим и оштрим канцама, била је сва у неким љускама и непробојном оклопу. Чудовиште се бранило, нападало, отимало од смрти, а светац сасвим прибрано вршио свој посао и изгледао задовољан.

— То је мој свети Лука, да ти је Божја вјера! — рече Вуко и сад тек осети праву радост што ће да купи икону и што ће други, они чије је братство тање и слабије, видети какав је његов заштитник.

Више се није задржавао, него је одмах ушао унутра.

— Колико кошта свети Лука? — упита он гуравог и сушичавог продавца проретке жућкасте браде, који је стојао за тезгом и буљио у њега своје очи као прави даждевњак.

— Сто динара, — одврати мирно продавац. — Али ако хоћеш да купиш, даћу ти за деведесет.

— Много, чоче!

— Зар такав светац, па много! Хе, пријатељу, није свети Лука тако обичан и прост светац! То је евангелиста!

— Знам да је он главни и виђен, али опет га много цијениш. А 'оћеш дат' да га погледам?

— Зашто не!

И трговац скиде и пружи баш ону икону где се поред свеца било испречило и теле. Вуко своју крсну славу прихвати са неким вишим осећањем, оберучке, али када је погледа, зину изненађено, затресе рукама и обрве му замрдаше као крила у лептира када хоће да одлети.

— О-о-о-ово је свети Лука?! — промуца кућић.

— То — одговори гуравац опет мирно.

— Ма није оваки прије био!

— Увијек. Свечеви се не мијењају.

— Чујеш, немо' ти да ме превариш!

— Како да те преварим! Па видиш да је то, познајем га, говедо је крај њега.

Вуко заћута, буљио је у икону и нешто размишљао. Касније нешто он се прибра и чу како му трговац хвали и велича свеца.

— А како се зове онај? — упита он спазивши аждају и коњаника на другој старни.

— Свети Ђорђија.

— Свети Ђорђија! — ускликну Вуко, а лице му се згрчи и заигра око уста од неког узбуђења. И док је трговац скидао икону, он је са мржњом псовао свога сељака Нешка Машановића. „Он, мајку му никоговићку — говорио је и праскао Вуко у

себи — тањевина, непуципушка, којему је свако умро на огњишту код жене, па да има такву крсну славу, таквога свеца, таквога јунака, — а ја, ја, Вуко Николић, оног јада, ону суженицу, оног говедара, прелипсалога чобана! То је неправда и то не би нико признао, ни Бог, ни људи, а камоли ја. Али не, то је лаж, то није прије тако било, то су промијенили ови никоговићи када су се докопали власти и мени протурили његовог. У том обрачунавању Вуко је остао неколико тренутака и када је већ држао икону светог Ђорђа у рукама.

— А колико кошта овај? — процеди он најзад.

— Па он... он сто четрдесет.

„Хм, — помисли кућић — мој је јевтинији! Па тако мора бит', све што је горе мање кошта. Обичан ован је јевтинији од угича.“

— Може ли што мање?

— Не може, жив био.

— Ни банку?

— Ни један динар.

Вуко се ипак погодио и узео место св. Луке светог Ђорђија и једно мало и сасвим просто кандило. Код куће их лепо наместио да их свако може видети ко дође, а када је дошла слава, кандило је први пут заупцкетало у његовој кући. Сељаци су долазили, честитали домаћину, гледали у то знамење, дивили се како се светац прелива тајанственом светлошћу и лепим пријатним бојама. Многи су, да би истакли дело Вуково, зажалили што поп Раде није дошао, иако му је далеко, у трећем селу, да види како у јуначкој кући Николића има и један кутак цркве. Вуко је, међутим, тога дана ћутао више него обично, држао је капу набијену сасвим на нос, ногу преко ноге пребацивао, пушио много и значајно погледао на људе и икону. Неколико пута је, наравно, и говорио, али том приликом је строго назио да почне кад треба, кад је нарочито згодан моменат и када ће се његова реч чути и запамтити. Тако је он успео да исприча и свој разговор са оним знанцем из Босне кад је њих највише било и

да он са своје стране укаже на „шућмурасто вјеровање Црногораца“.

Негде када се дан клонио дошао је и Нешко Машановић. У кући је тада било још неколико гостију. Нешко је био сиромашан, танка братства, потиштен и некако му ништа није ишло од руке. То је био један од оних људи којег воле сви да потцењују. Када га виде, Вуко Николић нервозно устаде и прошета се по кући. Сиромах човек честита славу као сваке године, па онда приђе икони и кандилу, прекрсти се као да је пред олтаром и, остајући непомичан, загледа се у свеца.

— А што га толико посматраш, чоче! — потапка га Вуко по рамену.

— Мислим како је добар светац, баш какав треба кући Николића.

— А што си досад мислио?

— Исто што и сад: да ти је бољи него мој.

— Хм, а знаш ли какав је твој?

— Не, слава му и милост! Ми, сиромаси, не знамо какви су наши свеци. Знамо само да нису једнаки с вашима и да морају бити слични нама.

— Е, знам ја... Видио сам га... Чува говеда... Чобанче некакво... липсовина...

Вуко прште у смех, али тим смехом он је хтео да прикрије своју увређену сујету. Нешко је помислио да је домаћин весео и да се мало нашалио, па се и он насмеја, али тај смех био је добродушан и безазлен.

Душан Ђуровић

Руси

Данас је Ана Кириловна добро расположена. Чисти кућу. Она и Циганка која јој помаже, пуше. Огрнута мужевљевим капутом Ана Кириловна гледа расејано на Београд са трећег спрата неке нове палате. Око ње облеће Циганка с четком у руци и стара се да на капућу не остане ни најмањег атома прашине. Ствар је врло озбиљна кад Ана Кириловна отпочне са чишћењем куће. Отерала је мужа јутрос пре времена, како би могла што пре предузети са распремањем. Испревртала је све одаје, опајала их, издувала одасвуд, ишчачкала иглом сваку рупицу. Није ништа заборавила. Избацила је све на балкон, од рубина до балске хаљине, и ту четкала, лупала, загледала са свију страна, не верујући очима. Док је Циганка нешто радила по одајама, она је читаво четврт сата ударала кожне папуче једну о другу, иако их непрестано држи затворене у орману. Јуче је на пример падала киша. То је није спречило да кишобран свога мужа отвори и затвори двадесет пута, отресајући прашину које није било.

Ради Ана Кириловна. Налази се сада у једној годишњој периоди када је спопадне бес за чистоћом. Ради она и певуши нешто. Ко зна шта јој је то! Мелодија је позната само њој. Певаће је целога дана, без прекида, каткад кроз нос, каткад на сав глас. Зауставиће се само при ручку. И то не би да јој уста нису пуна. Продужиће је ипак после док се не досади суседима, који све чују кроз танке зидове, и отпочну лупати. Али Ана Кириловна не

мари нимало. Слободна је да ради шта хоће у својој кући. Зашто је платила кирију за неколико месеци унапред? Зато ће да пева све док не пође у постељу, занесена мелодијом које не може да се опрости све док јој сан не склопи усне.

Певуши Ана Кириловна. Задовољна је. Заблистаће јој кућа од чистоће. Ни клинови у зиду неће остати необрисани. Ради она неуморно с Циганком и покатакд брижно гледа у руке, прекида посао, трчи на воду, пере их, чисти нокте и дуго трља неком фином помадом коју за њу нарочито спрема неки од Руса. Поглед јој падне и на чело, на коме се оцртавају прве боре. Уплаши се Ана Кириловна. Заграби помаде из кутије и отпочне масажу лица. Трља док јој се упале образи, и потом се умива полагаано, читав сат, не додирујући се рукама. Легне затим на диван, запали цигарету и пуши. Занесе се у гледању колотова. Згодно јој тако опруженој. Остала би дуже. Сан јој се полако прикрада очима. Сети се куће у нереду, трза се и скаче нагло. Баца се на посао као ван себе. Жели да надокнади изгубљено време у нераду, и трчи свугде, завирује у сваки кут, носећи у устима једнолику песму без краја. Тражи она прашине и онамо где је нема. Њушка као неки кер. Јуче истресене застирке не пуштају нимало белог праха. Све мирише на чисто и ново. Њу то љути. Тако ће се све свршити до подне, а шта ће после? Умреће од досаде! Обмањује себе и даље. Верује да се по одајама осећа мирис прашине. Зар јој није јуче прозор остао отворен читав сат?

Шест пута у години Ана Кириловна мења карактер, навике, понашање и дух. Шест пута у години је весела, тужна, меланхолична, луда, добра жена и само у једној периоди вара свога мужа. Било би јој гадно и монотono кад би целе године остала увек иста. Живот је иначе врло глуп. Ако бисмо оставили да сваки дан потсећа на јучерашњицу, где би онда била драж које толико има у променама? То увиђа и њен муж; он се одавно на-

викао да тако треба да буде. Не буну се човек. Ништа му не би ни вредело, јер Ана Кириловна није једна од жена која би могла трпети прекоре. Наљутио би је само. Зато што је старији од ње; пустио јој је на вољу и она чини што хоће.

Кад Ана Кириловна предузме какав посао у кући, то траје без краја. Почне ли да трља паркет, неће се зауставити два месеца, сваког дана, од јутра до мрака. Клекне на патос, замочи крпу у восак растопљен у бензину и трља... Трља дотле, увек само једну дашчицу, док јој се не учини да је дрво већ набрекло, па онда почиње оно до њега. Читаве сате ради тако, увек пред собом, не мичући се с места. После је нешто заошине у крстинама. Заболе је колена као да клечи на шиљцима. Остави посао и трчи пред огледало. Пере руке читав сат. Маже их помадом, масира и после поново пере. Поглед јој се омакне на лончић са смесом за паркет. Умива се хитно, враћа се опет своме паркету и трља. Кад се замори, огледало је ту да јој пружи мало промене, и тако целог дана, до мркла мрака. Кад муж дође, увек је затекне пресавијену на патосу ознојену и задихану. Нема више снаге да ради, али креће рукама из ината. Он се сажали. Прилази јој полагаано.

— Ана, Аночка, — тепа јој, хвата је за рамена и покушава да је дигне. Лонче са воском и бензином се преврне и изручи се у крило Ане Кириловне.

Она врисне. Гледа запрепашћено у просуту течност на патосу и оделу. Муж види и сам шта је урадио. Покушава да је загрли и да измоли опроштај.

— Vous me dégoutez! — одговара она строго и одбија га руком од себе. Кад Ана Кириловна говори француски, и кад своме мужу каже „ви“ много је љута.

— Ана, Анушка!...

— Vous me dégoutez! — понавља она хладно и скида хаљину са себе. Пресвлачи се цела, од главе до пете. Он чека стрпљиво како је гладан. Не сме

ни речи да прослови. Боји се да ће Ана Кириловна да учини нешто још горе, а он зна за какве је ствари она способна. И она се не жури. Оставља га намерно да чека. Остаје пред огледалом док на себи не дотера све до последњег кончића. После поставља сто, као од беде. Доноси јело и седа. Једе ћутећи, гледајући тврдоглаво у тањир пред собом.

— Ана, Аночка!...

Нема одговора.

— Што се срдеш? Хтео сам мало да се наша-лим. Нисам знао да ће се тај проклети восак про-сути.

— Ви увек знате да кад клечим на патосу да нешто радим. Требало је бити обазрив. Мислим да сте могли помислити да је ваша Ана уморна од дуга трљања паркета. Нисте хтели да обратите пажњу на то. Хтели сте се пошалити. За ту шалу донећете ми три хиљаде динара, колико још вечерас. Док новце не добијем, нећу прословити ни речи! — одговара она и гледа у зид, негде више његове главе.

Три хиљаде динара! Он их има. Не би му било тешко да их донесе, само да се Аночка више не љути. Много су новаца и драгоцености пренели из Русије; али ако буде морао плаћати за сваку ћуд Анушкину, све ће се брзо потрошити.

Истог вечера, кад дође кући, покушава да је разгали. Доноси јој шампањац, ликере, бонбоне, колаче и fine цигарете, потом ложу за „Оњегина“, за сутрадан. Ана Кириловна једе, пије, пуши. Очи јој се светле кад помисли на позориште. Пребира колаче својим финим прстима, али ни речи да каже. Он проба да је превари и да је нагна да говори. Пита је да ли јој се допадају послатице које јој је донео, воли ли неки други ликер, или да ли је добро урадио што је узео карту за „Оњегина“. Додирује је и ногом испод стола. Она му то допушта, као да не осећа његово присуство. Грицка колаче утопљене у шампањац и слеже раменима на његова питања. Прави се да га не види и да га не чује.

Њему је криво да би се заплакао. После му се досади. Ућути и сâм, и отпочне уздисати. Вече се заврши њеним гласним смехом, када устане и остави га да распреди сто. Лежећи у постељи, она га гледа и смеје се кад јој је окренутих леђа. Он ради по кући уместо ње; носи тањире у кујну, савија сервијете и чаршав, купи мрве по столу и метлом чисти под, па после и сâм легне крај ње и непрестано уздише.

Ћути Ана Кириловна читаву недељу. Кућа јој је мучаљива као да су сви помрли. Суседи су изненађени и питају се да није болесна. А она умире од досаде и муж не доноси новце за измирење. Враћа се сваког вечера пуних руку свачега. Доноси јој све што зна да она много воли, па ипак без успеха. Ана Кириловна све прима, али је често пута обузме неки луд смех. Њему се најежи кожа. Зна да она неће попустити. Сигурно му нешто спрема. Сад се већ каје што јој одмах није донео оно што је тражила, и решава се да све поправи колико сутра. Долази весео кући, са динарима у џепу. Хоће да јој каже да је попустио. Она му не да да дође до речи и ћутећи га хвата за руку и одводи орману. Отвара му га широм и показује на нову хаљину. Он се чуди откуд јој то, а она му ставља под нос признаницу заложне банке. Уложила је скупоцени прстен за три хиљаде које јој он није хтео дати!

Муж се хвата за косе. Пита је како је могла тако што да уради. Она се смеје. Гледа га слободно у лице и као сажаљева га. После увиди да је претерала и приближи му се. Седне му на крило и милује га по оседелој глави. Ћела му расте полагано на темену. Ана Кириловна га љуби баш ту. Он би хтео да продужи и даље да се срди, али не може. Мека рука Ане Кириловне разгони сву љутину, и он увиди да је збиља био луд а да је Анушка у праву: да јој је донео новце, она не би заложила прстен. Сам је крив.

Мире се. Он по ручку трчи у банку да откупи накит, а она облачи нову хаљину и одлази у би-

оскоп. Увече иду у оперу да слушају дугу и монотону музику Чајковског, а после на супе у руски ресторан, уз звуке балалајке све док се не забели зора.

Тако им прођу два-три дана на миру. После Ани Кириловној опет досадно. Све је у кући чисто. На паркету ни трунке. Сва светлост у одаји прикупљена је на патосу. Мирише чистоћа. Нигде ничега што би требало дотерати. Шта да се ради!

Сети се. Облачи се журно као да је задоцнила за венчање. Једва стигне да баци мало воде на очи и трчи хитно напоље. Обилази све књижаре у вароши и купује брда српских, руских и француских књига. Све јој то доноси кући. Каква радост! Спасла се досаде! Тада Ана Кириловна заборавља на кућу, на мужа који се нада ручку. Ишчезне око ње цео свет и отпочне живети животом других, исписаних у књигама. Распреми брзо постељу, примакне сточић са цигаретама, леже и чита...

Чита Ана Кириловна не дан или два, већ два месеца. Кућа јој у неред. На све стране прашина, разбацане и испретуране ствари. Не устаје из постеље као породиља. Ручак и вечеру доноси јој муж из ресторана. Пosteља јој није растресена од онога дана откад је расекла прву страну. Одаје непроветрене и загушљиве, прозори потамнели и по угловима се хвата паучина и циче мишеви у кујни. Она неочешљана, остарела, запуштена лица и руку. Очи су јој подадуле и црвене као од плача, а образи бледи и опуштени. Под читањем и од дуга лежања оленила је, да није у стању да учини ниједан покрет. Зловољна је ако је ко прекида. Мужа не познаје. Он, грешник, не сме ни да се покрене. Зна да јој досађује својим запиткивањем, седи мирно на столици и стара се да је задовољи бар тиме што ће јој принети да једе у постељи, јер Ана Кириловна не би устала па макар умрла од глади, а њему жао. Послужи прво њу, па затим једе сâм за својим столом, растужен. А како би хтео да мало поразговара са њом! Имао би пуно да јој прича. Чак не сме

да јој каже да Художественици долазе у Београд. Кад Ана Кириловна чита, тад јој је равно све до Косова, па макар се десило и какво невиђено чудо. Она не воли да јој се прекидају мисли изазване књигом. Ћути муж. Ана Кириловна га збиља не види, а он не сме да проговори јер би му одмах показала да никад није осетио никакво узбуђење после какве књиге и да је прозаичан.

По вечери и он легне крај ње. Дува на нос и не може да се успава: смета му светлост, мешкољи се нестрпљиво и по који пут је додирне ногом. Она се трза љутито и окреће се на другу страну. Он се некако успава, а она једва склопи очи пред зору и заборави угасити електрику. Муж се ујутру буди ломан од рђаво проспавање ноћи. Устаје стрпљиво и не усуђује се гунђати, јер Ана Кириловна не воли да јој се приговара. Напипа опрезно руком папуче под креветом и облачи се полагаано. Не зна да ли Анушка спава заиста или дремуца, и стара се да не учини ни најмању лупу. Излази полагаано у ходник да очисти ципеле и себи и њој. Ана Кириловна, истина, никуд није излазила већ скоро два месеца, али јој данас може пасти на ум да се испили из постеље. Било би зла ако јој ципеле не би биле чисте, и он трља док на њима не огледа лице. Потом се враћа натраг у собу, трчи по воду, кува каву, дочекује Земунку са млеком и спрема доручак: прво хлеб, испечен на жару, добро оструган и премазан путером, затим белу каву, брижљиво као за какво одојче, јер Ана Кириловна не воли да јој плива кајмак по врху.

Све то доноси на мали сточић крај постеље и чуди се где да спусти шољу. Сто је претрпан књигама, празним кутијама од шибица, угашеним цигаретама, чашицама за ликер, просутим пухором од дувана, укосницама, пакетима са колачима и писмима пријатељица којима Ана Кириловна никако не одговара да јој не сметају, или понекад замоли њега да им каже како је болесна и да их не може примити.

— Ана, Аночка! — буди је. Она отвара очи љутито и муж јој ћутке показује на доручак. Не сме, сиромах, ни овога пута ништа да јој каже: боји се да те ноћи није сањала о некој књизи од које јој бучи глава и кад спава. Ана Кириловна се протеже, трља очи и незадовољна је. Спавала би још. Поглед јој падне на књигу. Наслања се на лакат, пије, једе и чита. Занесе се после и заборави да доручкује. Заборави и на мужа који се журно спрема да иде у радњу. Кад јој он приђе да се опрости, Анушка му хитно подноси образ да је пољуби, па се загњури поново у лектиру. Он одлази ћутећи, равнодушан по изгледу и навикнут да са Аном Кириловном треба имати стрпљења и чекати своје време, кад ће се надокнадити све изгубљено.

А она, Анушка, читала би тако целе године, не мислећи ни на шта. Заборављала је да живи, да је удата и да више није у Русији. Више није мислила ни на муке кроз које су прошли док су се провлачили кроз бољшевице. Ишчезао је цео живот око ње, па како не би и прошлост. Прочита тако без прекида све књиге по два и три пута, па јој се напослетку досади. Шта да се ради? Не свиђа јој се да снова отпочне с паркетом. Уморила би се још више. Поглед јој падне на клавир. Сети се да није свирала неколико месеци и обузме је жеља да седне одмах. Али све што има од нота познато јој је и сувише. Боље је изићи у варош и донети што ново, како би и свирка што дуже трајала. Устаје, журно се облачи и спреми се тек да људи не запазе да је неумивена. Трчи поново у књижаре и купује попашно све што јој се понуди од музикалија. Дечак из дућана доноси јој кући те нове ствари. Ана Кириловна нема кад ни да скине огртач са себе, већ седа, бабацује рукама косу да јој не смета очима, и отпочне ударати. Свира све, без реда: класике који преносе негде у прошлост и оживљавају векове, романтичаре са необузданом маштом, модернисте који вајају неке нејасне и мрачне визије у ваздуху. Свира Ана Кириловна све што је пред њом

на сточићу. Започела је с врха и не уставља се док не дође до дна. Под њеним рукама звуче сонате, романсе, потпури, игре, валцери, танго, фокстрот, шими. Свира Ана Кириловна док јој не малакшу руке. Крај клавира на сточићу има и ликера. Кад се замори, она се лаћа чашице да освежи дух, пијуцка полагано и одмара руке и очи, па почне снова, још бешње.

Кад муж дође кући изненади се још на степеницама, јер одмах позна да то Анушка свира. Престало је, дакле, читање и сад је настала фаза музике, која је увек најдуже трајала и доводила га до помисли да бежи некуда у свет, док се све то не сврши. На какав замор код Ане Кириловне не сме ни да мисли: она не зна за то: може да прекине само кад јој досади. Он се заустави неко време на вратима. Ана Кириловна га и не примећује. Могу јој покрасти целу кућу, она не би никога видела крај себе. Стоји муж, гледа је непомично неколико тренутака, као да не може да се поврати од изненађења. После му одједном паде на ум да се треба постарати за ручак и истрчава напоље. На степеницама га нападну суседи. Питају га да ли је ђаво ушао у његову жену и да ли га он уме истерати. Кажу му да ће се жалити газди, па ако не помогне, онда и полицији. Не да им да једу на миру, да се одморе по ручку и да заспе рано увече, јер Аночка свира и пева до поноћи. Од њене свирке одјекује сва кућа. Кад суседи разговарају међу собом, морају да вичу као да су сви оглувели. Ове модерне куће све су као од картона. Зидови су дебели само споља, а унутра једва да имају пола цигле. — Сви сте ви, Руси, будале! — виче за њим једна жена. — Кад сте двојица или тројица са неком од ваших дама, никад се не може погодити ко јој је муж! Опаши кецељу!...

Он увек бежи и не слуша. Шта му то они причају? Потсмевају му се зар? То му ништа не чини. Они не знају како је Ана Кириловна живела у Русији. Имала је виле, примања, богате апартмане,

служитеље за сваки прст на руци, па кола, аутомобиле, зими саонице са бесном тројком и засебну ложу у опери. Како се она данас мучи без свега тога, сирота Анушка! Патње под бољшевицима упропастиле су јој нерве. Ако он не би био стрпљив и допуштао јој да ради шта хоће, ударило би на горе. Нашла би кога другог и напустила би га без премишљања. Познавао је он добро Ану Кириловну: са њом се није шалити. Шта би после радио усамљен? Боље нека је и луда, али његова и увек крај њега. Оскар Вајлд каже да бисмо ми одбацили од себе многе ствари да се не бојимо да их ко други не нађе. Он је чувао Анушку. Страховао је да не оде другоме и то би била смрт без икаквог премишљања. Нашли би га на улици размрскане лобање. Скочио би на калдрму са прозора са кога је она толико волела да гледа зелене обале на Дунаву. Живот не би био могућан без ње, јер је Ана Кириловна била добра и мила по неколико пута преко године. Њему је то било довољно. Друга нека не би ни то чинила за њега, пошто је већ матор, опуштених црта на лицу, заморен годинама и тешким животом у изгнанству. Та свирка, од које и њему бучи глава, престаће кроз неколико дана, можда чак и сутра, и тада ће настати мир. Успеће ваљда да уграби какав добар тренутак код Ане Кириловне и да се потсети на младе године...

Уместо тога догоди се често пута нешто сасвим обратно. Једног вечера враћа се сасвим доцкан кући. Мисли да је Ана Кириловна још увек за клавиrom и да неће приметити његов долазак. Улази слободно у собу. Она врисне кад га угледа и појури на њега испружених ноктију, као мачка. Дочепа га за лице и гребе без милости, пре него што има времена да се одбрани. Виче као луда и гледа га разрогачено:

— Где си досад? Заробио се ме овде и долазиш доцкан! Досадно ти је крај мене! Зашто ми онда не кажеш, па да идем?

И бризне у плач. Јеца више него да је њега изгубила. Он је гледа изненађено, одлази пред огледало и гледа огреботине. Како ће сутра у радњу? Смејаће му се и цео свет помислити, да му је то она урадила. Љутина га обузме. Заборави се, шчепа је за косе и продрма мало. Сад он виче, а не она. Спомиње јој све лудорије које је починила: паркет, књиге, музику, ликере, ручак из ресторана, мењање карактера шест пута у години, и све што му падне на памет још из Русије. Наљути се толико да почне да плаче и то гласно. Њој се сажали. Приђе му, седа му на крило, загрли га и тако плачу заједно. Забораве на вечеру и легну умрљани сузама. Сутра је све заборављено. Она остаје код куће, а он одлази у радњу и држи марамицу на образу.

Кад се врати у подне, затекне је да крпи. Синоћна сцена вратила ју је домаћинству. Пред њом велика корпа пуна рубља. Шије Ана Кириловна крај прозора и не зна за умор. Не остаје ни једна рупица на кошуљи непорубљена. Свако је дугме притегнуто и учвршћено наново. Крпи Ана Кириловна и онамо где му нема места. Њене заморене очи испитују брижљиво сваки шав. Чисто се љути кад на коме парчету ништа не нађе за рад.

Она седи крај прозора погнутих леђа, избачених плећа. Лице јој је благо и замишљено као у жене која ради и мисли на мужа који јури за зарадом, и на кућу што цвета. Овога пута не заборавља на кујну. Излази ујутру рано на пијацу, враћа се хитно и поставља ручак, па потом шије, шије као да неки мртац чека на покров. У таквом раду заборави на паркет, књиге и клавир, а ликер ни да погледа! С мужем је љубазна. Сиромас човек да полуди. Заборавио је све што се раније одиграло. Више не мисли на нагле промене у карактеру. Сад му се чини да је Анушка одувек била таква. А она је најбоља жена на свету, његова Анушка! Због тога намрзне још више на суседство. Кад понекад изиђе са њом у шетњу, пролази степеницама укочено, држи Ану Кириловну испод руке и баца су-

седима презриве погледе. А Ана Кириловна корача смерно крај њега. Оживела је. Родила се поново. Весела је и ћујори нешто, како то само Рускиње умеју кад су добро расположене.

И то не потраје дуго. Да би се крпеж продужио, треба да Ана Кириловна и њен муж буду у ритама. Не би се зауставила само да им рубине нису тако нове и здраве. Сита паркета, музике, читања и шивења, Ана Кириловна се сети да јој врло рђаво перу рубље у некој вешерници у вароши. Зашто да то не би могла сама да ради?

Пере Ана Кириловна и то како! Донесу јој гомила чистог рубља из вароши. Она прегледа да ли је све на броју, па исплати све шта дугује. Кад жена оде, Ана Кириловна све изручи у казан, прекувава и поново пере, трља док јој крв не заседне у заноктице и док јој не испуца танка кожа на прстима. Обузме је бес. Све што се може прати, прође јој кроз руке. Кад јој у подне дође муж, она му узме из џепа марамицу коју није употребио и баца је у казан што кључа без прекида. У прању и пеглању прођу јој још две или три недеље, па јој се и то досади.

Муж јој предложи да изиђе некуда. Зашто се затворити у собу док Божји дан царује напољу. Нека изиђе; он не може са њом: мора у радњу, а она је слободна да иде где хоће. Има ипак у Београду места где се може провести који час одмора и забаве.

Ана Кириловна скаче и радосно му се обискује о врат. Он је срећан што је види такву, љуби је и тепа:

— Ана, Аночка, душењка мила!...

Не можеш да је познаш колико је радосна. Сва срећна она одлази у биоскоп и изређа их све за четири дана. После се врати кући. Обузме је нестрпљење и шета по одајама све док јој муж не дође. Шета се Ана Кириловна и премишља о нечему. Несташан осмех јој лебди на лицу, и кад муж стигне, она да га угуши од милоште. Са њим оде у

позориште, чекајући са нестрпљењем да се сутра измене програми по биоскопима и тада трчи прва, одмах по ручку, док све не изређа. Више се не враћа тако рано. Ако изиђе још док је дан, она оде гдегод у кавану и доцкан дође. Муж чека стрпљиво. Има он свој кључ од куће. Њему је мило што је није затекао. Уколико се више буде задржала, утолико ће бити умиљатија и мазиће се око њега. Нека се забавља, сиротица! Живот у Београду је тако тежак и људи гледају на сваку ситницу. А заборавили су да су ти Руси донели једну вишу културу, балет, оперске певаче, музичаре, сликаре, чланове Художественог и кокаин! Шта би био Београд без Руса, без балалајки, без ресторана у Дворској улици? Обична паланка! Па онда српски тенори за које увек страхујеш да ће им се прекинути нека свилена жица у грлу. И сви знају да вичу на Русе, нарочито на Рускиње што иду улицама заврнутих рукава. Код Срба, мужевн имају сва задовољства, а жене само дужности. Ако која од њих погрешн, они су без милости, терају је од себе и заборављају шта су и сами чинили, кад то нико не види. Руси су културнији јер знају опростити, а то није свакоме дано.

Размишља тако он. Одједном упада у собу Ана Кириловна са лудилом у очима. Лице јој дугачко и умрљано сузама. Плакала је и на улици. Дршће сва и бледа је. Посрће претучена неким болом.

— Ана, Аночка, шта је? — прискаче уплашено.

Она га очајнички одбија руком од себе. Одвратан јој је. Баца капут и шешир на под као да је ван себе. Он је гледа запрепашћено и хиљаду разних мисли лете кроз мозак.

— Шта је, Аночка мила!...

— Vous êtes un dromadaire! — виче она на француском и баца се на постељу. Он гледа ражалољено њену убијену појаву и сузе му навиру на очи. Ана Кириловна јеца гласно, превија се у телу као отрована и јауче на сав глас. Он чува оно мало косе на темену и пита се шта јој је. Ко ју је толико

увредио? Премишља да јој за ручком није казао какву незгодну реч, па јој је то сада пало на ум. Прилази јој полагаано, окреће је на леђа и љуби јој уплакано лице.

— Шта ти је? — пита сажаљиво, готов да зајауче заједно са њом. — Зашто ми не кажеш од чега толико патиш?...

— А-а-а!.. плаче она и не може да дође до речи.

— Ана, зашто допушташ да те гледам такву и да не знам шта ти је?

— Ах, онај Олесников! — грца она.

— Увредио те зар? — пита и стеже песнице.

— Јест.

— Много?

— Много. Стид ме да ти кажем колико ми је мало поштовања указао. Увредио је и тебе. Кад би ти знао како се он понашао према твојој жени!...

— Та шта се десило?...

— Вара ме! Данас сам га видела у биоскопу са неком женом! — и Ана Кириловна се поново баци ницице на постељу и плаче, плаче да се њему чу-па срце.

— Вара те! — чуди се он. — Какав магарац!... Како је могао тако што да уради са женом као што си ти?!...

На те речи Ана Кириловна врисне од бола. Преврне се у постељи и састави колена и браду. Он је запрепашћен. Нанети такву увреду његовој жени! Ах тај Олесников! Он није ни слутио какву је жену имао! Напустити је и варати је са неком другом, то је срамно! То је увреда и њему нанесена!...

Прилази Ани Кириловној, љуби је и теши:

— Не плачи, Аночка!... Идем да га тражим!... Знам где ћу га наћи! Умири се!...

И облачи капут. Наћи ће га у некој кавани куда одлазе Руси. Замолиће га да буде великодушан и да не допусти да Ана Кириловна и даље плаче!...

Стојан Живадиновић

Погодба

Не може бити друге: Григорије Мартиновић био је или Личанин или Херцеговац. Сув, висок, с једном чворноватом рскавицом под брадом, стајао је са осталима у гомили, држао руке у цеповима и стално правио заједљиве примедбе:

— А... лако је вама женама!... Ви'ш како си ти згодна, мала! Тебе ће узети свак! А ко ће да узме чупавога Григорија Мартиновића?!... Нико, род му погани!...

Ту Глиша намаче још више своје накомстрешене обрве над дубоке очне дупље у којима далеко тамо ћутаху два црна ока, и отпљуцну у страну, док је ветар оштро резао његово спечено лице, смрзло и потамнело.

На ту његову примедбу нико ништа не рече. Гомила незапослених стајала је мирно, да сачека и тога дана своју судбину. Треба и даље стајати на ужасној непогоди, све док се пијаца не сврши, неће ли наићи они којима је потрбена радна снага. А ту има радне снаге колико у Бога! Ето тај Григорије Мартиновић ставља вам на расположење целог себe; дајте му само знак, и он ће поћи с вама куд вам драго. И цео дан радиће вам послушно све што хоћете. Не зна он неки нарочити занат; сав занат то су његове жилаве и грчевите руке, његове неуморне ноге, његово тело... сува, али чиста, чиста кост, ничим незагађена, и неколико прегршти крви, исто тако чисте, вруће и румене.

Себе, целог себе, понудиће вам Григорије Мартиновић, и онда искористите све то како вам је воља.

А тако исто можете поступити и с том „малом“, којој се малочас потсмехнуо изгладнели Глиша, која је данима тако стајала на пијаци до њега и тупо слушала његова зановетања, примедбе, задиркивања и пецкања која су се односила колико на оне што су се нудили у службу, толико и на оне што су долазили „да одвоје“.

— Само тебе да ми је да експедирам одавле! — рече Глиша после оне прве примедбе. — Али неће те нико, ја! Мала си, ви'ш! Мала, па не мореш да потеглиш! Да имаш бар штогођ кукова, јадна, можда би и отишла, можда би те неко и узео; е, али ти си шпотица и мораш да скапаш ту са мношвом заједно!... Е, вјере ти, Анђо, пођи за мене, па да будемо два слијепца!

Али то више није било ни духовито, ни жалосно: у гомили је владала и даље тишина, пуна мрзости на живот и на људе, који су мирно туда пролазили за својим пословима, не осврнувши се на те загубљене и заборављене.

— Аха, ха! — засмејаће се ту и сам ђаво!... Живи, прави непатворени људи цели целцати, изишли да се продају као ствари, и горе него то: као робови! Али пролазе лошије него старе одбачене крпе, ретко ко осврне главу на њих, сви кажу: да су ваљали нешто, били би већ продати!

И тако ето на срамоту времена постадоше што и сметлиште!

Па ипак наиђе понеко и за ту радну снагу, за те што их са свих страна шибају ветрови, за те што су јевтинији од свих људи на свету!

Пред подне, кад се растура пијац, дође човек у дебелом капуту, јако урањен, — као да се спремао да буде неке посеке — са астраханском шубаром на глави, изгледа врло прождрљивог, јер се видело да погледом гута сву месину што је изложена на пијаци, све оно поврће, цео онај свет, — стаде мало у страну и посматраше ове што су нудили снагу у ропство.

Григорије Мартиновић подбрцну се и овога пута:

— Ово је један од газда које ми чекамо!... Пипни, брате, за курјук, пипни!... Е, анђеле, ако те овај не одведе, неће нико! Ви'ш како те лијепо њуши његов пас! Оварисао да си ваљано чељаде, сељачко дијете, још неукварено, незаголицано од мушке руке! Анђе, крста ми, ево газда иде баш по тебе!

Човек у дебелом капуту, кога је гушила сувишна крв, услед чега је стењао под својом рођеном телесином, одиста приђе ту где стајаху Глиша и Анђа, али се не обрати њојзи, већ спусти руку на раме једне друге девојке. И таман да ослови ту девојку, а Глиша ти њега за руку!

— Е, ако си ришћанин и ако вјерујеш у Риста, обрни се на ову нашу страну!... Та је цура до јуче била у служби... а има и нешто банака и није јој нужда као овој Анђелији! Узми Анђелију, Саваота ти! Узми је, тако ти светог причеста! Виђи је како је скромна као ластавић, а гладна, гладна као црвић у камену!... Е, узми је, Мухамеда ти, ако нијеси ришћанин!

Човек ескимскога лица у знак сажаљења трже руку и рече:

— Не мешај се у туђа посла!

— Ама нијесу то туђа посла, газда! Све што је овђе на пијаци, на овој калдрми, све спада у посао свијех нас, и свима је нама допуштено нудити робу и одређивати цијену! И ево, брате, ово ће ти дијете служити јевтиније упола од те друсле, што си је бегенисао! Узми Анђу, наворе ти!

Дебели глупак се осмехну; а његов пас отпоче да се пропиње уз Анђу, да је њуши и лиже, цикћући при томе врло одушевљено. Глиша се искези задовољно, шеретски улеже врат у рамена и рече:

— Не м'еш, газда, утећи кад је и пас осјетно да је Анђа злато! Пружи руку да се погодимо!

— Знаш ли све кућевне послове? — учини одједанпут дебелко, обрћући се Анђи.

— Ама све зна то дијете! — узвикну Глиша. — Него дај руку!... Плаћаћеш јој три стотинарке на мјесец, даваћеш јој 'љеб и одијело и... твоја је!

— Много! За те паре могу да добијем Тотицу од сто кила!

— Јест да мореш, али није за рад толика грдо-сија! А ви'ш ову Анђу! У стању је да клекне на патос у зору, па да риба док јој не потече крв и из руку и из кољена!... А то је, брате, један благослов од иксана! Узми Анђу, нећеш се кајати!

— Много... Даћу јој петнаест банки.

— Ој, до Бога! — јекну Глиша на то. — Зар оваква цура за те паре?! Па ово је ваљало родити, бајо. Па однијати и одојити, па подићи до дупка, и од дупка до корита, — па тек онда пустити на калдрму!... Осамнаест пута по двјеста 'љебова појела је она мајци, и како да сад оде тако јевтино?!... Него да ти кажем још једну: дај двадесет и пет банки!

— Много! Ваља то хранити, брате! Иди питај пошто је маст, па месо, па млеко, па шећер!

— Хм, шећер! — учини Глиша. — Ваљда ћеш је појити шећером! Научила је она на отров, а не на шећер!... 'Љеба јој само дај, 'љеба, црна и не-просијана, и биће ти захвална за вјечна времена!

Газда у шубари опет се маши оне девојке од сто кила, али сад га Глиша дограби снажно за обе руке и обрте натраг.

— Не остави Анђе, е молим ти се! Ево ти још једна ријеч: узми је за двадесет банака!

— А како слуша, а? — запита сад човек од сто педесет килограма.

— Добро слушам, знам све да радим, — једва се јави Анђа, која дрхташе од зиме, руку завучених под црвено шалче.

— А зашто си напустила ранијег газду?

— Ама ништа, брате! — опет се јави Глиша, па осврћући се да га ко не би чуо, дошапну Ескиму у ухо: — Посумњала газдарица као да нешто петља с газдом, а није, овога ми! Није, среће ми! Дијете,

насишче, још љигаво и глупо ка' брав? Узми је, газда, не'ш се кајати!

Пас се стално пропињао уз Анђу и циктао...

Поред осталогa, Ескиму се ваљда и то допаде, па рече:

— Добро, хајдемо!

Ту Глиша прискочи Анђи и рече јој брзо и оштро да нико не чује:

— Пази сад што чиниш! Ако је и било нешто раније неваљашно, сад прекини с тијем, и буди ваљана!...

Па се насмеја и додаде гласно:

— Па кад пођеш на пијац, наврни и овуда, Анђе, да видиш купише ли и нас, да се и ми удомимо једанпут!

Драг. Ј. Илић-Јејо

Последња фијока десно

Дечко иде у први разред основне школе. И још много штошта не разуме. Али разуме да му је мајка опасно болесна. Стегло је нешто у срцу. Кратко дише, хоће да се угуши. Дете се уплашило и гледа је у очи запрепашћено, молбено. То јој је јединац: и мезимац и најстарији. Судбина је тако хтела да у браку осамнаест година остане без деце, па тек онда да роди сина. И како је остала убрзо после детињег рођења удовица, син јој је био сва срећа и сва нада. Сад у боловима, боји се смрти и жао јој детета. Храбри га:

— Не бој се, синс. Божја воља. Ако умрем, кум ће се бринути за тебе. Разговарала сам с њим о томе. Имаш од чега да живиш. Па буди добар, учи се лепо, и сећај се мајке. Није лако бити сироче, али ниси ти сâм. Бог је тако хтео. Кад умрем, зовни баба-Миљу, да ме обуче и очешља. Она је за тај посао најбоља. Наручила сам јој ја већ. Моја хаљина, преобука, фес, све је то у орману. Запамти добро, да не претура (ти знаш да ја не волим неред): *последња фијока десно.*

Она то говори с напором, с прекидима, с мучком. Дете дршће. Њему се све у глави побркало: сироче без мајке, кум, и ова наруџбина. Сироче без оца, то није никакво сироче, али он не може да замисли како ће живети без мајке, како ће се то о њему старати кум који је досад имао дужност само да га помилује по глави и да му да десет пара. Уплашио се мали, страх га од саме смрти, страх га да не изгуби мајку, и уз то све непрестано шапће,

да не заборави: последња фијока десно, последња фијока десно.

Сусетке се нашле у злу, послале по доктора. Он јој метнуо облоге на срце, дао јој нешто да пије. Срце се умирило, гушење престало. Оздравила мајка. Не, није сасвим оздравила. Отада се зло понављало више пута. С времена на време имала је срчане нападе. И мали основац је већ научио како се то зове.

Син јој свршио основну школу и шест разреда гимназије. Spreма се да иде у Београд, да продужи школу. У њиховоме месту нема цела гимназија. Мајка се ражалила. Spreма га а све крадом очи брише. Њој није добро. Њено срце. Једне ноћи, опет наступ. Ту је крај. Душа хоће да искочи. Муке Исусове.

Послао младић журно по најбољег доктора. Жао му да му баш сад пред полазак умре мајка. Жао му мајке, жао му и себе. Воли је. И добра је она њему и корисна. А мајка седи у јастуцима, искривило јој се лице од бола, кратко дише, гуши се.

— Сине, хоћу да ти умрем. Па буди човек, немој да губиш главу. Посаветуј се с кумом о пратњи. Нека буде као што нашој кући личи. Зовни тетку Ленку да ме обуче и у сандук намести. Баба Миља, као што знаш, умре зимус. А и стара је била, Бог да је прости. И Ленка уме да се нађе око мртваца. Немој наред да пушташ у кућу. Знаш да ја то не волим. Немој да испретураш по орману, нема ко да слаже и спрема кад ја умрем. Моје хаљине тамо — последња фијока десно.

Гимназиста трепће, крије очи да она не види његов страх и бол. Даје јој воду са шећером. Теши њу и храбри себе. Није то први пут. Погледа: иде ли доктор. И кваси јој пола пешкира да метне на срце.

Хвала Богу, и овога се пута извукла. Прошао наступ. Испратила сина у Београд. Водила бригу о имању. Слала му новац за издржавање. Spreмала

пакете пршуте и кобасица, кајмака и колача, и сла-
ла јединцу у Београд.

Срце је узнемиравало понекад. Онда је чекала смрт. Неколико пута га и звала, да га се нагледа пре него што умре, да не умре жељна. Он је дола-
зио. Дочекивала га и испраћала. На растанку плака-
ла љубећи га.

— То је, можда, последњи пут, сине.

С времена на време, баш кад се добро осећала, отварала је последњу фијоку ормана и вадила бо-
шчу са оделом спремним за смрт. Свилом претки-
вана кошуља, хаљина од ћитајке, свилена марама
с ресама, љубичасто кадифено либаде са широким
везом од срме, бордо фес са кићанком и шамија за-
творено жута. Претресла би то и вратила у послед-
њу фијоку десно. И осећала се као човек који је
сваког рока исправно платио осигурање.

Године пролазиле, живот текао. Син постао чо-
век. Свршио права, добио службу. Мајка се поно-
сила њиме. Али га била и жељна. Није био у њихо-
воме месту, већ у престоници, где и приличи њего-
вом образовању. Он је био човек озбиљан и вре-
дан. И захвалан. Није заборавио своју мајку. О
празницима је увек долазио и доносио јој по који
поклон, више што јој то годи да се пријама похва-
ли, него што јој треба. Чинио је све што је од њега
зависило да га не буде сувише жељна и да јој жи-
вот у старости учини пријатнијим. Једнога раднога
дана доби депешу од кума:

— Дођи одмах, мајка ти на самрти.

Одмах је узео три дана осуства и истог ве-
чера отпутовао. Мајка седи у јастуцима. Исто оно
њено старо. Срце лупа, испрекидано дише, хоће да
се угуши. Ту су облоге, лекови, доктор — ништа
не помаже. Много је ослабила и остарила. Сину се
обрадовала и кроз болове. Узбудила се, заплакала.

— Е, сине, сад је крај!...

И њему се чини да је сад крај, али је теши, за-
варава. Она га гледа жељно. Затим наручује:

— Добро кад си стигао на време, да те видим,

и да ме туђин не сахрањује код рођеног сина. Немој да расипаш, немој ни да скомрачиш; сахрани ме како нашој кући и твоме чину доликује. Зовни — она мало застаде.

— Тетка-Ленку — поможе јој син.

— Она је умрла пре пет недеља, сирота, од ове шпањолске напасти. Таква жена! Нисам ти зар писала? Зовни дада-Перку, да ме обуче и очешља. Моје ствари су у орману... немој да претурате и неред да направите, знаш да ја то не волим. Запамти: последња...

— Знам! — прекиде син енергично: — последња фијока десно!

И он се осмехну. Сетио се колико пута му је тако наручивала. Знао је одавно све напамет. Тридесет година она њему говори: последња фијока десно. И она се осмехну. Разумела је. Као мало постићена, затражи чашу с млеком. Он јој даде и пољуби је. Она отпи тако за три прста и завали се у јастуке. И смири се.

Није умрла. Трећега дана испратила га готово здрава. Све је било као и раније, само није смела да плаче, није смела да каже по обичају: „То је, сине, последњи пут“. Чинило јој се да ће он да се насмеје и да јој одговори:

— Последња фијока десно!

И сад је, хвала Богу, још жива. Десило се неко срце издржљиво. Води своје мало газдинство, разговара са сусеткама о доброти и ваљаности свога сина, и с времена на време претреса бошчу с посмртним оделом, које још увек чува последња фијока десно.

Милица Јанковић

Немушти разговори

Граховац, државни тужилац из Сарајева, беше ископнео од умора и осушио се од несанице. Ни црвена цензорска оловка, ма да толико свемоћна, није увек добар друг кад је реч о земљи у којој су цандрљивост и инат народни обичаји. Лекари га посаветоваше да оде некуд у самоћу где је мир савршен и тишина бескрајна. Он поћута мало, поразмисли дан-два, па се реши да отпутује у дивље гламочке шуме, још нетакнуте: испод искрчених травних падина цео видик обухватају древни храстови, букве и јеле. Озго, с најистакнутијег виса куд се попе-ла жандармериска касарна, дрвеће изгледа као мрки копљаник који се, у густом реду, приближује Магбетову граду. Ивице изнад црногорице су увек плаве; и ноћу.

Одиста, он живну у овој пустињи, поче да једе, научи се да спава без снова. Бела касарна, истесана од камена — једина бела тачка у овом кошмару светлости и зелених, мрких и модрих боја — личила је на какав манастир, само увек мукао, без звона. Жандарми су долазили и одлазили на смену нечујно, често ноћу, док је он дубоко спавао. Стара касарнска домаћица, жгољава и сува, вечно је нешто прала, утијала, шила, или радила по кухињи, чистила пилиће, гулила кромпир из касарнске баште, надгледала леје. Стари наредник, већ зрео за пензију, одређивао је дежурања, и у канцелариском сопчету исписивао, с наочарима на носу, рачунске редове примања и издавања који су, у његовим грубим рукама, постајали загонетни као чудесна

знамења из више математике. Његове речи биле су скупе као злато у сандуку неког тврдице, а његова сећања већ мало мутна и побркана, као материја која се излизала од дуге употребе.

Државном тужиоцу, засићеном распрама, криминалом и политиком, овај ред ствари пријао је као благ мелем тешкој рани. Беше се усамио, и живео је за себе, у оно мало књига које понесе собом, и у оном елементарном и нагонском у чему се његова канцелариска природа освежавала као у језеру, које је и усред лета, под сенкама дрвећа, хладно и мирно. Од пријатеља имао је само вучјака, сита и бесна касарнског пса који је људе осећао на стотине метара, и умео да их без грешке одваја на оне који су шугави, и на оне који су здрави. С њиме је обилазио шумске падине, с њиме се утркивао и викао у празне даљине, увек пуне оног дрхтава одјека који човека потреса као изненадна, а невидљива песма.

Вучјак је био зле, неповерљиве ћуди, и тешко се навикавао на људе. Дању је обично био везан и трчао, с ланцем о врату, по дугој жици која је обилазила цело касарнско подзиђе. А ноћу, слободан, дозивао је шумску зверад, жедан крви, и испрсивао свој млади грудни кош као неко коме у слободи нико није раван. Урлик му је био пригушен, па ипак силан; а кад је режао, изгледао је као острвљен, и очи су му се заливале ватреном крвљу.

Изненада, после једне ноћне потере, док је смењена жандармериска патрола спавала оним тешким јутарњим сном којим спавају пијанице или тешко уморни људи, вучјак беше заборављен. Узбуђени наредник, ошамућен загонетним злочиним који се те ноћи десно у конацима неког богата гламочког бега, сашантавао се са својим гостом, и спремао се да иде на терен и почне, с опрезношћу достојном свога ограничена искуства, да пресеца судбоносну материју криминала, замршена као кучине. Дотле је вучјак, опијен сунцем, претрчавао багшту, скакао упропац и својим белим оштрим зу-

бима хватао сопствену бесну сенку као неко страно и непријатељско биће.

Забављени собом, и наредник и тужилац беху потпуно сметнули с ума младог пса. Сетише га се тек кад наредник, прописно наоружан, већ пође, неспокојан са задатка који се пред његовим духовним оком успињао као планина. Он замоли тужиоца да вучјака веже, и ускоро ишчезе иза касарнског зида на коме вратнице остадоше само притворене.

Тужилац седе у сенку касарнске зграде, у ону меку јутарњу сенку, још пуну росе, која је тек почињала да расте. Посматрао је с пуним, засићеним задовољством живот око себе; леје су се већ исправале и ваздух помало пушио. Невидљив живот земље узе у трену да хуји у многогласним хоровима који су јачали што се сунце више пело. Почињао је да живи с вучјаком који се радосно пребацивао и изводио чудне фигуре: тако као пас трчао је и он, тако прескакао препоне, тако се ваљушкао на леђима, или час застајао, мирисао травку, неки цвет, и у бескрај помножавао ону дубоку, исконску радост с присна додира са земљом која је живахнула после кратке и хладне шумске ноћи.

Одједном се прену. Вучјак беше застао, укочен, као ударен мотком. Тетиве на његовим младим, чврстим ногама запеше се да прсну, леђа му се издужише у оштру сумњичаву њушку, а очи, крупне, пуне ватре, усредсређено падоше у неки зачаран круг ван касарнског зида. Само су му оштре, ушиљене уши немирно стригле, и потајнице се, све у јендом истом и кратком кругу, мигеољио његов танушан реп.

Тужилац погледа онамо куд су биле упрте вучјакове очи. Озго, од шуме, друмом који је обилазио касарну, вукло се нешто тамно, ни човек, ни живинче. Та тамна мрља, међутим, склупчана, постајала је све виднија: друмом је наилазио неки човек, сељак, сав у дроњцима, вероватно просјак, с дугом мотком, која га је надвисивала и коју, по овим глувим шумама, имају обично суманути, бого-

мољци и испосници, љубитељи скакаваца и дивљег меда. У то чудно створење пиљио је вучјак, сав запет као лук, спреман да скочи у истом оном трену у коме чудовиште пусти ма један глас од себе.

Тужилац се помери и звизну псу. Али се вучјак није покретао, док се човек све више приближавао касарнском зиду. Беше то створење зарасло у проседу браду, црна лица и страшних очију, босо, прљаве поцепане кошуље с неком врстом овчарске шубаре на рашчупаној глави.

Пас поче да режи, некако потмуло и уситњено; крупни оштри зуби бљеснуше му из разјапљене вилице: зевао је сваки час као да тражи ваздуха.

Немогуће је да човек није био чуо ово злослутно режање пса, невезана, без ланца. Али га је растављао повисок зид од љутите животиње. Требало је само да пође даље и настави просјачки пут којим је, Бог зна откад, ишао. Но он, као успркос, скрену према вратницама, и уђе на њих још пре него што је тужилац могао иједан усклик да пусти.

Сад су стајали један према другоме: човек-чудовиште према бесну псу, или звер према зверу. У тренутку помисли тужилац да ће се сад десити оно најгоре: још пре него што човек викне, вучјак ће га растргнути на парам-парчад. Али чудовиште нагло одбаци мотку од себе и чучну; руке му се дохватише земље; сад је био у истом положају у коме и пас, и ниуколико није личио мање од њега на животињу: чучао је четвороношке као и вучјак и од једном разјапи према њему уста из којих провирише два крњава жута очњака.

Место да јурне на ову накострешену наказу, вучјак се слеже, пови хрбат и принесе главу предњим шапама, као да ће лећи. Тренутак су циљали један у другога, ћутке, а онда човек учини, онако четвороношке, нагао скок према псу. За чудо, животиња устукну, али зарежа. Одговори јој човек неким чудним гласом, оним необичним лавезом којим се звери споразумевају на раздацине.

Запрепашћен тренутно, тужилац је сад посматрао овај двобој између човека и животиње с бескрајним изненађењем. Ни крај памети му није падало да викне вучјака, да га одазове.

Човек и животиња помицали су се постепено; човек је пузао напред, док је животиња узмицала, скок по скок; час по час би разјапно уста, а пас за-режао: као да су се свађали; час опет су се њих двоје само мерили, не трепћући очима, и тада се псето све више столигало према земљи, очигледно мирније, и као да моли. То су, међутим, још увек била два крвна непријатеља за последњи одлучан скок, за смртоносан покољ.

Тужилац схвати ово у магновењу и жестоко звизну вучјаку, затим затапша рукама и поче да га зове. И, за чудо, пас пови реп, обори уши и окрену леђа противнику који је поново био зинуо својом празном дуљом са два једина очњака. Тужилац брзо веза смирено псето, док се човек мирно диже са земље, отресе шљунак с колена, потражи штап и онда заиска воде.

То беше све. Тужилац, просто, није веровао да има пред собом људско биће; па, ипак, то је човек искао од њега воде, можда бескрајно уморан, смртно престашен, али само човек. Он му приђе и поче да га разгледа. Но старац беше савршено спокојан, ниједан дрхтај не пређе преко његова црног, избразданог лица, ниједно око му не трепну.

— Човек си, живинче? — узвикну тужилац, не долазећи себи од изненађења.

— А што? — упита он просто. — Крштена душа к'о и ти; шта би друго?

Сад се смејао својим безубим устима, тихо и тамно, баш као да се смеје из трбуха. То је тајна људи који се крећу дивљином и скитају пустим друмовима: они су се научили да говоре са зверком сваке врсте, дивљом или питомом. И сад је сасвим јасно разглабао тужиоцу вештину људи који су у непосредном додиру с природом. У тренутку кад острвљено псето јурне на њега, он одбаци штап. То

је био први знак примирја. Он одбацује оружје, он не долази као нападач, ни као лопов, већ само као жалостан путник намерник. — Али младо живинче још није све схватало. И стога човек чучну четвороношке, спреман на борбу, и кезио је на вучјака своје тамне дупље. „Ако ми приђеш, заклаћу те“! Тако су се они разговарали, погледима, покретом, кратким писком, док се псето, убеђено, није смирило.

Све је било просто и јасно, па опет све необично. Ево, они су се разговарали: човек и животиња, животиња и човек, и можда лакше и брже него што се људи често споразумевају међу собом.

„Између неба и земље има толико тајни о којима ваша мудрост и не слуги...“ Сасвим дубоко у себи понављао је тужилац Хорацијеве невеселе речи, и поново, као да се плашио да их не заборави.

Боривоје Јевтић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
ПЕСКОВАЦ

Калеш Димко, срмаћеш

Беше он некада и на изглед и по занату. После, остарео, доспе да буде општински трошаринац и наплаћује дулије од сељака и сељанки при улазу у варош.

Још на њему чакшире и минтан од мор-чохе, избледеле већ, са искрзаним бућметом и гајтаном од коприне, са више закрпа умешно прилепљених.

Познавало се да је био некада леп, складна лика, питомих црта.

Служио је општину за триста динара месечно. Саградио је ту, поред пута, у близини Циганске махале колибу од неколико сошки и старих асура, да се зими заклони од хладноће, над мангалчетом од гасене тенећке у коме је припаљивао ватру од цепчица што му добацивале жене, сељанке, кад су доносиле у варош. С пролећа, чим отопли, разастре пред колибом своју олињалу сицаду, сачувану из прошлих времена, и ту, у сенци багрема, подвијених ногу, сачекивао би пролазнике, прегледао, и наплаћивао дулије.

Ту је и ручавао. Понео би од куће хлеба, лука, коју паприку, парченце тврда сира, а и такум за кафу — цезвицу и шољу. Недељом пак и празником доносила би му домаћица што укувано: пасуљ, чорбу од патлицана, упржен празилук са јајима — ретко кад меса — и по мали путир вина. — Имали су свој виноград, — и ручавали заједно. Имали су поодраслу кћер, за удају, а одмах по ручку опомињао би старицу: — Ајде сад, иди си дома, сама се кућа са женско ацимија не оставља. Неје сад оно наше

старо добро време што га ми знамо... Јер, побоље женском чељадету око једно да искочи него лоша реч... Ајде, побрзај!

Она би ужурбано одлазила а он прибирао гранчице, суварке, поред пута, ложио ватру, укувао кафу и уз цигарету у сласт сркао. Имао је одређено: пет цигарета дневно, да би му паклић трајао четири дана. И то га је мучило. Некада је пушио дневно по две повеће кутије оног финог елбасанског дувана што се куповао осам гроша ока, а сад, у оскудици, мора да ограничи на неколико цигарета, и да узима по неку стару хаљину — капут, панталоне, од суседа и познаника да их окрпи и да, поред одређене дужности, привреди што за себе и овим.

А мрзео је страшно то „френско“ одело, „пелен-гаће“ — како га он називаше. Откад уђе то у употребу, изгуби се стара ношња, опусте његов занат, те он постаде овако, општински трошаринац, — да претреса пролазнике по путовима и наплаћује дулије. Али шта се могло! Треба да се живи...

Кад тога крпљења не би имао, он је, седећи тако, изводио штапићем по прањини испред себе разне шаре, какве је некада израђивао од срме и златне жице на багдадској чохи и фијумској кади-фи за јелеке, димије и џубета беговских ханума, и од бућмета и гајтана на чохи затвореније боје, са ређом срменом и златном жицом, на чорбаџиске зубуне и доламе. И чим наиђе који пролазник за преглед — сељак са магаретом товареним житом, жена са бременом дрва на себи, или други, он даје знак оним штапићем да застане, устаје, загледа товар да нема што у њему прикривено, завири у торбице, и онда отсеца цедуљице и наплаћује дулије. Често, кад наиђе ко од познатих, за које је већ стекао поверење да не прикривају, и не миче се с места, него онако, седећи подвијених ногу на сиџадету, протегли се, загледа, и наплати. А кад би посумњао, — нарочито за понеке жене, да хоће да прошиверцују по нешто у оним њиховим широким појасевима, —

по који пар чарапа, јаја, и друго што ситније понесено на продају, он би их онда и претраживао, пипао, те је често долазило и до свађе и опорих речи са њима.

Нарочито са неком Марковицом, прозваном „жандарка“, из оближњег планинског села Присоја. Није хтела ни да застане, а камоли да допусти да је претражује.

— Бре, да ми бркаш појас и пазухе!? — окосила би му се она.

— Таква ми је повеља, мори, од општине! — правдао би се он, и наваљивао да је заустави. —

— Повеља од општине!?... Да ти пљунем на општину!... Није него да ти разгрнем и груди, и... Неје ве срам!... И ти, старо магаре, изветрело, слушах њи!... Мислиш да је оно старо твоје доба, кад си пипао хануме и чорбацике за груди и кукове да им узимаш меру за јелеке, димије и зубуне!... Седи ту, скапи се на место, и крпи сад њихове дроњке! — И одлазила би трапаво, поводећи и друге за собом.

Он би се подуже загледао за њом, покрећући главом, а потом дубоко уздахнуо:

— Е, земан пусти, што се дочека!... И жене, сељанке овако да ме праве маскара! — Потсетио би се на свој занат из прошлих времена, враћао снужден на своје седиште да крпи, или продужи да шара штапићем по прашини. Предвече се враћао тада дома снужден. Домаћица би га одмах познала и почела да га запиткује:

— Остави, 'леба ти, не ме питај!... Тако је то, кад имаш раду са жене, сељанке... На једну страну општина, преседник: „Жене ти кријумчаре, отвори очи! — Виче, љути се. На другу оне: не дају да их прегледаш.

— Трпи, Старо, трпи. „Грми а не врни“, што веле, и са они сељанки. А и на преседник кажи: ће гледам, ће пазим... Видиш да је помање и крпеж за да се што заради. Све сад они! Млади, френски терзији, с маћина. За час му сашије, искрпи, и јефти-

но... Трпи! Дође први, примиш триес банки; купи-мо жито, сол, гас, дрва... Трпи!

— Е, ће се трпи, док се може, ама... Е, земан пусти, а што се сад дочека!...

А био је, одиста, у своје време...

Имао је своју радњу, у својој магази, у главној чаршији. Пет, шест момака стално на раду код њега. Сви поседали, на широкој софи, за аршин подигнутој од патоса, која је обухватала више од половине простора у магази, застрта шареним ћилимом. Он, мајстор-башија, седи до уличног ћепенка. Момци поређани пред њим у круг, подвијених ногу, сваки са радом у скуту. Везу се јелеци, цубета, димије, за бегове, агаларе и хануме њихових харема; зубуни, копорани, чакшире за чорбације и чорбацике. Све на чохи и кадифи, копреном, срмом, и златном жицом. Блешти уситњен вез на њима; отсијава чоха, кадифа, разних боја.

Он, млад мајстор-башија, калеш,¹⁾ бледолик, црних веђа и брчића, услукљива лица као харемска девојка. Одело на њему чохано, у везу: — минтан од мор-чохе у свиленом гајтану и бућмету; јелек прошаран и срменом и златном жицом; чакшире затвореније мор-чохе, са пачалуцима; мор-појас свилен; сребрн ланац од сата спушта се преко прсију са више струкова до у појас, а одавде широка пафта у киту виси и допире му до у скут. На глави фес „мецидија“ са кратком свиленом кићанком, увек мало затурен на лево и ка потиљку...

Па оно седење његово! Подвијених ногу, једна пребачена преко друге унакрст изнад колена, те стопало у белој свиленој чарапи, дошло мало насумице и окренуто навише. Пред њиме широка штица на којој кроји, а унаоколо, са стелажом позади, пуно клупчади, умотуљака разнобојних свилених конаца, гајтана, бућмета, срмене и златне жице разних танчина. Од њих додаје момцима на рад, обја-

¹⁾ црноок.

шњава им потанко нацрт веза, показује аршином са свог места где да се који цвет и шара изведу. Често опомене да који не погреша, да не испадне уломак где, или да се конач не назире између шава срмене и златне жице. Беговске су то доламе, харемски јелеци, цубета, димије; чорбаџиски зубуни и копорани! Од измирске и багдадске чохе, чисте срме и златне жице! Плаћа се то 40—50 златних лира хаљина. По три месеца раде на једном такуму — цубету, јелеку и димијама, — њих троје, четворо, када Махмуд-бег удаје коју од својих ћерки. Сто педесет, двеста, лира износи такум...

Један беше калеш-Димко срмаћеш у целој вароши. Постојаше још три друге срмаћешке радње, али више по имену.

Донесу му тачну меру и мустру из Ибрахим-бегова конака за један такум. Он у кроју сузи мало јелек или димије, са остатком да се може опет да прошири, па пошаље по чираку, још незапочет вез, на пробу. Замало, враћа се чирак а ето и ђупке, покућарке Ибрахим-бегове.

— Овде, овде мало тесно, рече ми ханума да ти кажем, — показује она на јелеку под мишицама или на димијама код превеза.

— Е, не може туђа мера да испадне тачна, кад се не мери на саму снагу... Тако кажи хануми, — одвраћа Димко.

Ова одлази и зачас ето је, ужурбано, назад:

— 'Ајде, 'ајде да узмеш праву меру. Неје сад дома Ибрахим-бег... Отиде на кафе... 'Ајде, брзо, рече ми ханума.

Он устаје, обува кондуре, облачи нов копоран. и са аршином под пазухом полази, издвојен у страну од покућарке.

Примају га у конач хануме, без јашмака, — вера даје да се од ђаурина — роба не сакривају. Турски говори чисто; темену изводи снисходљиво... Издваја се млада удавача, испрси своје витко тело, — ни од сунца опаљено ни од росе орошено; храњено медом и локумом. — Овде, мајстор-Димко,

овде ми је малко тесно... да буде малко рахатније, — показује она на своја набујала прса и заобљене мишице. — Ма-а-а-ло рахатније!

— Пеки, пеки.

Прихвата он пажљиво, врховима прстију; исправља набрекла прса, подиже мишице, обухвата мером обим преко набујалих груди, пипа, мери.

— Дости ли је ова ширина, ханумо?

— Ту, ту рахатније да је, мајстор-Димко, — понавља и стара ханума, мајка јој, и показује млади на прса, где Димко задржава меру. — Ту нека је мало рахатније, имаће да се... — хтела би рећи: — још развијају.

— Пеки, ханумо, пеки, — попушта он мало меру, и придржава још на облине.

— А и не много! — примећује сама млада, и задржава дисање. Он понова мери, пипа, бележи. Види да му мера неће бити тачна, али шта може кад се и његова прса надимљу а рука подрхтава.

Потом пређе на меру за димије.

— А овде, ханумо? — пита за меру код половине, где се опасује.

— И ту тако, мајстор-Димко, пошироко, рахатније.

Он помешта, исправља боре од свилене кошуље око струка, мери бележи, поново мери.

А кафа са ратлуком већ ту, готова. Попије он с ногу, мало ужурбано да како не испадне Ибрахим-бег, и уз дубоку темену полази.

— Бујрум, ово од јенђије, удаваче, — додаје му стара ханума прегршт урми и лблебија. — Само, види мајстор-Димко, жива ти глава! да буде израда онака да ти служи за урнек... Смо ти дали десет лира више него Халим-бег што ти даде за такум своје ћерке. И бакшиш ти не гине...

— Пеки, ханумо, пеки! И за паре, ама више печалим за урнек, максуз*) за вас... Пеки!

Један беше калеш-Димко, срмаћеш, у то доба...

*) Нарочито.

Песма се певаше по вароши и у беговским ко-
нацима и чорбаџиским домовима:

— Кој ти везе, дилбер момо, срма-јелек?
Златно џубе, дилбер момо, и димије?
— Ми и' везе, море младо, калеш-Димко;
Црно око, бело лице, гајтан већи,
Шећер-уста, златни прсти, биљур игла...

Тај беше, у то доба, калеш-Димко. Па пође на-
зад, назад: све мање и мање рада. Изиђе оно
„френско“ одело, — „пелен-гаће“, и за мушко и за
женско. Ратови пак докусурише. После њих ни
иглу да укачи у срму и бућме. За време окупације
продаде и магазу да се прехрани. Оста му само ку-
ћица и једно лозје, од три мотике, да са домаћицом
и ћерком живи од крпежа. Па и тај крпеж вре-
меном усахну, те би приморан да се прими службе
у општини, за трошаринца...

Одлазио је на своју дужност од ране зоре и
враћао се кући у мрак. Ни празника ни цркве за
њега. Једино што би у пролазу навратио покад код
Хусеина старинара да види је ли тих дана купио
какву од оних старих израђевина његове игле из
којег од осиромашених беговских конака. Или би
га сам Хусеин позвао да им оцени вредност, јер се
он мало разумевао у везу, да ли је од чисте срме
и златне жице, или је нешто и мешавине. И још при
улазу, с врата, упитао би:

— Има ли што, Хусеин-ага?

— Бујрум, уста-Димко, бујрум! — диже се Ху-
сеин са свога седишта и дочекује. — Бујрум, седни,
ће видимо, — нуди му своје место на сидаџету крај
ћепенка.

Димко, управљена погледа, прилази на страну
овешталих хаљина, примећује набављену међу ра-
нијим познатим.

— А-а, ово неће бити моја игла... Чекај! — при-
лази ближе, опипа вез, чоху. — Ово је рад Ћирила
Пуздерка, срмаћеша — по имену... Од тој билмез

је ова игла... Тупава му беше његова игла, као и сам што беше тупав!... Ево, и чоха, и срма неје багдадска, — солунска је, јаудиска, упола ако не, а оно за три четвртине јалан, лажна... Билмез беше, крпач... Види, види! — пресаивија вез, цвет, шару. — Види, конач му се назире између жице... Ово треба да је из харема Мерсим-бега Јонуза, или Мустафа Сулејман-аге. Они су радили код њега, за јевтиније... Види какав му је овај стамболски трандафил,¹⁾ — извезен, да простиш, као коњска тртица.

Хусеин би ћутао, сачекивао да се добро одуши, па после га припита за вредност.

А кад би наишао на какв свој рад, јелек, цубе, димије, он би се, сав ужагрених очију, унео у њега, стресао прашину, брисао пажљиво вез врховима прстију, као да га милује; преламао погде шару и понављао одушевљено: — Ево, ово је мој рад, моја игла, Хусеин-аго. Види, види: нигде конца између жице!... Само ова је могла овако да извезе, Хусеин-аго, — и одгрће полу од умашћена копорана на себи, вади из прикрајка унутра убодену иглу, показује му је.

— Ево ова, само ова; друга није могла овако да изради... Служила ме тридесет година... Е, земан пусти!... Колико срмене и златне жице је прошло кроз њени уши!... Са златом и сад, сто пута да ми је ко премери колико је тешка, опет не би¹⁾ је дао. Ако сам сиромаш²⁾ и више ме не 'рани!... Аманет сам оставио дома мојима, кад умрем да ми је ставе у гроб... Е, земан пусти!... Види, види: и чоја чиста, и срма чиста, и... Ова треба да је из конака рахметли Рашид-паше, или Абдула-бега, а?

— Етем-бега.

— А, може. И њему сам радио. И он беше... Е-е, рахметли²⁾ Етем бег!... Камо, камо данас такви мужи!... Кад пролажаше чаршијом, и магазе и ћепенци му чињаше темену, — не само људи, еснаф... Хајд,

¹⁾ ружа.

²⁾ покојни.

оде и он, и други! Опустеше толики беговски конаци, дори за жал!... Те зарђа и ова моја игла, и опогани се да крпи френски пелен-гаћи! — уздише Димко сузних очију, загледа у свој некадашњи рад, преноси се у доба када се његова песма певала.

— 'Ајде, бујрум, охлади ти се кафа, — позива га Хусеин и нуди своје седиште на тезги.

— Покри и', Хусеин-ага, покри и', 'леба ти!... Гре'ота овако прашина да и' посипа.

— Ће и' покријем, ама... треба и да се виде... Пролазе људи, јабанџије. — 'Ајде, бујрум.

Приђе Димко седишту, пије кафу, а поглед му једнако на ту страну, на његов некадашњи рад. Никад да погледа на друге старине: сабље, јатагане, пушке кремењаче и кубурлије са сребрним дршкама; сребрно посуђе, санове, — шта ти не! поређано на другој страни.

— Нема ти оно цубе из конака Али-Бега? — примећује на месту изузету хаљину.

— Дадох га, за театро у Скопје.

— То беше игла Стефана Рапе. Прилична игла имаше он, прилична, ама не као моја; далеко много од моја... Једанпут Шаћир-бег беше наручио такум код њега за деведесет лира, чини ми се. — Умре и Рапе, Бог да га прости, осиромашен као ја. — Наручио такум код њега за ћерку, за удају. Ама кад виде код мене израду за такум његове снаје — узимаше ћерку од Идриз-бега за сина — хоћеше да остави и капару и све, па да му изградим ја. Несам хтео. Изговорих се да сам капарисан на друго место. И Шаћир-бег га прими од њега, какво-такво... Несам хтео да штетим еснаф. Какав-такав, беше ми еснаф... Даде га, а?... За театро, Скопје?... Падна ли нешто зараде?

— Е, мало-много, берићат в'рсан... Узедоше и два јатагана и јене кубурлије, па уједно... Беше му вез на лева пола при дну мало попустио, олабавила златна жица, па... Да беше то мајсторски поправљено, белћим и повеће ће дадеја. Ама и овако берићат в'рсан... Ти велим ја: остави, море уста-Димко, то

пусто дулије, неје то за тебе! Да прегледујеш путници и да се караш с жени! Имаш занат! Ама ти!... Ето, да беше то цубе поправљено од твоја игла, белћим још десетина банки ће се добијаше... Имаш занат.

— Беше му; би и прође мој занат! — уздише Димко.

— Ама то што беше — беше; не се враћа, него сад, кол'ко-тол'ко... Ето ту, на моје место, на ћепенак да седиш и да поправљаш понешто стари везови, да дотераш куде је жица попустила, очистиш срму, чоју; понешто окрпиш и од ово друго френско.

— А, то френско немој да ми помињаш! — узнемирава се Димко.

— Ако, де! Тако му дође време; што можемо да му чинимо!... Ако не можем триста динари да ти дам месечно, колико општина за дулецил'к, двеста ће ти дајем и ја... и по пакло дуван на два дана, са покоје кафе.

— Да видим. Може и то да буде, — одвраћао би покад Димко.

При одласку опет приђе обешеним хаљинама, гледа их, пипа, стреса трунке, као да се опрашта, и враћа дома снажден. Те вечери мало разговара са својима у кући.

*

— Једнога дана позива га претседник у општину.

— Ама теби, чича-Димко, многи прокријумчаре дулије?... Како то? — вели му мало опором. — Или не обраћаш пажњу, или?... Неколико пута су општински контролори до сада хватали неке жене, сељанке, са твога пролаза, где продају јаја у вароши без дулије?

— Може, може. Има и таквих, прокријумчаре, — одвраћа Димко и присећа се Марковице, „жан-дарке“, а поред ње да промиче и по која друга. — Големи им појасеви, господин преседник, па можда ту сакривају, преносе.

— Претражи их. То ти је дужност.

— Ама прегледам ја, али има их па не дају да им се брка у појас и пазухо. Се љуте, вичу.

— Шта има да се љуте. Ти си стар човек.

— Стар, ама, ето, неће...

— Обрати пажњу, како знаш, да ти се не кријумчари, иначе... Ето, сутра је пазарни дан. Сигурно ће бити таквих.

— Добро, добро, — и Димко се удаљи покуњен.

Сутрадан решен да никога олако не пропусти, претражује редом, пажљивије, све.

Ето и те, Марковице. Уз њу још неколико жена. Иду на пазар, која са торбицом о рамену, која с бременом дрва за продају. Она напред, као сејмен; остале за њом. — Увиделе друге да поред ње могу покад да се и оне провуку без дулије, па се прибирају уз њу.

Видев их Димко од подаље, устаде са седишта и предусрета:

— Камо, камо да видим шта носиш?

— Ево, на — подноси му она торбу, са парчетом проје и празилука у њој, за ручак себи.

— Добро то, него да видим у појас и пазухо шта имаш?

— Шта да имам у појас и пазухо?! — загледа га она мргодно.

— Да ви-ди-им... Носиш нешто ти ту, кријумчариш.

— Бре, бре!... У појас и пазухо да ми бркаш, а?... Да нећеш и под бохчу!?... Неје те срам, магаре старо!...

— Ама чекај!... Не можеш ти тако!... Морам да видим!... Преседник ми наредио, општина!

— Е, ево, на, види!... Да ти пљунем на преседник, и на општина! — измаче она корак, два назад, па заређа јајима из појаса, једно за другим. — Ево, на — на — на! и за преседник! и за општину! — На, види!... види!... — па њега у главу, у прса, где стигне.

Он, раширеним шакама приклопио лице, да заклони очи, и застао укипљен гунђајући:

— Е, доста, доста, доста, де!

— Ево ти дулије — на!... Турско, пусто, беше и немаше ово, да ти се брка у појас и пазухо!

Избаци можда двадесетак комада, па окрену назад пут села.

Увидев да престаде, он одби руке и обриса сливену беланчевину с лица, колико да прогледа. Остале жене стоје убезекнуте.

— 'Ајде сад, идите си и ви! — каже Димко овима. — Нема више дулије да ви тражи Димко!... 'Ајде!... Беше му и то, и се сврши!

Па пређе на бунар, ту недалеко код Авдуле Циганина — ковача, те му деца полише. Којекако се уми, и убриса одело, колико да оде до куће.

— Што је тако, Стари? — загледа га домаћица.

— Што је — то је, ето, што беше!... Требаше и ово да дође на моја глава!... А и право имају!... Да им бркам ја и да и' претражујем за дулије!?... Добро ми направише!... Тако ми треба... Него дај да се пресвучем ја...

И одмах потом управи у општину.

— Ево ти рачун и признанице од дулије, господин преседник... И да си испратиш човека онамо на моје место... Ја више не бивам трошаринац.

— Зашто, чича-Димко?

— Не бивам, па то!... Што имам да ти казујем зашто!... За овај месец, кол'ко имам да примам зарада, ће доћем други дан, — ако 'оћеш да ми платиш... Збогом!

И одавде право Хусеину старинару.

— Ја дојдох, Хусеин-ага, за оно што ми велиш ти... Ако 'оћеш да останем, а?

— Бујрум, мајстор-Димко, бујрум... Како да не... Овде је твоје место, ево! — показује му седиште са излињалим сицадетом на ћепенку. — Ето ту, тако, — и добаци му дуванску кутију. Поручи и кафу.

Ту се виђао на тезги, подвијених ногу, погурен над радом: — окренут лицем унутра када би крпио какве старе чакшире или капутиће; а увек лицем чаршији када би прерађивао и поправљао какав јелек, кадифено цубе, или димије, са златним и сремним везом. Разастро би хаљину преко крила, у скуту, убадао иглом и почесто погледао на улицу да види да ли га, као некада, погледају пролазници.

Ту се, пре кратког времена, напрасно разболе, са иглом у руци, крпећи неко старо „френско“ одело, па га пренели полумртва кући.

У том метежу је нестало и његове игле, те су укућани при сахрани много жалили што не могу да му испуне аманет, да му је ставе у гроб.

Анђелко Крстић

Г р о м

Већ неколико дана се у селу није могло време да уједначи: плахи пљускови и грмљавине смењивали се са жегом. На узвишицама сеоског друма већ сат после кише дизала се прашина, док је у рупама још стојало блато и вода. Потоци су час излазили из корита, час сахнули. Јутра су бивала обично запарна, пуна потмуле тишине, па је око подне излазио иза планине облак, један, опрезан, као да иде у извидницу. И тек што је осмотрио огромну висораван окружену брдима, јавили би се и други тамни, округли, потом разбарушени, и прекрили цело небо за неколико тренутака. А онда је на још неисушену сасвим земљу пала киша шумна и нестрпљива, и жути потоци се сјурили у реку скоро не додирнувши ледину, као да су били од уља. Па је опет пред вече сунце надвладало облаке и зашло иза планине бацајући надалеко чудновату, месечинасту светлост. Тако се понављало већ недељу дана и сељаци су већ постали нестрпљиви. По таквом времену није им се жело, а већ је било време жетвама. Зато су, чим устану, прво помањали главу напоље, да виде да ли је запарно или хладњикаво. И кад осете млак поветарац забринуто стану размишљати, кад ли ће се време уједначити. Понеки је, истина, био и задовољан овим временом, јер су од кише кукурузи у долини расли као да их ко вуче из земље и једрали. Они су, плашећи се да већина села не измоли Бога за лепо време, набусито говорили:

— Е, брате, сељаку не можеш угодити: ако је жега, не ваља, изгоре све; ако је киша опет не ва-

ља. Пусти, брате, нека Бог о томе брине. Он најбоље зна кад шта треба.

У трећу суботу тога јула сељак Јордан устаде пре зоре. Небо је било сасвим чисто и ваздух хладнији него последњих дана. Жена му је већ била устала и враћала се с ведрицама пуним воде уз брашце.

— Могло би се жети данас у Врбовачи, — рече јој он, — канда неће бити кише.

— Па да жањемо, не вреди више чекати, може класје полећи, — одговори жена задихана од замора, и спусти ведрице преко којих се преливала вода. — Одох ја да пробудим децу.

Јордан оде да још једном прегледа српове, да спреми брус и врч за воду. Од свих пољских радова највише је волео жети. Увек га је у те дане обузимало побожно, празнично расположење. У дане орања поред свег расположења и наде мучило га је неразумљиво неспокојство. А у час жетве није више било сумње и неспокојства; под замахом његове бодре деснице падао је на земљу Божји благослов. Видео је како је свака кап зноја родила стотине зрна жита. Зато је и овог пута већ при помисли да ће ићи на њиву да жање осетио свечано расположење као у празнична јутра.

Деца су на позив мајке одмах устала. Знала су да ће се на њиву, јер их иначе не би будили. Ма да Јордан није био сељак имућног стања, волео је своју децу да штеди од терета. Он и жена су још били снажни, па су их заклањали где се могло.

— Обуци се, на жетву ћемо, — рече он сину, који је пошао на поток да се умије. — А и мени дај ону кумову кошуљу, — додаде обраћајући се жени.

Утом је изишла из куће и девојчица. Убрану сву у пруге сукњу носила је опасану више струка, скоро под грудима, као што се носи у јужним крајевима. Преко младих, још нежних груди, имала је кошуљу од грубог платна из чијих широких рукава су вириле сунцем опаљене руке. У крупним очима

те девојчице било је питомости, али је линија њених обрва и профила имала горштакчу оштрину.

— Ти ћеш, Јано, спремити ручак, па ћеш онда на њиву, — рече јој отац, и начини се као да нешто послује, јер му је дошло некако необично што и она није могла поћи одмах с њима.

— Могла би мајка остати да спреми ручак — примети молећиво девојчица, и у забуну што се усудила да приговара очевој заповести скоро се заплака.

— Рекао сам и сад доста! — повиси Јордан глас, јер није волео да попусти деци, али му би криво што збиља није рекао жени да остане и спреми ручак, а девојчицу повео собом.

Зато хитро забаца срп на раме и пође ништа не говорећи, а жена и син се упутише за њим. Жена се само код вратница на дворишту окрете и рече благо девојчици:

— Ти знаш све како треба. Прво само баби узвари млеко. А после, кад поћеш, обуци нову сукњу, сретће те когод.

Хтела јој је рећи што утешно, помиловати је, остати уместо ње код куће, али се није усуђивала, Јордан није волео да се меша у његове одлуке. И тако, убрзавши корак, зађе са сином иза шуме, једва сустижући Јордана.

Ускоро су се и остали у селу почели будити; на моткама у дворишту су се појавиле шарене застирке; голишава деца поседала на прагове. Јана наложи ватру у хлебарници. Хтела је за ручак да умеси питу од зеља. То је сигурно мати мислила кад је казала: „Ти знаш све како треба“. Тада се пробуди и баба, Јорданова мајка, и седе на трножац крај огњишта. Била је сва смежурана и обеа се рукама ослањала на штаку, тако је седела. Видећи Јану где сама послује, промуклим гласом јој се јави:

— А где ти је мајка?

— Сви троје су отишли да жању, а ја ћу после

кад спремим ручак, — одговори Јана што је гласније могла, јер је старица била глува.

— А ја сама! — прогунђа она. — Могу тако једном и умрети без икога.

Било јој је увек жао кад су без ње одлазили на њиву. Али је већ била сасвим стара и није се могла мицати од куће. Мотрила је сада пажљиво са свога трonoшца како унука приставља кромпире уз ватру, како се сагиње и дува у иверје набацано преко жара, како потом одлази у хлебарницу. Наједном се вал дима врати кроз широки, црни димњак и испуни целу кућу. Старици пођоше сузе и позва:

— Ој, Јано. Погледај-де напоље. Дим се враћа. Зар је данас било за жетву!

Девојчица, сва посута брашном које је сејала, истрча пред хлебарницу. Дувао је мек ветар и облаци се помаљали иза брегова.

— Разићи ће се ово, — рече старици и врати се мирно унутра.

Хитала је са ручком, и после пола часа осећао се у дворишту пријатан мирис печеног хлеба и куваних кромпира. Два детета из суседног дворишта дођоше пред хлебарницу, молећиво посматрајући Јану као гладни кучићи. Кошуље су им се дизале на пупчастим трбушчићима и тапкали су нестрпљиво по блату које се још од ноћашње кише није било осушило. Јана им ужурбано пружи по комад пите, затим одвоји ручак за старицу и оде да се спреми. Спремала се дуже него обично, јер се девојке за жетву облаче као за цркву. Узе нову сукњу, кошуљу проткану свилом, закити се за појас неким мирисним лишћем, па ставивши на главу тепсију с питом, у једну руку узе суд куваних кромпира и хлеб, а у другу лонац вреле чорбе, и тако се спусти низ двориште. Старица дође до врата, стави шаку над очи, разгледа небо па довикну:

— Јаћо, пожуре ти. Киша само што није пала.

И онда седе на праг и отпоче разговор са суседом што је радознало вирила из плота:

— Ко је видео да се по оваквом дану жање!

— Па и ја се зачудих, кад одоше, — одазва се суседа, и, провлачећи се кроз плот, дође те седе на праг код старице.

Међутим се небо све више колебало, биље стало снажно мирисати и низ увале покуљали бескрајни облаци као каравани. Планине се у часу претвориле у чудновате, дивовске сабласти, и због нихања облака и магли око њих, чинило се као да некуд путују.

А Јана је још ишла спокојно стазом. Зар је мало пута по олуји и грмљавини била у пољу. Ни на ум јој није падало да се где склони, убрзала је само мало кораке, осећајући пријатност од кретања на ваздуху после умора у хлебарници и крај огњишта. Насмешила се покатакд детињасто на мисао да ће јој мајка кад угледа питу од зеља казати: „Боље си умесила него ја“, и с времена на време је са задовољством гледала низ своју нову сукњу, прошарану угасито зеленим и црвеним нитима, јер је још била у оним годинама кад човека усрећавају тако невине ствари. И што је више ишла, газила је све гипкије, горштачки, једва додирујући земљу, иако је носила терет на глави и у рукама. Нешто ју је неодољиво вукло да часпре стигне на њиву. Мирис зреле пшенице ветар је сваки час доносио са околних њива, и ма да је тог немирног часа у пољу било безброј гласова и шумава, најјасније је чула шапат заталасаног класја. „Прво ћу, кад стигнем, одморити се мало под крушком“, помисли она, „па ћу онда жети“. Тако занесена није ни опазила да је дошла већ наспрам винограда који је био на по пута до њиве, ни да се отежало небо сваки час могло отворити и залити је пљуском.

Чобани склоњени у чардаку познадоше је:

— Јана чича-Јорданова. Што ли се не склони!
Ој, Јано!

Тада се изненадно трагични гнев грмљавине проломи над долином и бесомучно лину киша. А потом још неколико усамљених удара грома, па мртва тишина и шум пљуска свуд на целој огром-

ној висоравни, па опет гром као да цепа земљу и зарива јој се у само срце.

— Морао је ударити негде у близини, — бојажљиво се јави неки људски глас, и учини се тако мали и слабачак после моћног гласа грмљавине.

Затим се плусак нагло утиша, чобани бојажљиво протурише главе кроз прозор на чардаку и опазише девојку где лежи на путањи. Тепсија с главе јој се далеко откотрљала, а из судова се просуо ручак који је ујутру спремала. Они се у часу скупише око ње. Лежала је мирно као да спава. Није се видело којим је путем смрт дошла до њеног срца.

А после нагло изгреја сунце иза облака, киша сасвим престаде, громови се погасише. Чинило се да су се једино зато спустили на земљу да пресретну Јану на путањи и да је зауставе.

Десанка Максимовић

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА
„РАДЈЕ ДОЖАНОВИЋ“
ПЕСНОВАЦ

„Писмо за Париз“ или Рибампре Сужањ

Мој пријатељ био је још заузет са једним пацијентом, и ја се завалих у једну наслоњачу малог салона — или „библиотеке“, јер читава два зида одељења заузимала су високе полице натрпане књигама — да бих га ту сачекао. Како ми се то није дешавало први пут, а и иначе нисам био нестрпљив, није ми пало ни на памет да приђем полицама и разгледам књиге као што то воле да чине људи када се нађу на туђем месту сами, у неком очекивању.

Седео сам мирно на свом месту и посматрао сам полусвесно неке штуре гравуре на зиду према мени. Ипак, моја рука поче неприметно и као аутоматски да барата по столу који је као и обично био претрпан разним књигама — научним, белетристичким, брошурама, часописима и новинама.

Један пожутели и прилично згужвани лист нађе ми се међу прстима. Прве странице неких старих провинциских новина. Неки апсурдни уводник — најновије вести од пре десетак година — Клемансо — Штреземан... Али испод њих и један фељтон: „Писмо за Париз“.

Таква писма обично су „из Париза“ или „париска“ — али „за Париз“?

Ствар ме некако заголица.

Писац? — Неки *Рибампре*. — О, *Рибампре!* јунак *Изгубљених илузија* од Балзака; онај несрећни млади песник...

И сам фељтон је сав песнички, субјективан. Једно лирско писмо пуно жарке жалбе, трепереће носталгије и неке горке, још и не сасвим искрене

ресигнације, упућено некој (разуме се!) Жозети. Пламтеће и суморне евокације неповратно протеклих срећних дана, париског студентског живота, гладног и веселог лутања по Булмишу и Авни де л'Опера, незаборављених вечерњих излета у Булоњску шуму, „тај дивни бесплатни зелени хотел гарни наших младића и париских девојчица“ — и Жозета је краљица, мадона тог изгубљеног раја!

Па ипак, није ту баш главна ствар Жозета, нити минуло студентско блаженство, па ваљда чак ни сам тај чаробни и тумултуозни Париз као такав. Сви они имају ту канда само неку симболичку вредност. Жалба пишчева тиче се стварно нечег крупнијег и дубљег.

То није жалба једне лепо, нормално прошле, ишчезле, већ једне насилно и свирепо пресечене младости; једног пресеченог, преполовљеног живота управо — који се после те катастрофе наставља некако на једној сасвим другој основи и са чије се те друге половине она дивна и блажена прва уочава и осећа готово већ као нешто туђе.

Жалба читавог једног нараштаја; такорећи свих двадесетогодишњих из године 1914, који су, тек у напону своје снаге, воље, идеала и животне радости ступили били у живот, сурвали се одједном у онај грозни жрвањ, у онај крвави, лудачки кошмар, усред којег су после — уколико су га већ уопште преживели — имали да сазнаду, да науче да је све оно у што су они дотада веровали и полагали своју наду, све оно што су чули од својих родитеља и учитеља било само једна ништавна опсена и бедна лаж чија се катастрофа свалила ту баш на њихова двадесетогодишња леђа.

Тај доживљај, то искуство брујало је мукло и болно, са неком чудном, неодољивом сугестивношћу, испод привидно лаког, мелодичног сентиментализма тог пожутелог студентског писма.

Али, ко је тај писац? — Ко је тај „Рибампре“?

Сетих се тренутно да је мој пријатељ студирао и у Паризу — мислим годину дана. Ту га је после

и затекао светски рат. Понекад ми је и причао о том свом студентском добу, ведро, објективно, са хумором, па и критиком, али без и једне сенке сумора или носталгије. Био је одлучан противник сваког сентиментализма, а присталица „нове предметности“. Имао је, из ранијег доба, и својих књижевних покушаја; читаву хрпу рукописа које је међутим чувао скривене у неком старом орману, не желећи ником да их покаже. И ако се баш понекад случајно повео разговор о том његовом „тајном благу“, он се изражавао о њему са неком ведром и супериорном иронијом, тако да сам и ја сам дошао до убеђења да су то вероватно неке сасвим безначајне и промашене ствари које могу мирне душе да остану онде где су. И нисам наваљивао у том питању на пријатеља, у коме сам већ навикао био и волео да видим један класичан (да не бих рекао: клиничан) пример за међусобну несношљивост оштрог, критичног интелекта и стваралачко-песничког дара.

Не, он не може да буде аутор „Писма за Париз“, закључих баш сасвим у смислу свог схватања, када се врата ординације отворише и уђе он кога сам очекивао, у белом платненом мантилу и са већ готово догорелом цигаретом међу уснама.

Тренутно ми је изгледао још рационалнији и „непоетичнији“ но иначе и, уместо да одговорим на његов поздрав, ја га сместа и са извесном шаљивом запетошћу запитах:

— Ко је тај Рибампре?

Он се осмехну уз неки лукав поглед испод наочара и извади ми из руке старе новине.

— Зар нисте погодили? Не сећате се, прошле јесени, једне вечери, разговарали смо, и то баш мојом кривицом, о Балзаковим *Изгубљеним илузијама*...

— Е, па ако ме тако питате, онда наравно да сам погодио! Али зашто сте ствар публиковали у том тричавом листу?

— Публиковао! — узвикну лекар, персифлирајући. — Зар је то „публиковано“? У овом листу? И ко зна сем Вас сада ко је у истини тај Рибампре? Чак ни сам уважени директор тог одличног органа! Збиља, то је била једна сасвим интересантна, тајанствена игра око моје сарадње на том листу и везе са његовим уредником. Све је ишло „пост рестант“, чак и сама главна ствар: исплаћивање хонорара. У оно доба био сам баш на стажу и у једној веома мучној, хроничној оскудици новца, па су ми и ти разуме се врло скромни „књижевни“ хонорари долазили добро. Ради њих само решио сам се да ступим и ја у литерарну арену, чувајући при томе ипак, све до овог часа, брижљиво свој инкогнито.

— Али на што тај инкогнито? То нису никако ствари, бар не ова коју сам ту малочас прочитао, са којима се не би могло изићи пред публику и под пуним именом! — прекинух бујицу његовог причања која је очигледно имала само сврху да омете, да „заспе“ тај мој протест и да уопште ваљда скрене наш разговор на неку другу тему.

Нисам хтео да му попустим, већ сам наваљивао на њега да се окане сваке лажне скромности у питању свога написа, за који зна и он сам сасвим добро да није нека дилетантска блезгарија — и да ми да разлоге своје ауторске страшљивости.

Он се насмеја, али се одмах затим опет уозбиљи и узе један други, озбиљнији тон говора.

— Добро, нећу да изигравам стидљивог младог песника. Ви тврдите да мој начин писања није сасвим дилетантски, да је та моја „прича“ — рецимо — згодна, занимљива, читка; да бих ја као писац могао, евентуално, да станем у један ред са — он изређа имена неколико наших и страних омиљених приповедача и фељтониста. — Нека буде баш и тако! Али шта мари!

— Бити генерал, пуковник или и само мајор, увек је врло лепа ствар; па и остали чиновни, наниже, све до подофицира и редова најзад, сви они имају, у војсци, своју важност и вредност. Сасвим

другачије стоји ствар у литератури: ту важи и вреди одиста само принц Евгеније или Наполеон и слични асови; а сви остали, „маса“, „војска“ — стварно су излишни. Бар излишни са једног вишег, строжијег гледишта које би у поезији и уметности требало да буде једино меродавно. Јер шта тражимо на крају крајева сви ми у песништву и у уметности, ако не одахнућа, барем пролазног, тренутног одахнућа и спаса од оне осредњости и „жист миљеа“ што владају и управљају практичним животом?

— Ево, видите, зато сам тако строг према нашем пријатељу Рибампреу. Његови списи — свака част вашем лепом мишљењу о његовом „Писму за Париз“ — не уздижу нас ипак потпуно изнад тог свакидашњег „жист миљеа“, и стога сам их ја и сачувао тамо, у најнижој фијоци свог писаћег стола; сем неколико које сам, као на пример баш и ову париску елегију, нашао за сходно да објавим — једино, рекох већ, ради хонорара, а збиља не из неког славољубља.

То његово ограђивање учини ми се и сувише одлучно и настојно, и ја му приговорих са извесном суптилношћу:

— А зар то што сте их уопште написали, није било већ славољубље?

Он се осмехну, затим замисли, да би ми после једне мале паузе одговорио тихо, поверљиво и готово као исповедајући се:

— Није то било славољубље, већ нешто много дубље и озбиљније: једна присна и неодољива психичка нужност или потреба која још и не мисли и просто не зна за славољубље; заповедничка потреба за јасним формулисањем разних неодређених садржајности свести, за дијалектичким изражавањем, за литерарним пројцирањем својих, рецимо, медитација, маштарија, или баш и целог свог „душевног живота“ — као што се то лепо песнички каже. Та потреба или нагон је нешто много исконскије, примитивније, а са тиме, наравно, и нешто

много јаче, него на пример баш та страст славољубља; а његово задовољавање или искаљивање је исто тако ствар психичке хигијене као што је задовољавање разних првостепених телесних потреба постулат физичке хигијене.

— Човек пише, „ствара“ литерарно и песнички, пре свега, ради психичке хигијене. Из те психичке хигијене потичу велика, генијална ремек-дела песничства и уметности, а уједно и бескрајне ништарије и глупости. И ту онда настаје велики проблем укуса и савести: како разликовати, како одвојити те две категорије у свом сопственом случају? — Ствар није лака, а искушење је огромно.

— Стога сам ја то питање, за свој рачун, решио на један отсечан и радикалан начин: повукао сам у својој свести одмах још од почетка једну оштру граничну линију између овог свог рационалног, критичног и практичног ја, на које сам поставио цео свој живот и из којег Вам и сада говорим, и између оног свог другог, необузданог, фантастичног, „песничког“ ја, према коме сам самим тим чином стекао једно објективно, дакле супериорно становиште као према нечему изван — да, па и — испод мене. И дао сам му име: Рибампре.

— И он вас не мрзи, не презире, тај ваш Рибампре? — добацих му, можда и не само у шали.

— Зашто да ме мрзи и презире? Он живи на крају крајева ипак још много боље под мојим туторством но што бих ја живео под његовим вођством. И он је тога свестан. Он није глуп.

— И не буни се никада?

— Да се још и не буни!... Ко би могао без револта? Па још песник! Да, он се уплахири често, има своје пијаности и егзалтације, своје живчане кризе. Каткад ме спопадне као махнит, протестује жустро и гордо противу ропства у коме га држим, назива ме полтроном, кукавицом, садистичким ћифтом, па се удара онда патетично у прса, уверавајући ме страсно да је он један велики песник, један геније кога је злочин упропашћивати тако као што

ја то чиним... Други пут, он опет све кипи од ироније и сарказма, прави злобне примедбе на рачун моје жене, мог породичног живота, на начин васпитања мога сина, на целу паланчанску скученост моје егзистенције...

— А ви, како се браните од таквих рекриминација?

— Разуме се, такође иронијом и сарказмом. Налазим и ја увек аргумената. Има и боемско и „генијално“ схватање мога живота своје слабе и смешне стране.

— Најопаснији међутим постаје ми Рибампре у својим сентименталним часовима; када ме уместо жестином и подругљивошћу закупи жарком дијалектиком свога осећања, обасипајући ме неким својим, нашим, чудним визијама, сањаријама и реминисценцијама; када узме да ми прича о бизарној, горкој сласти и лепоти наших некадашњих париских дана када је он још био „господар и вођ“ а ја готово идентичан са њиме; о пијанству оне наше бурне, фантастичне „светске“ егзистенције и њеним баснословним, хипермодерним, па ипак — да, нема ту другог израза! — толико романтичним хоризонтима; о неким чудним, чудним, блештавим, козмополитским ноћима другарства, инспирације и, стваралачког полета; о мелодичном урнебесу Шанз Елизеа (— под рефлекторима Балзака и Пруста!) и милим, опојним зеленим сводовима и слатким сутонима Булоњске шуме, о Жозети, и још многим другим стварима веселим, узбудљивим, суморним, болним, али увек чаробним — чији сте један позни облесак ухватили још и овде, у оном „Писму за Париз“...

— Штета је, штета је за Рибампреа и за његов дивни Tilbury што је тако тријумфално грмео по париским булварима!...

— Немојте толико да га жалите! — прекиде ме мој суговорник, поново тих и осмехнут: прошла су већ одавно времена Тилбери! Та некада тако шик колица Балзаковог јунака и тадашњих енглеских

дендија спадају већ исто тако у митологију као и на пример квадриге Хелиоса. Данас по париским булварима „грме“ већ Ролс-ројси и Ситроени који мени — опростите! — много више импонују него оне песничко-дендиске биге.

— Рибампре је дакле осуђен неопозвано?...

— На доживотно сужањство и псеудонимност, — допуни лекар, расположено, моју реченицу. — Да, да. Нема другог излаза. Јер шта би било када бих му пустио маха? Направио би чуда и покора: упропастио би ову моју ординацију, од које живим, разорно би ми брак, завадио би ме свакако и са мојим родитељима — да и не говорим о мојим уваженим колегама и свим осталим озбиљним људима! Е, па мислим да ипак не би вредело ризиковати то све само ради његовог талента!

— „Вреди ризиковати“ — добар стари буржоаски речник!

— Да, кроз буржоаски. Ја сам буржоа. А Рибампре је песник, геније, шта ја знам! Али, видите, песник и геније мора да страда у овом животу, да подноси све могуће муке и понижавања. То је већ тако написано у оној великој књизи Судбине. Пазар није онда ипак боље да он, Рибампре, страда од мене који сам му близак, да га мучим и понижавам ја који чиним то са њиме барем некако разложно, интелигентно, па и (— без обзира на парадоксон) пријатељски, уместо да би обавила то једна груба гомила туђинаца и глупака на свој начин?

— Ту опет ви имате право — одвратих му ресигнирано. — И ја немам више шта да противуставим вашој логици.

— Немојте толико да потцењујете логику..., — опомену ме лекар уз неки својски миг очију. — Каткад је много теже, много мучније бити логичар, него — Рибампре...

Тодор Манојловић

На боку

Мењали се цареви, а Бего, као израстао, седео на боку као на престолу и превозио свет: педесет и неколико година, педесет и неколико километара, с Дрине на Јалу, или с Јале на Дрину, уздуж Дрине, или попреко Подриња, све једнако. То беху његови путеви — „моја држава“, како би говорио.

Беше увек расположен и спреман за пут. Само га требало зовнути — он одмах иде, сем ако му коњи нису уморни. Тада би молио да се причека, јер је волео коње и о њима умео да прича по два дебела сата; о себи није хтео никада да говори. Његова кола беху његова кућа; два коња, два побратима; путнике је звао својим гостима.

Чим га зовну, одмах распитује: ко иде с њим, куда, и зашто. Према томе и подешава своје држање. Децу, када иду у школу или се враћају кућама, пази као своју: замотава их у ћебад на којима иначе сâм седи, и сваки час се окреће: „Је ли ти 'ладно, роде?“ питао би; „немој да ми назебеш, нећу ти смјети оцу на очи“! И онда прича успомене из своје младости и обично саветује дете да буде добро као и отац. Ако је посреди нека жалост, он спочетка ћути, па онда отпочне полако и све опрезније: навија разговор о нечем сасвим трећем, док не окрене причати о лепим ноћима, о месечини, о дрвећу, о цвећу, и о животињама, тако да и онај почне да разговара и да заборавља на своју тугу. Је ли путник расположен и весео, онда је Бего истом на своме месту и пушта срцу на вољу. Шали се, пева и, увек суво грло залива препеченицом. Али, ако су тек неки сватови, онда вози само муштулугџије и не тражи

да му се плати. Спрема се по цео дан: пере и подмазује кола, прегледа и поправља колане и амове, и тимари коње. У поворци иде на челу — одболовао би кад би му ко преотео првенство — уздигнуте главе и поносан што вози оне који први јављају вест да долазе сватови и, што су то обично — како вели — ваљани људи: умеју да попију и да запевају.

Иде он тако напред и даје такт целој поворци — сви се равнају према њему —, а они у његовим колима вриште, певају; чутуре се брзо празне и наливају из буренцета које је Бего сместио под седиште. Чајо, сав искићен пешкирима и тракама, збија шале и цела се поворка смеје. Па тек када буду на домак града и кум подвикне:

— Пуштај, Бего! — он, док остала кола успоравају ход, сав уздрхтао, намакне фес на чело, попусти мало узде, швићне само бичаљем (никад он коња није дохватио бичем), а коњи се повију, грива им се лепрша и ваздух шишти, реже. Бего затури главу, ветар му мрси косе, а кола се само клате и отскачу. Улећу у град, свет се начичкао по оградама и вратима, и галаме деца, а Бегина кола секу ваздух и дижу прашину. Цео свет гледа у њих, а њему се коса диже, жмарци га подилазе од неке драгости и још више попушта узде мрмљајући:

— Ха Милкице, ха Побратиме! — После, сав радостан и окићен пешкирима, враћа се у сусрет сватовима и, док његови гости, задржавајући главе испод темена, нагињу чутуре, он само жмирка, расте од милине и шапће:

— Ха, побратими моји! Алал вам вера!

Једино би уз рамазан бивао мучан и превозно само своје Подриње. На остале, нарочито на странце, страшно се љутио.

— Потпале они своје цигаре к'о шишарике, па дими и заудара као сулундар, а јок, к'о остали свијет, да лијепо мотају дуван — па све да мирише.

— Де ти, газда, запали, не смета то мени. Шта ћеш — закон таки; а и ја ћу, акобогда, вечерас, —

окрене се он госту, кад виде да онај неће због њега да пуши.

Лети уставља кола крај каква бостана и купује диње и лубенице да понесе кући. „Нека се и они мало ославе“, — говорио би, и причао о домаћици својој какве нема у три царева града.

— А што имам сина, газда, небудиму урока! Није то, што је мој син, али је ваљан, — нека му Бог да здравље. Онаки мален, а ради као кртица. И мајстор се хвали њиме; а по кући — игде ишта би — поправља, прикива, маже; — знаш, он ти је механичар, али зна да направи и канту за воду, ако хоћеш; свашта он зна. Дође увече кући вас гарав, да простиш к'о Арапин, па се умива, па до-тјерује...

Такав је био. Осване на Дрини, омркне на Јали. Нађу га одмах Подрињци и погађају се:

— Пошто ћеш ме одвести, Бего?

— Даћеш ми, јање моје драго, педесет гроша мање маријаш. Је ли ти пуно?

— Није, Бего. Него што то — мање маријаш?

— Па ето тако, обичај. То је за твоју нафаку, а мени не треба ништа што је туђе. И кад човјек једе, треба увијек да остави залогај-два за нафаку. Него, 'ајде ти, газда, па се одмори, а кад сунце зађе, ми ћемо, Богу се молећи, пут под ноге, па све по хладу — да нас не познаду, до на Снагово, а одатле ћемо се лако откотрљати.

Док сунце залази, Бего спреми кола, прегледа точкове, увеже гостове ствари, плати рачун и, по обичају, поздравља се са свима, као да путује преко света, намести се на свом боку, па крене. Уз пут се поздравља са сваким другим човеком, — сви га скоро познају, — на малти плати таксу и онда потера. Уз Пожарницу сиђе с кола и иде уз коње, а кад се испну на врх, он опет седне.

У то почиње да пада ноћ и настају механе, оне што их у Подрињу има на сваком километру. Ретко где кућа „под план“; већином дрвењаре, облепљене блатом и покривене сламом, по нека само дрве-

том, врло мало црепом, а уме да их сагради сваки вешт Подрињац. Изнутра су преграђене на двоје: механу, са земљаном пећи и треногим столицама, где се кува кава, испија ракија и пљује по утученој земљи, а ноћу спава на дугачкој и широкој клупи причвршћеној уза зид и свој углачаној од многог лежања; собу, куда се пуштају само „бољи гости“. Она је обично попођена и има неколико климавих столица, један накривљен сто и увек удара на плесан и алкохол који се заједно са кавом, шећером, брашном, и другим потребама ту чува. Споља, више врата, виси венац ивањског цвећа; на једном ћошку, окренутом сунцу, разапета јагњећа кожа, а на другом се коче плехане табле са исписаним фирмама, свагде једнаким:

Хан. Касапница. Пекара. Бакалница. Трафика. А испод њих, по зиду, невештом руком исписано, вероватно прстом умоченим у мастило од зове:

„Данас за Готово? сутра На вересију!!!“

Пред механом увек стоје по нека кола; обично она гломазна, рабациска, што по метру превлаче подрињске шљиве, орахе, ракију и племенито дрво некуд горе на север (за чекове у страниј монети), а голишава и прљава деца, испијена од влаге и дима, рове по ђубришту и чувају краве. Ту се обично нађе по једно од оних изгубљених божјих женских створења којима је време нагрдило нос или грло, и која, за чокањ ракије, играју пред зачуђеним сељацима и навиклим рабацијама трбушне плесове. Ове механе држе редовно пропали бегови или трговци из вароши, ислужени судски гласници, изнемогле собарице, или по који сељак коме није мирисала мотика.

Бего је познавао све ове механе, али није свраћао у сваку. Поздрави се и прође. Тек зими, ако је мећава, он сврне и, кад се снађе од дима, приђе пећи, открави руке, наточи љуте и продужи. Или само устави кола и викне:

— О, Митро, — дај, јање моје драго, наточи ми мало оне мученице.

Низ Пожарницу иде брже. Бего се присећа гостовог оца и прича му где је био с њим, када га је возио, којим послом, куда, и редовно хвали његове добре стране.

После, кад падне ноћ, однекле изрони месец и бива прохладно. Врхови брда оцртавају се по небу јаче. Погдегде светло, час ближе, па даље. Из механе засипају раздрагани гласови као валови, и свега нестане кад кола мину. Однекле завијају пси и попци зричу. Бего се намести на боку, подвиге ноге пода се, фес натури на чело, задене бичаље под седиште, па поред себе разастре мезе: сир и лук; међу колена стисне боцу. И, док се кола равномерно дрмусају, а коњи тапају и тресу им се сапи, разговара сâм са собом и нагиње боцу. Понуди и госту:

— Потегни, газдићу, добра је. По овим нашим механама точе и шпире, али ја сваку прво окушам. Волим ти ја, газдићу, добру кап него, вала, не знаш шта. — Замисли се, поћути мало, па се тад прене.

— Ја овако откако знам за се. И није ми, да видиш, ружно. Нека Бог поживи ове моје побратиме и добре људе, — па отегне:

— Ха-ајде... Милка, Побратиме!

Тако до Миљановаца, а тамо се устави, испрегне коње, покрије их, натакне им пуне зобнице и уће у механу. Вечера, попије кафу, напуни боцу и, већ раздраган, намешта се на боку. Пустити узде и коњи, навикли, сами каскају. Он затури фес, па се окрене леђима месецу, и шапуће. Драго му нешто; гледа, и све клима главом.

Ноћ је увелико. Месечина се разлије, па као да се точи преко дрвећа чије лишће трепери и добија неки бео, сребрн одблесак. Чудно привлаче звезде, као лепе очи жене; затрепере, па падну, нестане их. И све се некако појављује и измакне; само очара човека и скрије се. Пут удара белином и извија се између дрвећа и испод тешких сенки. Тек се провуче однекле нека зрака и све више, па одједном

заогрне дрво, брег, кућу. Скакуће, мази се, па ишчезне. Појављују се сенке здепасте, црне па се разређују, издужују, ломе и нестају. Нешто шушти негде, и све се слива у неке звуке и само недостају гласови па да их човек разуме, да коначно сазна шта хоће, шта веле. Негде мрмори вода и зриче попац, а точкови се спотичу и зује. Запухне неки ветрић и опет ноћ, и месечина, а Бего, као да му је првина да се туда вози, да гледа у ноћ и да чује ово мрморење, само испружи руку, као да би хтео да нешто дохвати и задржи, затури главу и запева, као по навици, из пуних груди:

„Аој аго, црне очи —
 Ти не ходај сам по ноћи;
 Ја ћу теби сама доћи —
 Сама доћи у поноћи... а... ај...“

па отегне сетно и истим гласом, као да завршује песму:

— Ха... ајде, Милкице...

а брда одзвањају и чује се опет оно шуштање.

У таквим часовима Бего је увек осећао да се подмлађује. Спопадне га нека туга, нешто га почиње да гуши, а он све мисли у грлу је — и лива ракију, а срце све млађе, и све болније. Учини му се понекад да ће се, истом што није, сав растопити, постати лак и одлетети некуда заједно са овом месечином и овим шуштањем... Тада би певао ону песму како је: „Салих паша на Херцеговини, а девојка у Бишћу је била; колико су надалеко били, једно другом јаде задавали“ па, кад „поручује из Бишћа дјевојка“:

„Салих пашо, колико те хвале,
 Да ме просиш не бих пошла за те —
 Да с' ожениш, бих се отровала...“

он се заборави посве, врисне кроз пусту ноћ, а боцу нагне држећи се за теме, и опет отегне:

— Ха... ајде, Побратиме!...

а ноћ клизи, скакућу сенке и кроз отворена механ-

ска врата засипају на махове млазеви пијаних гласова, дима и светлости, и провирују чупаве главе.

Тако педесет година, педесет километара; с Дрине на Јалу, и с Јале на Дрину; осване на једном, омркне на другом крају „своје“ државе; свакога зна, сви њега познају, а свагде она клета месечина као да се лије и препеченица кроз грло гаси неки жар, или бол, вриштање... Дошао и рат, и син му отишао у војску, — већ три године није знао за њега. Смењивали су се људи, распадала се царства, мењали се и обичаји, а Бего стално седео на боку као на престолу и превозио госте с Дрине на Јалу и с Јале на Дрину.

И ко зна докле би то тако ишло да, нешто после ослобођења, не пуче глас како држава уводи аутомобилски саобраћај на свима путевима којим је Бего возио. Слушао он то и није веровао:

— Де ти, није Бог зао чо'ек, нити је држава спала на то да мени отима хљеб — а у души стрепио да не буде каквог зла. И мало помало, промени се човек као уречен. Ни онај Бего, ни дај Боже. Преста да пије, и поред механа промиче не осврћући се. Месечина му изгледа као остарела и као да се једва вуче по земљи, а оне сенке троме и грбаве; пут нераван и прљав; ракија сва од шпирита, гости се узјогунили па све нешто измишљају: „Те не ваља, Бего, ово, те не ваља, Бего, оно“. Само још побратими слушају, каскају, и тресу им се сапи.

Страховао он тако и тешио се како је најбоље знао, док једног дана не доби писмо од сина да је жив и здрав, и да се враћа кући преко Јале.

„И још нешто, бабо, писао му син, ама ти нећу рећи док се не вратим. Могу ти јавити само толико да сам постигао што сам желио“.

Радовао се Бего јединцу, и поносно се њиме што му је осветлао образ и борио се као добровољац са осталим својим Подрињцима.

— Јашта, говорио би; види се ђедова крв. 'Нако му се и ђед некад борио на Мајевници. И погинуо сиром'. Ама, крв и образ!

И частио свакога ко му похвали сина, и радује се, а никако не заборавља на причање. И често приупита:

— А, Бога ти, шта кажеш ти за ову летрику?

Па сам себи одговарао како би то била срамота за ову слободу одузимати хлеб поштенном човеку. И, онда, на колима се вози лепше, натенане, и кад стигнеш — стигао си, па се види сваки лист, сваки камен. Преко лета се лепо возиш по ноћи, по месечини, да је милина. Уставиш где ти се свиди, па заложиш мало, попијеш каву, или купиш бостана. Сретају се људи, поздрављају и поразговарају. И попију помало. Зима опет кад стегне, свратиш почесто у механу, повратиш душу, огријеш се. „А летрика када дође? Биће све неки прописи, знам ја: Те ово смијеш, те оно не смијеш. И нема да поћеш када ти се свиди, него кад они рекну. Извадиш пусулу на Јали, па те затворе у кола, под стреху. Звр-р, дигне се прашина, и трес-трес — избаци те на Дри-ну. И то ми је неко провођење, и пут! Све ти цигере истресе, па после боли на ожличици. И да те закољу не би умио казати: куда си ишао, шта си видио, шта ти се допало, а шта није...”

Дошао он на Јалу, а сина нема. И нико му не умеде казати кад ће доћи.

— Доћи ће, доћи, — тешио га газда Тоша који се враћао са чековима у џепу за продане подрињске орахе. — Хоће да те изненади, па зато није ни јавио тачан дан доласка. Па ће лијепо да те замијени... Шта ћеш, остарио си и ти, Бего. И твоје би и прође. Ваља ићи у пензију кад проради аутомобил.

— Де, Бога ти, газда, немо' и ти сада!...

— А, што, Бего? Зар није тако: Ево и ја ћу лијепо да посвршавам послове, да подмирим све што ми треба, па сам за два сата код своје куће. И дођем, и посвршавам послове, и опет се вратим кући, — све за дан.

Бего зинуо у њега и не трепће.

— Шта велиш, газда, зар ти нећеш са мнош, ко досад?

— Јок ја, Бего, — од сутра полазе аутомобили, — сад ми рекоше на пошти. Знаш како је: овако је и јевтиније, и угодније, и прије се стигне... А вријеме је новац. Још мало па се оно неће ни рачунати на минуте, него на динаре.

— Па баш, велиш, стигла летрика? — пита Бего.

— Није, али ће стићи данас, возом, и с њоме шофер, неки демобилисани војник, веле да је наш Подрињац. Чим стигне, одмах се пушта у саобраћај.

Беги се смрче пред очима.

„Ама зар газда Тоша да ми то рече? Ама зар он кога возим откако знам за се?“ — помисли Бего и учини му се да је цео свет излудео, па изгубио и образ, и памет, и више не зна ни за Бога, ни за душу, ни за срце... Језа га нека подилазила, а пред очима му титрао, газда Тоша, и изгледао му посве друкчији; и у лицу дошао некако ситан, пакостан. Улице, које годинама гази, и људи које сваки дан гледа, као да се изобличили, па се све јавља некако другачије, ново, чудновато. И све као да се претворило у неке машине па јури, трчи, преврће се. Бива, свршено је; више се нема чему надати. Он погледа у газда Тошу, закорачи, па застаде.

— Е, добро де, газда Тошо, кад је тако!

Прскипело у Беги нешто и пукло, сломило се.

— Е, не'ш, копиљане, — шаптао је он и већ замишљао како летрике јуре његовим рођеним путевима с Дрине на Јалу и с Јале на Дрину, и одрезао:

— Можеш, ама преко мене мртва! — и при томе никако није био начисто: шта ће он то да ради и шта би требало да учини.

И, сав утучен, посадио се на свој бок. Није се ни обазрео на Јалу, а поред малте пројурио као никад пре и, први пут у животу, оглушио се о власт — није платио таксе.

— А, платићеш ти то мени други пут дупло! — викну за њим у шали малтар, стари знанац.

А Бего вози и не чује; и не сиђе с кола кад би

узбрдо. Седи на боку и, док се празна кола клате и точкови отскачу, а брегови се некако нагели и свом тежином притискују му душу, он гледа некуд у напред и као да први пут види све ствари. Ено како се само руда диже и спушта, коњи равномерно поцупкују и увек на двома ногама, а он, Бего, управља њима, дизгинима које се свршавају гвожђем негде у коњским устима. Па му одједном дође чудно: зашто коњи немају руку? И шта би радили кад би их имали? Вероватно би се усправили и одмакли руду што их онако жуљи. А мора да их жуљи...

Онда се трже и сети беде што га је спопала. Осети неку студен по телу и сузу под трепавицом. И нешто болно, и самилосно, и у исти мах пакосно, прође га свега. Несвесно, он подиже бич, звизну ваздух, коњи тргоше у страну, а онда полетеше. Као да би хтео да утече од нечега он је, као никад пре, шибао коње и чуо узвике ретких пролазника. Шта мари! Кад је настало ово превртаније, страшни суд, кијамет, шта ли је, и кад се све окренуло наопако — и нико ни да прстом макне, као да неће још сутра прорадити летрика! — што не би и он скренуо с пута којим је ишао педесет година? Ох, да је барем умро раније па да не гледа својим рођеним очима ову срамоту и покору!

Код првога хана устави кола и уђе унутра тромо и као од невоље. Кад отвори врата, онај вал дима што се таласао испод ниског тавана и кружио изнад загрејаних тела и ужагрених погледа, поремети се и ускомеша; гласови се сви слише у један сплет и појурише напоље, а шкиљави фењер исплази дугачак језик светлости кроз врата, и буњика једна доби лепу, сребрнасту боју, — главе се све окренуше али само да виде ко је дошао — и опет затрешта хан од гласова, а дим спокојно заплочи у кругу.

И не поздрављајући се ни с ким, Бего седе покрај огњишта и једва прошапта:

— Пôке!

— Машала, Бего, окле ти? — јави се ханџика, тек да нешто рече, а он ни да се окрене. Као да му се овај свет, што упразно просипа речи, и пева, и рида, и шали се, и оговара један другог, попео на главу, и све му се чини да га оволико никада није било у једном хану, — а сада се окупио само ради њега.

Скупио се Бего као две паре у кеси, — нико ни главе да окрене на њега, нико да запита шта му је, да га пожали, нико, баш нико, — а свет се, ето, весели и прича као да неће још сутра, чим сване, проградити летрика, — и само се чуди како га ова злосрећна ракија не осваја. Да му је само малко да заборава, па би му све одмах лакше било — кад већ нико ни лепе ни ружне да му рече, мислио је јетко. Био Бего, па није. Дошла летрика, а ти, Бего, хајде — ниси потребан више никоме! То ти је хвала за све!

Кад искапи и другу полуоку, он осећаше како га нешто све јаче стеже у грудима, и гуши. Не може више да издржи и скаче сетивши се одједном да побратиме није подмирио!

— Бего, да поведеш успут ову госпоју на Дри-ну, — викну за њим ханџика.

— Јок ја! — одбруси он.

— А што, болан не био?

— Ето тако. Ено јој летрика, па нек је вози; к'о и газда Тошу.

И не хтеде је повести.

А већ му се у другој механи почело разведравати пред очима и бивати милије. Не тишти га као пре, но га само још нешто тупо бије у теме.

Посадио се после на бок раздраганији и примећивао месечину, и пут, и пун месец. Механе му се чиниле све даље, и јури коње да пре стигну. Нека га жеђ спопала па све гори. Гутне ракије, па се стресе:

А, Бог ти помог'о! Јал' ти, јал' нко!

У Васин хан уђе с песмом. Неко друштво, кога

се не могаше сетити, дочека га с клицањем. Нађе се однекуд и Јоца хармуникаш.

— А, а! дошла и њему добра — добаци неко. Бего га само погледа.

— Завежи — кад те нико не дира, добаци му и викну:

— Ханџија, навали пиће! Подај свакоме што год тражи да једе или да пије. Свирај!

У механи се направи гужва. Сјатише се ода свуд све друмске бадавације, позатвараше се прозори и десетине свећа уденутих у празне боце плануше по свима прозорима и ћошковима. Хармуникаш развукао уста од ува до ува, пролива се ракија, ханџија једва доспева да побележи све што се попије, а Бего гледа некако тужно, и опет пакосно, само му се усне малко купе и продубљују крајеве уста. Свест једнако ради и никако да утрне она горчина. Само да не види и да не зна! А, ето, сви мисле да му је дошла његова добра, па од беса пролива пиће и расипа паре. Нико и не зна, нико ни да се сети шта му је. Види он лепо да се сав овај свет скупио само на џабице јело и пиће, па грамзи, отима скоро. Истом он сада види ко је и какав је тај свет. А зна добро шта они мисле о њему сада, и шта ће сутра причати. Али, нека...

— Ханџија, пића! Дај овој раји нека пије, нека се гуши, — викао је пакосно. — На! — и одмота гајтан са умашћене кесе, дајући модрикасте банкноте хармоникашу. — И ти, газда, да пијеш; и ти, и сви. Све Бего плаћа. Нек се зна и за њега. Доста је гутао, и ћутао, и радио као што треба.

И док је свет урликао и ломио столове и све што му дође под руку, Бего је седео непомично у ћошку, сам, савладан пићем и муцао борећи се са сузама:

— А што, брате, летрика, кад има Бего? И шта сам им ја крив, ето, реците по души?! Рече ли Бего икоме: „Црне су ти очи у глави!“ Јок, вала. А шта они сада с мене раде! И зар је то право: Био си до сада добар, а сад наједном не ваљаш! И хајде у пен-

зију, к'о што рече газда Тошо. Добро, де, газда Тошо, кад је тако. Хвала ти и на таквој бесједи. — И сузе га облише. Свет се поче стишавати и, онако пијан, збрчканих лица која су изражавала чуђење и жаљење, стаде зурити у њега. Бего примети да га сви гледају, нешто се ускомеша у њему, неки бескупте и он скочи.

— Јес', шта је! Шта хоћете сад? И ви сте таки, пасковићи једни. Шта знате ви шта је то образ, а шта поштење; шта је рад, и зној, а шта опет ноћ, па мјесечина и моји Побратими?! Ви нисте ни за летрику, ни за мене. Ви сте полутани. Чекате само ко ће вам што пружити. А зар је то право, питам ја вас? Хајде ти, бива, Бего, сада у пензију; не ваљаш више; а зар је то поштено, зар је то слобода, а? Реци сада, лани! Зар је то поштено? Бива, вуци докле можеш, а послѣје — хајде! А не питаш шта ћу ја, а шта моји побратими. Не питаш, је л' де? Ама се ја не дам. Де, чик да видим ко ће ме отјерати! Хајде, чик! Главу ћу му заврнути к'о орозу, ево 'вако, па макар он им'о сто летрика. Шеитанска посла! Ко да ја не знам те мамипаре! Принеси јој само шибицу, одмах ће сва да плане. Јок, драги, жив је још Бего. Ја сам овде госо, и нико више!

— „А — остарио си Бего!“ — а? Сад си, бива, остарио, па можеш ићи, Види, молим те, ја остарио! Па добро, де, ето да кажемо ја сам и остарио; а зар ја немам сина к'о златну јабуку? Ето ко ће ме замијенити! Ја њему кола и побратиме, па да видиш да ће бити к'о што је и било. И још боље. Син, јакако, син. Мој син, мој! Ја сам га родио, није к'о ви; умрио је он кад је ево овлици био и канту направити, па вас црн дође кући, с опроштењем к'о Арап, па свашта...

Гледајући у таваницу, он је још дуго говорио, осећајући јасно да му бива све лакше: свести све мање, а језик све тежи. Онај цин онде, који је вероватно неки шеитански светац и заштитник летрике, сад расте, упро већ главом о таваницу...

— Хајде, Бего, вријеме је и теби: далеко је још до Дрине — трже га глас ханџије, који се одједном спласну од цина у Васу Подрињца.

Он диже главу и спази како се јутро пробија у празан хан и би му начас све јасно. Напреже се да се дигне, поклецну, па се устури. Под према вратима као да се издигао; Бего се пењао, напорно дижући ноге, и све му изгледало да му се врата измичу. И онда, наједном, цео хан поче да се миче и окреће околом, уоколо, па све брже, док не полетеше столице, и не заиграше столови. И као да се и он сам поче вртети, а од његове рођене главе одлећу комадићи, ударају о нешто тврдо, па се опет враћају њему и лепе му се о главу...

Кад га ханџија једва диже и изведе на чистину, и кад се нађе на боку, он се осети чвршћим и подвикну:

— Хајде, Милкице, Побратиме!...

И место на Дрину, он окрену на Јалу.

— А, остарио Бего, а? А мој син, је ли он остарио? — понавља он у себи, цвокоћући зубима од јутарње студени. — Сад ћеш виђети.

Реже јутарња ведрина; копне полапо сенке и бледе по небу врхови брда; још се само месец огледа у набујалим капљицама росе. Коњи полегли и грива им се лепрша, а кола отскачу и зврче. Бего се устурио на боку, фес му на затиљку, а појас се вије. Заборавио и бич, ћебад негде остала, а он осећа само како му се стомак тресе и бреца у темену и у слепочницама.

Не сјаје више звезде; брда се као накривила; угиба се пут и отскаче, само што се не провали; зјапе јарци као провалије и све се више искривљују, нагињу, а у стомаку му се мути. И све му измиче, па онда прилети као да ће се сад сукобити с његовим колима. Ено и Веља стијена, заједно са својом окуком, као да се креће и јури да се сручи на њега; или можда лети, бежи, тоне у провалију, и њега вуче за собом. У глави му пишти као сто буб-

њева, зуји неко трескање, штропотање, грмљавина, шта ли је...

Онда наједном, на самој окуци иза које пуца дугачак и чист видик, запишта аутомобил; коњи се као преплашени пропеше, стена се заљуља; неки праскав судар прену Бегу и он се још у последњем часу освести и спази опасност: виде како се његови побратими раскречише и несташе под нечим огромним, црним, а преко њиних скрханих глава и избуцане коже јуре као але два огромна гумена точка према њему. Он покуша да се усправи и у том часу му се нешто, као зид тешко, сручи на главу. Зашкрипа нешто, запраска, сломи се, па се све сли у неку језиву писку, крхање. Нешто се откиде, јурну и соргиња уз потмули прасак.

Ауто се нагло стресе, устукну и стаде. Излетеше из њега преплашени људи, а шофер, млад човек у војничком оделу, заста, и очајнички јаукну:

— Бабо!

*

Мало касније ушао је ауто, милећи, у подрињски градић, дочекан клицањем светине.

А кад су из њега изнели првог путника новог саобраћаја Јала—Дрина, које је смрт коначно измирила, светина се стишала и тај дан говорила само о Бегу, грдила непажљивог сина и проклињала ватрена кола проричући им рђаву будућност.

Данас се и то заборавило; само млади шофер, седећи као израстао на боку аута, као на престолу и, превозећи свет с Дрине на Јалу и с Јале на Дрину, кад год налегне крај Веље стијене успорава вожњу и дуго, дуго труби.

Марко Марковић

Азил

I

Кад доби положај директора државног предузећа Х., Атанасије Илић чврсто одлучи да послове води по своме најбољем убеђењу и да, без обзира на дотадашње традиције, унесе нови дух у завод и унапреди га за будуће велике задатке. Зато се одмах сав даде на посао, са полетом и одушевљењем, радећи као у некој грозници и не осећајући како дани брзо промичу. Чак је и физички умор савлађивао без напора, стално подржаван уверењем да мора створити нешто добро и корисно.

Али једнога јутра, Илићу се изненада учини као да се нагло пробудио из неког дугог чаробног сна и онако бунован први пут сагледао стварност свакидашњице. То се догоди у тренутку кад га секретар опомену да већ одавно чека на одговор велики број писама угледних личности.

— Каква писма? Шта хоће? — упита Илић незадовољно.

— Па, шаљу поједина лица са препорукама за постављења.

Илић подиже главу и рече енергично:

— Молим вас, да ми с тиме више не долазите. Нећу да чујем ни за какве препоруке. Није ово никакав азил за незапослене!

— Али, господине директоре, треба да видите... незгодно је...

— Шта је незгодно? Нема ту ничег незгодног. Овде ја управљам и једино ја могу да одлучујем о томе ко ми је потребан за рад! Уосталом, дајте да видим.

Секретар донесе читаву рпу писама, у завојима разних облика и боја, међу којима нарочито падаху у очи писма са заглављима званичних личности, надлештава и организација.

„Ама, шта хоће овај свет од мене?“ помисли Илић, као да сад први пут види сва та писма, премда их је једно по једно већ отварао и читао кад их је примао. У журби за послом, он их је онда летилично разгледао и предавао секретару, намеравајући да по њима одговори накнадно, али сад се осети врло нелагодно кад их сагледа на гомили.

Не бирајући, он узе једно писмо и поче да чита:

„Господине Директоре,

Доносилац овога писма је сиромаш човек, оптерећен породицом, па Вас молим да му дате макар и најмање запослење у повереној Вам установи. Надам се да ћете изаћи у сусрет овој мојој жељи, на чему ћу вам бити обавезан.

Изволите примити, Господине Директоре, уверење о моме поштовању.“

То је било писмо једног активног министра. Илић затим настави да чита даље, без реда, наставши безброј писама министара, виђених политичара, сенатора, народних посланика, државних саветника, претседника разних организација, начелника, рођака, познаника, другова из школе и многих за које дотле никад не беше чуо ни да постоје. Сва та писма сводила су се на једну жељу: да постави лице које му се препоручује, јер „у овом тешком времену“, „у овом времену опште незапослености“, „у овим мутним данима“ дотично лице заслужује да му се омогуће макар и најмања средства за живот, а он, Атанасије Илић, најпозванији је да му укаже помоћ.

Било је ту писама у тону строге конвенционалности, у којима су се претпостављени обраћали само са жељом да се постављење изврши, а која су у

ствари претстављала наређења; било је нескривених саопштења, у којима су шефови кабинета „по налогу тога и тога“ захтевали да се молба прими; било је препорука политичких организација, које су скретале пажњу да је молилац „виђени члан организације, који заслужује да му се помогне“; било је и срдачних писама, у којима су му се обраћали топлим речима: „племенити господине“, или „драги мој друже“, или просто „драги Тасо“, или „мили рођаче“. Он нађе имена великог броја људи који су му се јављали као добром и блиском познанику, а с којима се никад у животу није упознао; имена рођака за које никад није ни слутио да су му рођаци; имена другова који га до јуче не хтедоше поздрављати на улици. Судећи по свима тим писмима, изгледало је да је цела престоница испуњена најприснијим пријатељима Атанасија Илића и да он, ако се кадгод усуди да изађе на улицу, просто не може мирно да иде од силних загрљаја и срдачних стисака руку који падају на њега са свих страна. Чак је један од њих, чије име никад раније није био чуо, завршавао своје писмо узбудљивим речима: „Срдачно те поздравља и много воли твој Ница“! Свакако је мислио да ће том нежном изјавом љубави, том толико злоупотребљеном речју „воли“, успети да раскрави срце Атанасија Илића, за кога је можда унапред претпостављао да је човек пун ледене бездушности.

Нови директор је био у недоумици шта да ради. Да не одговори на писма министара и активних политичара, било је немогућно. Али шта да одговори? Да изађе у сусрет њиховим жељама, значило би преоптеретити државни буџет непотребним постављењима; да их одбије, могло би се протумачити ако не као „опорочавање власти“, а оно бар као непријатељски став са његове стране, и то свакако из политичких разлога. Зато се немојте чудити што се наш јунак мало трже при овој помисли, јер је недавно већ био окусио благодети државне пензије. Он се чак и замисли озбиљно, покушава-

јући да нађе некакав повољан излаз из те незахвалне ситуације.

Испрва, поче да се куражи. „Баш си кукавица!“ рече самоме себи. „Одбиј све редом, па шта буде!“ Али одмах затим сети се како су га сви гледали као бившег човека док је био у пензији, те поче да се брани: „Али зашто да се излажем неприлици без потребе? Зар би ко други на моме месту урадио тако нешто! Кад они не виде да је рђаво то што траже, зашто ја да исправљам криву Дрину!“

Нека му буду опроштени његови земаљски гresi, али наш јунак поклецну! Он нареди да се поставе молиоци које му беху препоручиле најугицајније личности, у уљудним речима упути одговоре на примљена писма. Мање важним али ипак значајним особама одговори да ће водити рачуна о њиховим жељама, а читаво море молећивих речи безопасних грађана остави без одговора.

Кад сврши тај огроман посао и потписа све одлуке о постављањима, Атанасије Илић се одједном снужди. Чак му и у глави постаде некако мутно. У устима осети некакав непријатан укус, као да је прогутао горак прах против главобоље. А цела његова канцеларија, у чије је уређивање уложио пуно љубави, учини му се ружна, неугледна, мрачна и загушљива.

Он приђе прозору и отвори га, а затим се загледа у сиву трупину велике зграде предузећа којим управља. Кроз небројене прозоре видело се како се у раду крећу људска телеса. Али овога пута не осети уобичајену радост кад сагледа ту слику, него му се чак учини чудно да он уопште има некакве везе са тим предузећем и да се већ читав месец дана тако одушевљено труди да нешто учини за ту установу, да је унапреди и да помогне људима који раде у њој.

Не бих желео ниуколико да браним Атанасија Илића. Он је човек као и сви други наши људи: храбар кад се нађе у нужди, те мора да се брани; кукавица кад је у добру, па се боји да нешто не

изгуби! То свакако тако треба да буде и те нам особине вероватно дарује наше благодатно поднебље. Али морам рећи да је наш јунак ипак имао и нешто старинског карактера својих далеких предака, те га овај случај истински узнемири. Могло би се чак рећи да га то из основа измени. Он одједанпут постаде други човек. Већ кроз неколико дана, његово одушевљење за радом замени нека мрачна замишљеност и у његову душу увуче се широка резигнација.

II

Атанасије Илић био је убеђен да ће сад бити миран, пошто је већ изашао у сусрет разним жељама и без потребе упослио преко двадесет људи. Мало га је тиштало кад би помислио да је за тај новац могао да постави неколико првокласних стручњака, чиме би несумњиво подигао углед заводу, али је брзо прелазио преко тога. „Шта могу да радим! Нисам ја крив!“ мислио је резигнирано. „Уосталом што је било — било! Главно је да се то више неће догодити“.

Да, тако је он одиста мислио и то најискреније. Али шта вреде јадне човекове мисли! И шта тек вреде мисли убогог чиновника, који се у вртлогу државне администрације појављује и нестаје као водени цвет!

Већ сутрадан Атанасије Илић био је принуђен да запосли још два лица, а затим, готово свакодневно, његова мршава рука узимала је перо да потпише нова постављења! Узалуд је он објављивао преко новина да су сва места попуњена, препоруке не престадоше да долазе. Људи и жене, деца и старци — бивши жандарми и попови, обалски радници, сељаци, пропали трговци, кафеџије — незапослени из свих крајева наше лепе домовине гомилали су се пред вратима његове канцеларије од јутра до вечери. Сачекивали су га на улици кад би ујутру долазио на посао, отпраћали га кад би по-

лазио на ручак, чекали га пред кућом кад би се увече враћао, звонили у рано јутро на вратима његова стана, а свако од тих лица доносило је по једно писмо, у коме се обично апеловало на његову увиђавност, на његово добро срце, на задовољење социјалне правде, на дужност да пружи ухлебља незбринутима. Он је преко целог дана био принуђен да прима те јединке, да слуша њихова јадиковања, да им објашњава како нема буџетске могућности, да упола писмене људе уверава како је то установа којој је потребно само стручно особље, а поред свега да оговара на писма оних који су очекивали од њега — он је то добро знао! — да им се не сме замерити.

Како би сео за сто у канцеларији, почињао је да зврји телефон и настајали су разговори који су садржали исте жеље и захтеве какви беху изражени и у писмима. Био је беспомоћан сваки покушај да прекине такве разговоре речима: „засад немам могућности“, „нећу заборавити вашу жељу“, „молим вас да се стрпите док не добијем накнадне кредите“ — говорници су били неумољиви и сви су га уверавали да би он, Атанасије Илић, могао да изађе у сусрет њиховим жељама, само ако би хтео!

Нови директор се убрзо осети као човек коме су дали неки опојни напиток, па се у бунилу тетура и не уме да нађе пута. Он заборави на реорганизацију завода и своје многобројне добре намере, а његову ранију ведрину замени нека прикривена срдитост. Уместо блаженог сањарења о успесима у раду, он је сад до неко доба ноћи размишљао о томе како ће да се извуче из неприлике, јер је буџет за плате особља био прекорачен услед нових постављења. И осећао је као да га нешто гризе у стомаку кад је морао да тражи повећање кредита или, ако и то не би било довољно, да због нових постављења без кривице отпушта старе службенике, који су већ годинама радили у заводу.

Али најгоре од свега било је то што на Атанасија Илића почеше изненада да падају са свих стра-

на непријатељски удари. Он се наједном нађе у вртлогу неслућених сплетака, подметања и оговарања. Сви они многобројни заштитници незбринутих чијим жељама није могао да изађу у сусрет, стадоше мучки да га нападају. Већ му је отворено стављано на знање како је та и та важна личност рекла: „Треба ту довести нашег човека. Илић је неспособан човек. Не знам ко га уопште постави ту!“ Убрзо прими велики број анонимних писама, у којима га непознати увређени називаху најпогрднијим именима, не штедећи ни њега ни његову породицу. У министарство стигоше жучне доставе против њега, са оптужбама како прима и награђује своје љубимце, а прогони незаштићене. У по ноћи позиваху га телефоном незнани јунаци и злурадо питаху да ли је већ чуо ко је постављен на његово место. А препоруке стизаху и надаље, неприкосновене препоруке људи меког срца, који штићеницима даваху неку врсту права да гунђају против директора ако им не изађе у сусрет, па чак и да му прете физичким обрачунавањем.

Да је Атанасије Илић био разуман човек, он би широм отворио врата свога надлештва и примио на државна јасла све те јаднике који су му били свакодневно упућивани, а са његових усана полетела би у небо молитва усхићења: „Господе! Нека ти је слава и хвала што мојој напаћеној домовини дарова толики број оних који разумеше твоју реч: „Жеднога напој и гладнога нахрани!“ А мени, рабу твоје смерноме, нека је дозвољено да паднем у прах пред тобом и да ти захвалим што баш над мојом главом изли милост своју и што баш мени дарова срећу да прихватам невољне и да их чувам од беде!“ Али Илић није схватао ствари онако како бе требало, те му се живот претвори у страховиту патњу. Он изгуби пређашње спокојство и љути немир усели се у његову душу. Његови живци почеше да слабе, те изгуби способност да влада собом. Уместо некадашње предусретљивости према свакоме, он је сад уносио у свој разговор неку јеткост

и горчину. Постаде заједљив и прек. Код куће је једва чекао да се повуче у своју собу, где је могао сатима да остане усамљен. Кућа изгуби у њему пређашњег веселог и нежног оца породице, који се неочекивано претвори у мрзовољног и туробног господара. Као да се одједном пореметило нешто у његовој души, Атанасије Илић доби изглед сасвим другог човека.

Али нико није знао да се иза те његове неочекиване праскавости, која се све чешће испољавала приликом разговора с неким, потајно крио страх од нечега. Једино кад је бивао сам са собом, Илић је признавао себи да се боји. Кога и зашто? то није умео да објасни, али се бојао из дана у дан све више. Он ускоро поче да зазире од сваког човека. У сваком лицу откривао је трагове непријатељства и у свакој речи свога саговорника тражио неки скривени смисао. На улици, у трамвају, у канцеларији, ма где био, очекивао је да ће га неко напасти, да ће му неко нешто подметнути, да ће га гурнути у пропаст. Свет радости помрачи се пред његовим очима и црна забринутост овлада његовом свешћу.

Али нарочити страх осећао је Илић у тренуцима кад би пред њега ступио какав молилац са писмом, у коме се, као и обично, налазила фатална препорука за постављење. Он је тада почињао да дрхти, али не од страха да се њему лично не догоди нешто непријатно, него од страха да не подигне руку на бедника који му је пружао писмо. Он је тада са дна душе беснео у себи речима огорчења и протеста, гледајући у прљавом и изгужваном писму подмуклог непријатеља, оличење зла, неумољиву пресуду која је осуђивала на смрт његов морални став.

III

Прође већ неколико месеци откако се заче страх у души Атанасија Илића, а његово се стање не поправи. Напротив, изгледало је да се погоршало.

Једном тако, пошто није спавао целе ноћи, изађе рано ујутру да пре канцеларије прошета мало по свежем ваздуху. Он прође влажним стазама Калемегдана, али нити осети мирис уцветалих липа нити га задиви небеско плаветнило над Савом и Дунавом. А кад наиђе поред Саборне цркве, прекрсти се преко обичаја и прошапута полугласно: „Господе, ублажи срибу непријатеља мојих!“ Био је уморан. Глава га болела.

Кад уђе у канцеларију, Илић рече да му никог не пуштају и седе за сто. Он подбочи главу рукама и остаде тако без покрета, не мислећи ни на шта одређено и свестан само тога да му нешто зуји у ушима.

Прође скоро читав час, а нико га не узнемири. Чак ни телефон не зазвони ниједном. Али одједном, трже га нека вика у претсобљу и, као кроза сан, разабра речи служитеља: „Не можете ући!“ На то се чу нек’и непознат претећи глас: „Морам да уђем! Не може ме ни Бог задржати!“ И врата се отворише, а у собу улете, задржаван од слуге, један одрпанко мрачног изгледа, необријан, неумивен, прљав од главе до пете. Најцрња беда беше ставила печат невоље на то измучено људско створење.

Илић устаде и осети како почиње да дрхти. Нешто му се скупи у стомаку, а усне му заиграше.

— Шта сте хтели, пријатељу? — упита он.

Човек обори главу и, гледајући испод обрва неким дубоким, чудним погледом, рече кратко:

— Гладан сам, господине... Немам никог... Немам протекције... Помозите!...

Илић задрхта још јаче, а у истом часу му се помути пред очима. За тренутак као да се све помрачи пред њим. Затим поче цела соба да се окреће око њега. Он се придржа да не падне. Потом, као да се расвести, понова спази човека. Опет га обузе дрхтање. Хтеде нешто да каже, али му грло беше сасвим суво. Зато поче да гута и да се гуши. И

најзад, нагло, као да му одједном пуче нешто у грудима, из грла му се проломи дивљачки крик:

— Гладан!... Дабоме да си гладан!... Знам ја да си гладан!... Гладан си и ја треба да те спасем, је ли? Треба да те спасем, дабоме!... Али ја не могу да те спасем!... Чујеш ли: не могу да те спасем!... Не могу да спасем тебе који си гладан, који ћеш можда сад овде да паднеш изнемогао од глади и умора, јер сам морао да постављам друге!... Да, да, морао! Зашто ме гледаш тако зачуђено?... Друге којима је мање потребно него теби!... И сад не могу ништа!... А ти стојиш и чекаш!... Стојиш и чекаш!... Стојиш и чекаш!... О! о! о!

Он у очајању лупи песницом о сто, али му се у тренутку опет помути пред очима и сруши се онесвешћен на под.

IV

Тога дана по подне, кад је лекар већ утврдио да је Илићева несвестица свакако стомачног порекла, болесник заспа дубоким сном. А тај сан имао је оквир неке старинске бајке, какве је некад давно слушао у детињству. Али ова бајка није говорила ни о каквом царевиху, него о његовом сопственом срцу. Гле чуда! распукле му се груди и он лежећи гледа своје срце. Али, постепено, то као није више срце, него неки чаробни двор са безброј светлих прозора и великим улазом. И пуно света гура се око њега и многи улазе унутра, јер је тај двор као неки азил за бедне и невољне. Ено баш сад уђе шумадиски сељак у каљавим опанцима са дугим носевима, па оставља блато по чистом степеништу и спокојно ступа унутра. Илић осећа како га притиска његова тежина и хтео би да му каже да се врати на своју плодну њиву, јер је тамо и лепше и боље, али нема снаге да то учини. А одмах затим види како се приближује тројица Личанина у цокулама поткованим клинцима и осећа као да нешто крвари у њему, док под тешким стопалама дошљака скрипи кристални под азила. Но мало потом сто печалбара

из јужних крајева, који се обазриво увлачи унутра, а одмах затим скакуће хитро с једног краја светлог прибежишта на други. А затим читав један народ људи и жена, стараца и деце — бивши жандарми и попови, обалски радници, сељаци, пропали трговци и кафеџије — незапослени из свих крајева наше лепе домовине гомилају се пред улазом у азил, ступају унутра и прљавим ногама рију, рију, рију по њему, да свако уграби за себе што бољи кутак...

Атанасије Илић смеши се у сну, јер зна да су они гладни и невољни, па брзо дише да би раширио своје срце, како би што више њих стало унутра. А његова брижна жена, охрабрена тим осмехом, крсти се над њим и шапуће: „Хвала ти, Боже, на милости! Хвала ти што умири душу доброг Атанасија!“

Кад је после два дана Илић ипак умро, сахра нише га скромно и нечујно. Али је добро што је тако учињено. Ко зна какав би застој настао у саобраћају престонице, да су му на погреб дошли сви они многобројни знани и незнани, који су му за живота упућивали топле препоруке за пријем незапослених у државни азил!

Момчило Милошевић

Запис о даровима моје рођаке Марије

После оног што ми се непојмљиво догоди, хоћу по истини и докле се речју ухватити може, да запишем све како је било. Чиним ово не ради истицања себе (овде ми доле још мало боравка остаје), ни да спомен о себи оставим, него за олакшање души да не крене оптерећена тајном, коју немајући коме, хоћу овако немо записујући да поверим хартији. Стрепња ме да ли сам кадар обавити, те је у мени молитва да ми се подари моћ.

Клица мог страдања заметну се пре него ја у матери. Поуздано не знам, али као да је овако текло: Откако памтим, увек ми на уму беше тугаљиво знање да негде постоји Марија, та моја рођака. Матере нам из исте утробе настале, завадише се занавек, кад дође време удаји: У истог момка загледаше се, а он изабра млађу и наочитију. Моја будућа мајка, само да не гледа сестрину срећу, пође за првог с јабане што је запроби. Те током живота овамо до нас допре свега двапут глас о тој тетки: Кад роди женско дете, (којом приликом моја мајка исказа ружне жеље о новорођенчету, што ће и доцније често понављати) и кад злим случајем паде на поледици и преломи се у кичми, од чега издахну. Моја мати дознав убледе и само промрмља: »Јесам ли казала!« Шта је то имало с њене стране значити, покајање или злурадост, недокучно ми остаде, јер више покојницу никад не помену. Али би уочи празника и на задушнице палила на нашем гробљу по свећу више. Једном се ослободих запитати је: »За кога

то?» — »За туђе мртве, синко!« каза ми расејано и не гледајући ме у очи, моја мати.

Кад ме ово снађе и њој одавна паљена је свећа за душу.

*Како на глас о смрти Марије одјурим тамо
и шта затекнем*

Бејах у то време замиловао и припремах се запросити милооку и несташлуком насмејану цркву. Знате вишњу кад дозрева, ето такву. Ни ње сад нема, па ме туга казивати више него ли морам. Нека се о њој ово само зна: Ножица у ње малена беше да видећ је радост би ми увек у немир скренула. И баш уочи дана у који заказасмо веренички прстен и завет, дође ми порука из места ни пет сати пешице одавде: »Умрла ти је, вели, рођака Марија, усέдела и осим једне бабе самотна девојка у кући, те ковчези дарова иза ње осташе. А ти, вели, пази и не полакоми се на пустолине, јер их она ником не завешта, и јер не поживе нити умре као друге. И опет, вели, у памет се, момче!«

Зашто се тога тренутка одлучих учинити насупрот и упркос поруци ни данас-дању не умем себи разјаснити. Нити се узев у памет ни вереници јавив, потајно у журби спреим се и одем тамо. Тиме се поче везивати загонетни чвор мога страдања.

Стигнем: Кућа на самом крају, од набоја и опала да се на убијеним местима показало блато. Ту и две три лишајиве шљиве спекле од нерађања, и бисерак поред плота накомтрешен, а гола лоза усукала се око врата. Пролазник туда окрене главу и убрза, а ја ућем: Капија зашкрипи као да залаје; онамо на шамлици баба плете рокаву чарapu; уз њу главоња мачор; и он запослен, преда. Баба, као да дуне у покварену свирку, пита ме шта тражим, и заустави прсте да не плету; а мачор, и он врчи. Видим, неради су ми, али ништа зато, и кажем се. Баба се измакне и мери ме, не би ли про-

нашла каквог било неслагања између мене и мојих речи. Па уверив се (не знам по чему) да сам збиља тај, ушуња се с мачорем у кућу, а ја седнем на њену шамлицу.

Отворена су врата, те отуд бије воњ устајалости. Шта ми је те се без нужде мајем по овој тузи? Да ли збиља дођох да по праву наследника метнем руку на ово сиротиње? Ако не, чему ми ово? Питам се и питам, али одговора нема, нити ми се тражи. У том ето и бабе, носи шољицу кафе да ме угости. Добро. Шта је ту је. Ја срчем, а она ми гунђа више главе: »Тако мени треба кад ја слудовах оставити пустолине, у кући, да туђе руке сад брљају по њеном, да ми се покојница отуд наљути! Еј матора главо, вели, разлупати би те ваљало и на ђубре бацити!«

»Не говориш право, дадо! Ја нисам девојка да ми њени дарови требају, ни арамија да их отимама, него дођох онако само. И знај, да сам у нужди а они златом везени и бисером кићени, туга би ме било дирнути!«

„Питом си у души, синко, познајем, али ти не ваља посао што се у ово мешаш. Боље, иди кући с миром!«

Не померим се, а она само да ме не гледа очима, и чим било да се забави, цело по подне вија комшиског петла и брани свог, неку пиргаву кукавицу. Али се петли смирајем сами развију легалима, а баба тамо амо, па опет на мене: »Ево, вели, већ време да се вечера и леже, а ти се ни померио ниси! Какав си то, болан?« Ја слегнем раменима. Она немајући куд, уђе у кућу, подлаже ватру и готови ми цицвару.

Осим одблесака с огњишта другог видела нема у кући: буде ми примамљиво и ушуњам се. Да ли се то игра пламења преноси, или је само од себе светлуцање и неко померање онамо у соби, или укосо прсло огледало одаје неко своје зрачење? Себе добро знам: Ван домашаја опипљивости не осетих да ми ишта би саопштено, а

сад ево збуњиво ми је чулу од доселе непримљеног бивања. Некад за опкладу преседех ноћ на кафанском тавану, да ми се јави некакав Турчин у оковима, па ништа. Али овде је друкше: овде се заиста дешава нешто недокучно. На изглед мирују ствари, али је у самим њима неко бивање, везало се за њих да траје докле и оне.

Мори ме глад, али од првог залогаја не гадно да ми је (по баби и мачору ценећи јело је укусно) већ нелепљиво за срце, као да је цицвара мелемом или тако нечим запржена. Отурим јело. Баби не буде право и гунђа.

»Не могу, од неке туге не лепи ми се. Али ја и онако не дођох за твоју вечеру, но да ми о Марији казујеш како поживе и како умре; и ковчега да ми поотвараш редом, и дарове развијеш њене; из тога хоћу да је сазнам умрлу. И ма да ми се с људске стране за право даје, ево, кунем ти се младошћу, ни конца око прста нећу од њеног узети!«

»Јаој, наopak ли си! Ни конца нећеш, а овамо би да јој по ковчезима брљаш! А не питаш, сме ли се то, кад она, осетив близу смрт, рођеном руком закључа их!«

Ја побесним. Себе за блага знаћах. Сад наједном, кадар учинити насиље, одгурнув бабу, рнем онамо у собу. Тамо загустило од ковчега, па је тамно и тескобно, да у ћошку једва остаде места за белим застрвен кревет. Ту и кандило прислужено. А преко пута виси огледало, с коса у косо прсло да у себе хвата целу собу и ломи је некако. На изглед непомично је све, а ја као на ветру стабљика повијан будем тамо амо; у огледало погледав не познам себе. Модро ми колута пред очима, тонем у неосећено пијанство. И до-тетурав, свалим се на кревет.

Бабина рука спусти ми се рапаво на чело.

»Ево, разболећеш се с тврде главе!«

»Не мари, дадице! Гле, узглавље мирише ми на њену косу! Реци ми, дугокоса ли беше Марија?«

»Толико да јој рука не досезаше чешљем до краја превући!«

»А стаса и погледа каква ли?«

»Каква се речју не помиње, а довека сања једном ли је виђена!«

»А што јој се момка не нађе, но код лепоте и дарова усёде се девојка?«

Мучно јој беше одговорити. И узбори се сирота, и трипут излажаше и враћаше се готова заустити. Напослетку преломи се.

»Не могу више, вели, чини ми се из очију би ми прокапало, с прстију ми се отирало, из мене било задахом. Ево, слушај по реду:

Бабино казивање како је живела и умрла Марија

Из матере прихватих је, на мојим рукама одрасте и омиле ми боље но своје. Рођене кћери у измећарке ми се растурише, јер она дража ми беше но под појасом да је ношах и у муци донех. А за мајчину, благо јој било на оном свету, немам шта лепо рећи! Чим се отараси мужа (од прејела прште као стакло), даде се у скитњу жена, па или буде или не буде код куће на конаку. Једном огледа довести драгана, неко змијоглаво момче, али се ја испречи на вратима: »Не дам, велим, да ваше прљање довати дете! Одлазите, лолајте се где и досад!« Те оду посрамљени. После и њу снађе: Скрши се на поледици. Једни кажу, сама; једни, није, но с њим ишла, па он потурих јој у свађи ногу, побеже. Ни на суду се не размрси. Зваше и мене, а ја се подбочим па им овако изговорим: »Часни суде, једном за свагда нека ти је знано: у кући и пред чистотом оног детета никако прљање не почини се! А ван оног крова и плота шта ко закува, не знам и није ме брига!«

Би то и прође. Дете остаде мени, и боље но рођена мајка прегох да га на нези одржим. Туђа корита знају колико се намучих, али ми се мука

исплати. (Ово да утубиш с моје стране: Имаднеш ли само за кога, поднеси сваку муку, у миље ће ти се преобратити). Тако и ја. Одрасте девојче и раскрупња се на замерац, дознаде све за њу и окрете нашим сокаком пролазити. То ти је као оно с цветом: док пупи слабо га ко види и зна, а кад се преконоћ у лепоти развије, онда појури све и свачија би рука да га узабере.

Беше нам башта у јеку; сила се божура распламтело и карамфила размирисало, а она поваздан маје се око њих, да помислиш у дружби су некој, па најлепша међу њима да је она. А сокаком врзе се нежењено, каквих све очева синови, у стајаћем руху и мирисно, склева не би ли разговор везало с њом. Она, у стиду ли, у поносу ли неком, ни главе да окрене, камо ли Бога им прихвати, као да је она господског рода, а они последњи међу последњима. Којипут дође јој те се витка исправи, па погледа онамо, да сирото мушко сплете се, побрљави, не знадне ни нога где му стаје.

Биваше поведем је да се прође: Идемо сокаком. Ја шака јада, она онака поред мене. Куда наиђемо буде као празник. Све живо поврви на капију, или ако се напољу затекло склони нам се с пута, сачека да прођемо. Знанци смо, а нити ја ни они сетимо се једно другом Бога назвати. И, ако можеш веровати, стари људи, унуци им се замомчили, збуне се кад је виде. А што је зеленог, утотреби, па куд се затекло ту остане. Ја нити сам пристала радовати се, ни стрепњу са срца одагнати, и без прекида молим се у себи: Боже, подари да ово на добро изиђе!

Огледала у кући немађасмо. Док она једног дана: »Огледало, вели, да ми набавиш!« Ја узми окретати на шалу: »Бежи, велим, невољо, још ти само то треба, па да се проврцаш к'о онамо неке! Да знаш, преварно је оно, на зло се девојка у себе загледа, па се чудо излеже!« Кад ли женско удари у плач и наопаке речи, да јој напослетку добавих,

ено оно на зиду. С њиме и невољу унех у кућу: Видев се у огледалу каква је, окапа пред својим ликом. И диже главу девојка да се и сама либљах прићи јој.

А по вароши покор: Забрљави мушко, па не зна шта чини. Син оцу обија чекмеце, калфа поткрада газду, ортак ортака, па је пијанка, и лудовање, и разбијање, и лом овуда сокаком. Па једни одовуд, једни отуд сретну се и закавже, и друг другу крв пролива. Ко се млад а жењен затекао тек надође му бес па до модрица жену испребија. У ћилиму је пренесу роду да се ту лечи сирота. Тако неки бесни потоварили се, воловима по леб на рогове набили, рузмарином се окитили, свираче воде, па цело чудо пред нашом капијом заустави се, па загалами: »Бабо, изводи девојку да свадбујемо, да лудујемо!« Па удри у поцикивање и пуцњаву. Ја од срамоте у шал главу завила, а она несрећница заценила се од смеја.

По који превари се, ето га уфитиљен, дигао се камен да проси девојку. Ова моја остави га најпре да се начека и настрепи пред вратима. Онда га пусти да уђе и као оно учитељ ђаче, преслишава га и збуњује неким опакостима, да једва нађе врата и побегне поливен. То се после прокљуви и надовеже, и зли језици разнесу и бруји брука. И отпадише се невољни, и пре би закорачили у коју било срамоту него ли код нас у просидбу.

Али на крају заплати несрећница: Беше ту комшиско момче, милокрвно и стидљиво, па му се отац, главни човек, опреми. »Тако и тако, вели, а дрхти му глас. Једино ми је и драже од очију, а кућу ми знаш и поштење и обиље, па ни девојци неће бити постидно вођење. А ја морам, отац сам, па би да ова засад невоља окрене на весеље свима. И да знаш, велика је мука те ово чиним!« Ја нити знам како да ћутим, ни шта да одговорим човеку. Кад, јаој, ето ти ње, као да је сам наопаки наговори. Гледа га озго некако и с коса, уснама као смешка се, али погледом строга,

да се човек препаде и једва састави запитати је: »Марија, би ли снаха да ми будеш?« Она тек изви врат и засмеја се несрећница, Боже, слатко ли. Он постоја мало, као рођеним ушима да не верује, па се тек окрете и оде, и посрће од јада, онакав човек.

Сутрадан чујемо: нестало момка. Узалуд га чуваху и врата забравише родитељи, и слугу код капије поставише, искраде им се некако, и траже га. Пред вече нађу га рибари: обесио се о криву врбу доле низ реку.

Три дана грољиво ми беше видети девојку и проговорити с њом. А она, као лица кад оболи, прибила се ту и кути без 'леба и сна. Нити јој знам помоћи, ни гледати је такву, и мучим се у памети: Има ли начина да се после онога на коју било чистину избије? Док она у неко доба треће ноћи, дигла се и капље сузама по мени: »Хоћу, вели, да те питам нешто, али ми по души реци како је право, а не како је мени драго!« Шоботав јој глас, и препаднем се, и којечим станем је залагивати. А она: »Ништа то, вели, не помаже, него ми по души реци за ону несрећу ко је крив, ја или он или обоје заједно?« Као да ме неко научи казах јој: »Мани се ти тога, девојко! Ти његову смрг не хтеде, ни он јадан мишљаше да ће пошав теби на њу набасати. А знање ко је крив старије је од нас, девојко, и бадава нам тражити га. Наше је да у трпљењу надамо се неком бољитку да отуд проклија! Друго ти не остаје до да се како било смириш!«

И бајаги смири се, па је као оно јабука кад је уберу, зрела и мирише, али убрана, те ганутљива лепотом, јер из ње лапи мирисна душа. Нема више лудовања, нити је смем извести, јер све је уцвељено, а на њу кивно.

Али је о хлебу главна брига, те и ја за послом сам и туђим коритом стално. Радим, а у глави ми свеједнако она, и знам, како је јутрос оставих, довече ћу је тако затећи, па ме јад ве-

лики и по памети замећу ми се све неке наопакe речи: »И та лепота, велим, не било је кад у тако страдање одведе! Шта је ругоба, да плунеш на њих, па им лакше живети! А ето ова, видећи је сваk би јој позавидео, а кроз њено срце за ово недеља више чемера протече него томе за десет живота!« Трабуњам тако у памети, па ме наједном страх да не богохулим, и молитвом заташкавам: Прости ми, Боже, и помилуј слабу девојку да се снађе!

А да видиш на коју чистину изби: Враћам се уочи Ивањдана и стрепим, јер кад поћох окрупњалим очима погледа ме. Кад тамо, оно зрака с коса ударила у прозор па засветлело надалеко. Боже, шта ли је унутра? Далеко ми улазити, већ повирим и имам шта видети: Као од себе озарена седи ту и, смем ли веровати, везе. И на сваки бод уснама миче у шапат и осмех, и главом њиха у некој радости, да побојав се, сан је и одлетеће, притајим се не би ли дуже трајао.

Уђем: Драго ми и тужно као на јутарњој кад онамо светли Богомајка, а ја јој на поклоњење ступам. И милозвучно ми каже: »Не бој се, у мени заплави небесно и светло ми је живети. Гле, три листића извезох зелено и плави цвет да се испуни долазак!«

Ја претрнула, мислим, посвети се или помери девојка, и целу ноћ предрхти крај ње, Она једнако везе и душевне речи говори, да свиснем од туге и радости, али ни појма није у мени шта оне казују.

(Баба се дигне. Тражи нешто по мраку. Ево је, носи у руци папучице. Видев, тај час зарекнем се украсти их). Ево, вели, толика јој ножица беше. Од првог веза још један препоче и папучице скроји »да их, вели, назујем кад се долазак испуни«.

(Загледана у вез баба се изгуби. Опрезно спустим руку на папучице. Она се тргне, побегне, крије их негде по кујни. Напрегнем сву силу слу-

ха, до у тачност пратим је и сазнам где их сакри. Баба се врати).

Гледала сам луде: буду мутне, мрак и мемла из погледа им бије; а ова моја као другој страни да скрену. Седнем тако према њој (и да знаш, како се везу и оном смешењу предаде, више се не поврати) и заборавим се, и све јаче жедним гледати је. И, чини ми се, било видела или не, на њу однекуд стално пада зрака, или сама од себе светли, да, прости ме Боже, крај ње такве од цркве и светиње отпадих се.

Којипут немирна буде као вода: Тичица долети на грану, она се тргне, послушкује. Кажем јој: То тичица долете само! Она, у неком своме знању, заврти главом и као опоменута, журно прилегне раду.

А Боже, шта јој све под иглом не излази: Разаспу се цветићи, и окца су им трепетљива као да препочетак са звездица узе, кад су веселе у ведрини; или тица дуговрата где кљује злаћени грозд; или сам цвет, као божур, али моћнији, а листићи да су му пламенови неке ватре.

Биваше, љубичице мирисно цветају, кад их започне вести, а зајесени и дрвеће оголева напољу кад исто заврши. И чудо, јесењи воњ бије у собу, а њој све једнако миришу оне. Па ми још поручује: »Водицом, вели, да их залијеш, познајем, жедне су!« Ја, шта могу, изиђем, мајем се по авлији, бајаги заливам.

Прођу тако године, и по ксвчезима што јој за везове добављах, некако срачунам, осам их је протекло и у девету да залазимо, саме да нам ни туђа мачка у авлију не закорачује.

Да ми она у потребама не омали, ја на сваки посао пристајем: Данас будем код мртваца да га окупам и за укуп опремим; сутра око породиље. Или се свадбује или даћа готови па сам и ја ту да помогнем. Или ко тешко заболује, па га ваља ноћу чувати, онда опет мене зову. Пазе ме и помажу, али Марију нико ни да помене. А кад што

заустим о њој, праве се глуви и окрећу говор на друго.

Кад, о великом посту, како подуну јут, оно ватруштина нека зареди, па не бира је ли старо или младо, но кога обузме покоси га. По цели дан звона оглашују, лечеце уцвељено, и жалост велика. Ја, да помогнем, зађи по тим домовима, али свуда зазру од мене и као по договору одбију ме и веле: »Иди с милим Богом!« Док не набасах на једну пијану и зграновну, и цикну жена: »Како ти, вели, смеш да се слуњаш по домовима и сокацима! Вештицу нашим 'лебом 'раниш, па нам се сад овако одужује! Пу! (пљуне ме). Да је поштења и реда, вели, катраном би је кују ваљало намазати и на очиглед свету запалити! Онаку младеж да помори! Онаку дечицу да подави! Пу, куја ли погана!«

Ја се препадни и саму себе запитај: »Боже, истина ли је у речи ове зграновне?« Али ми ништа не каже да јесте, па узмем бранити девојку: »Помери се, велим, жено, у пијанству ти се језик на зло одреши да на њу онаку запалаца! И да знаш, оно ми је свето у кући, а чиме је ти бедиш то тамо теби с језика капље из огрезле душе!« Кад ли се и друге, ту затекле, умешај и повичи: »Торњај се, погана бабо, ни ти ниси боља кад онаку браниш!« И да не побегох, у јарости би ме на комадиће скидале.

Бежим, а оне, аспиде, пред очима ми једнако, и на глас им говорим: »Прђе ли једне, осим то здраве одеће све је на вама труло и поцепано, па сте болештини угодне. Од вашег палацања Марију ни глава заболети неће, и да вам змијњин јед с језика на њу кане, миром би постао! А вашом ненавишћу, јер су вам кћери печурке од печурака, саме ћете се истребити! И ако ја одселе комад леба из ваше руке примила, тај час у камен да ми се преобрати! Амин, и амин, и амин!«

Код куће оштро се у девојку загледам, не бих ли ма и трунке на њој уочила, па видећ је чисту као икону, горко на неправду проплачем.

»Што плачеш, дадо? Ако ли од злотора, не бој се: вазда гледам змије довијугав сплећу нам се око капије, мисле брана су. А ја их у милости пустим, нека их, кад им је у томе сва драгост живљења. Али у тајности знај, објавиће зрака долазак, расплести се оне и у таму одвијугати!«

»Девојко, по вароши зграновне и пијане вештицом те крсте, а мени лековита си као света вода. Ако ти је у моћи, реци да те умеднем бранити, шта је то у теби? Која моћ? Кога то у журби везући с далека изгледаш? И на благослов ли је или неко даље страдање, милосна?«

Слудовах, јер вољној заустити не даде се, и узбори се сирота, да грашке зноја избише по њој, и задихана прибеже везу: Бели цвет изви се сам самцит на стабљиви, а око њега укотурена риђа змија. Онда, протнув задњи бод, урађене из ковчега повади, разастре их и сву драгу ноћ над њима пробди, уведрила као биљка на суши незаливена. Зора се указа, ја да јој помогнем скупити, она обема рукама одбија ме: боји се зар неке нечистоте с моје стране. Нити се сну даде приволети, но с виделом разапе ново платно.

Иза тога зацрне: по вароши се и пси на мене наканише; у кући ни шака брашна; Марија ми узнемирена, потреба за везиво нестаде јој. Ја се дигнем па у прво село. Мисле у прошњи сам, па бржебоље хоће да ме дарују. »Немојте, велим, сестре, убога нисам да ме дарујете, но вичну сваком послу, метните ме где вам недостаје посленица, да ми ваш комад сладак буде.« Оне приме за Бога и запосле ме. Хитра им се свидех у гребенању и прећи, јер за троје отаљавах, и домови се отимаху о мене. Тако поваздан, а чим смирај, ја се дигнем па кући, нити се дам на конак задржати. Кад једно вече дојаха у трку из вароши домаћин код кога на раду бејаш, громовит и одсечан човек, па ме онако с коња пита: »Реците ми, бабо, ко ти је то на дому, те чим вече, а ти се трудиш до у варош стара? Која ти је невоља

те ниједном не заноћи на селу, кад ни наши ко-
наци нису за марву но за људе?» Оштро ме пита,
па ни ћутати ни лагати. »Девојче ми, велим, у кући
слабуњаво, па му као биљци неге треба«. Докле
се он осече: »Ти ли си та вештичара! Хајде купи
се док си читава, јер ако ми смркне, зло по тебе!«

На дому Марија ми у тамно везе, разазнати
се не да, гује ли су, акрепи, печурке ли, каже ли
неке погане; гдегде само као млаз бистрине про-
бије, или зрака видела, или бокорић травки. Везе,
а на опрезу јој ухо: »Ено, шуште, до врата нам
довијугаше, по крову нам никоше!« — »А што их
у вез мећеш, Марија?« — »Да ме није гроза но
љубав, дадо!«

Јаој, кад ли је боље погледах: Издужена у
снази, у лицу, а очи, Боже, те очи, док она цела
чуви, оне све крупнијим бивају. Ту се у кут при-
била. Оно смешење све јаче бије од ње да и мени
самој буде, као први пут видим је, и препаднем
се и побегнем.

У треће село с ону страну брда побегнем. У
зло доба тек запитам се: »Од чега и чему бежим?
Они бар не видеше девојку, а злом бијени нужда
им на коме било искалити се; али ја, као водом и
хлебом крепљена њоме, зар и ја да прстом ука-
жем на њу, да повичем: »Јесте, вештица је!« Јаој,
којим ли покајањем да скрушим себе!

Па нагрдив се у лицу и прашином посув главу
у стидно богорађење од прага до прага пођем.
»Уделите, велим, сестре, Бога ради, јер има ко
у светости није кадар себи 'леба набавити! А мене
проклету батином дарујте, и псе пустите да ме по-
цепају!« Крсте се и чуде, даровану ме до капије
отпрате. И намерим се на милооку младицу и ка-
же ми: »Чега си, вели, најжељнија, то бих да ти
дарујем!« Па се заплаче, и ја за њом. »Ето, велим,
милости сам најжељнија, а ти ми је сузицом да-
рова, душице!« Она отскакута, мила веверица, па
ето је, неки савијутак носи ми: »Мало платна да
скројиш себи стара!« За благост њену одузе ми

се реч, да очи у плаветнило упирем и молитвено мислим. »Боже, где ли си у висини, где у низини, којом речју да ти казујем хвалу! Ево, срамотом нагрђеној благост ми се указа! Душица ова, тобом научена, платно ми за Марију дарова! Благо мени, јер ми се каза, која вода занесе девојку!«

На дому с прага јавим: »Марија, платно ти донех даровано!«

Обе руке пружи, дочепа га као хлеба ко је гладан, у некој грозници усцвокотала присне вести. Боже, коју ли то грозу везе? Гљиве ли су, из које погани никоше? Очи ли, шта то из њих гледа! Црвено ужагреле очи с платна! Кријем се, али не помаже. Под земљу да се завучем и тамо, чини ми се, грозом би ме пробацила. Она ми маше руком, њој да прибегнем. И гле, уз милосну се смирим! И шапље ми: »У собу нам умилеше, ковчеге за сигурност закључах, успављујем их, заклопи очи ако те гроза!«

Прибијам се уз њу, и заклопљених очију чујем у борењу је задихана, и брзо, брзо у стравичној тишини да се протиње игла. Неки се дремеж обара на мене и да заспим, кад наједном: фрас! Прште огледало, као да неко с косо у косо прутем ошину по њему. Обневиделу и глуву узме ме тумарење по кући. У свануће скине ми се тама и видим: Марија, ту где се затекла, сва оседела смирује се, нити јој вез из руку испаде, но га чврсто држи. И, Боже, заборавити не могу, чему онако бледа и разгорачена, чему се смешила истоветно као први пут кад се насмеши?

После бабиног казивања и моје краће палучица

Баба се наједном натмури и заћути: покајала се, али доцкан, хитрија но тица реч је кад излети. Мрзак сам јој, да може удавила би ме. А ја сигуран лукаво се пренемажем:

»Дадице, дај да ти пољубим руку! (она не дадне). Блага ми је души твоја реч, одужити се

не могу! Ред је да идем, доста те намучих, али, веруј, не могу, сан ме обара, сама ми душа заспала. Сама, дадице!»

Она поверује да заспах, али боји се, и укипљена остане ту стражарећи. У неко доба додија јој, на прстима се извуче, распрема себи постељу онамо у кухињи, леже. Оштрим ухом до у ситницу пратим: тежак је сан обузима, и, кад брже, заптивена плућа удесе старачку свирку. Заспала је, сад опрезно!

Знам тачно где их сакри, мрак ми не смета, пружена рука у помицању осећа их. Ту су! Дрхтави додир, па нежно узимање: по шаци псложене од врха прстију до зглоба допиру! Ни за шта, ни под које морање, макар ме живота коштало, не раставити се од њих!

Гле, мало ми то, силовито пожуда надолази у мени. Јасно знам шта ми ваља чинити: У мачијем скоку над бабом сам. Тајно се у недрима држи, и промигољена испод покривача рука опет примичући се осећа. Па не од страха да се не пробуди, него грозећи се додирнути јој смежурано тело, оштрим ножићем, као на вашару, прорежем бабину реклу и кошуљу, да сами у шаку падну кључићи, и готово!

Сазнаћу што ми се неисказано слути, макар ме од живота откинуло. У жишку још је уља, па се ковчези страховно црне. Тако рудар пред степом устрепти осетив жицу. У горњи с лева увучем кључић, још окренути, па отварање. Али рука ми се помела или рђа доврши забрављење. Упорно запињем све јаче, да ми од крви лепљиво буде за кључић. Бабин петао пресече ноћ, жижак већ догори, угине видело, загусти мрак. Задњи је треснутак: из последње жилице прибрав се, збиља ли или варљиво, кврцне и окрене се кључић. Ја да дигнем капак али ни померити га, као недижим терет да је одозго наваљен. Боже, малаксавају ми руке! Силом је тајне забрављено! Живом се отворити не да! Стравични зној облије ме, теменом проломим прозор.

Бежим, оно се дани.

Гле, у руци ми папучице. Загледам се у вез: Заиста три су листића и цвет! Од њих је те свитање тако плавим и зеленим објављује се и мирише! Смем ли пољубац ставити ту?

Кристално је јутро, благогласно се отварају цветови: То у одјек на висинама изушћеног имена. Смем ли га поменути? И магновено у отпоздрав, вине се моја мисао: Ближи се час, мимоишли да се дозову и разреши страдања чвор, и тајне!

И не скидајући очију с веза, ближим га уснама и одмичем. Смем ли пољубац ставити ту?

На дому сетив се непрстеноване, буде ми магловита у памети, као пре годинама да је видех, и слегнем раменима. Неко чукне на врата. Отворим. Боже, она је! Без прескора, кротко ме гледа. Тако јагње у оног што ће га заклати. Окрећем главу, туга ме такву је гледати. Прети ми прстом ђаволасто, с ужасом погађам њену мисао: Знам, зле трагове да затуриш, донео си ми дар, везени дар за невесту. Хоћу из свег срца, драги! Де, не оклевај, покажи! Или не, за већу радост сама ћу га наћи! И несташно се да у тражење. Немоћноме задржати је, смркава ми се и мути. И само, као оно муња кад тамнину просече, јасно знам: Безазлено се умешала, пропашће несрећница! И ма да с видика вешто склоњене нађе их, и поцикује, и љуби по њима, и назув их игра у ковитлац.

Што даље настаде, једва се речју да ухватити. Неки празан полусан, кад се ретко шта и то нејасно деси. Нешто ме глупо запиткиваху, а ја им отпљувавах у лице. А што лежим, значи болестан сам и ако ме ништа не боли. Главно је да се нетремице гледа у мрљу на таваници. За сигурност питам их: »Је ли правилно овако?« — »Сасвим, као под конац!«

Али као отвори неко прозор да мирис уђе с поља. Дакле што је напољу, заборави се. Ипак овако није правилно, јер три листића и цвет у

својој су соби, а ја у туђој! То не може, то није правилно! Нешто се мора довести у ред. Мало по мало, надовезујући покидане конце, заплачем се. Сви се обрадују: »Врло добро, веле, што плачеш!« — »Како је да је, то ваша брига није! Него склон'те ми се с очију, јер блентави сте као неслано јело!« — »Одлично!« заграје они, па се окупе у веће и реше да више нисам болестан, и збогом.

Сад записујући знам: Оно где сам лежао луда је кућа. Јер сви зазиру од мене, па и најближи знанци нерадо су са мном, и на моје питање за Бога неће да одговоре, бајаги не знају. То ми је довољно. И кога год упитам: »Где се то дела моја вереница?« одговори ми: »Отпутовала.« Знам ја где је она отпутовала. И пођем тражити: После тумарања збиља нађем на гробу крст с њеним именом. Дакле ту је, а ту су сигурно и папучице, јер јој дивно пристајаху за ногу. Врло добро, све је у реду, још нешто, па мир. Отпешачим тамо, и збиља место куће згариште. Кажу ми: »Све због непажње, ево овако: На огњишту је морало бити ватре, а ту близу кудеља за пређу и баба задремала; и онда скочи варница у кудељу и готова несрећа! Дакле, све због непажње!« Ја се насмејем. Они виде нису чиста посла, па се извуку један по један, и сам останем на згаришту.

Ово завршујући више немам шта чинити овде доле, и дуго ми је, и једина ми забава тражити реч, моћну да призове смрт, јер жури ми се а она не долази.

Момчило Настасијевић

Пресуда Бећир-паше

На Цвијети те године, у порти храма св. Богородице, у „Срб-махалеси“ старог Сарајева, настаде трка хришћана, по свршеној литургији. Чаршија на Вароши се зграну и стрча до црквене авлије. На излазу из храма узмуваше се либадета и антерије. Жене су журиле ка излазу, окрећући се још који пут према олтарићу, у зиду споља. Крстите се хришћанке крстуклоно и бјежале низ чаршију.

Махалама се, тога јутра, разлијегало изненадно и злослутно ојкање и лелекање сулудасте Јање, старе просјакиње, на далеко, до Травника и Фојнице, знане са њезиних пророчких зановијетања. Изгребена, сивог и аветињског лица, разблесављених очију, у похабаној антерији чији су дроњци штрчали и расипали се по калдрми, — луђакиња се повијала у месту, попут нарикаче. Сједила је на једном овећем камену, раскуштрана и унезвијерена, међу редом просјака који су је псовали и грдили, јер им је растјерала милосрдни хришћански свијет.

Обезнањена гомила православаца, напрегнута уха и устављена даха слушаше Јањино проклетство:

— Радујте се, добри и поштени! И жене и дјевојке од образа и части, радујте се! Кукајте и ридајте, поганке и роспије! Јер, дође човјек који ће вас у прах сатрти. Сјутра ће ваша гадна и разгладана тела и ваша погана крв оруменити камен на Латинској ћуприји! Вјерујте ми што вам кажем, и кидисавајте саме на себе!

— Занијемила, да Бог да!, — добаци луђакињи, у пролазу, млада стопаница Остоје кујунџије.

— Уста ти се наизврат окренула, вјештице ниједна! — ждракну је и пресијече погледом танковидијаста Риста, бијело лане и пусто миловање стаситог, кршног Бошка, клисаре у храму.

Зашушташе и разбјегоше се по чикмама и махалама димије од кумаша око мекнастих бедара лијепих удавача са „Вароши“.

Као уклет ненадњом, свијет се очас растури. Порта се испразни. Просјаци се подигоше и, пријетећи Јањи ћутљиво и упорно, одбаљаше и одгегуцаше пут „Латинлука“. Док су замицали, луђакиња их шибаше својим крештавим церекањем.

На излазу из олтарских враташца указа се отац Серафим. Застаде, прекрсти се и, увјерен у моћ Богомајке, приђе луђакињи:

— Умири се ћери Христова! Умири се, јаднице и вапајнице!

Али кад Јања избечи на његову камилавку свој страшни поглед, у пречасној руци задрхта пресавијен спитрахил и требник. Прекрсти се и, уграбивши јој очи, штуче из порте.

Уто и Бошко клисара забављају капију порте, приђе Јањи и, онако снажан, шчепа је за рукав, те се памучни дроњци просуше по калдрми. Она га погледа меко, молећиво и вапајно:

— Немој ме, сине драги! Лијеп си, сине мајчин, и да те Бог подари њој на многаја љета! — Па се насмија и пође, вођена његовом песницом. Изишавши на улицу, она опет удари у јаокање и, измичући низ „Варош“, опет зацјева језиво своју страшну клетву.

Цијело то поподне еснаф је ћућорио о догађају. Јањине ријечи су се понављале са зебњом и стравом. Одавно су је познавали, а нико није запамтио одакле је дошла и када. Обрела се једног дана у порти, међу просјацима. На годину по доласку бијаше прорекла грозну смрт сина Гојка екмешчије. И — обистинило се. Отац, пет јутара касније, нашао главу свога сина украј Миљачке. Тај-

ну старац прогутао, као и ноћ трупло сина му јединца...

Ведро поподне замрачи клетва у порти храма св. Богомајке. Однекуд, из тајне недослутног, као да је пријетило зло. Свечери нађе се Остоја кујунџија са кафеџијом „Црним“ Јованом и Ником, служителем из „сербског општества“. Како је Нико припадао мудрости и властољубљу паметара из српске црквено-школске општине, Остоја је рачунао на његово ухо, навикло да у чаршији размата клупко мудријашлука његових претпостављених. Па и гдјекоја тајна власти, тада опрезног, мудрог, ћутљивог Бећир-паше бијаше чешће пута заголицала бубњиће Никиних ушију. А многа се је тајна прешаптавала у „општеству“.

Док су се Остоја и Нико очијукали, и, подозрево погледајући на механска врата, мрсили одгонетку јутрошњег проклетства, „Црни“ Јован донесе два полића, сједе, подними се и прикучи своје зелено-сиве очи Никином носу.

— Зло ће бити, Остоја — мудријашео је Нико. — Кладим се о што хоћеш, да ће се колико ноћас закрвавити ћуприја... Чудан нам је ово Турчин... Никуд не излази... А, кажу, да преобучен сам обилази шехер и Латинлук... Прексиноћ га је Јако Чифут смотрио на Бјелавама. Бећир-паши, веле, не можеш назријети смерање. А она фитмија, Бекташага крије очи к'о гуја ноге.

А Остоја гласно размишља, допуњава Николу:

— А пријек је, брате, и непомичан. Што смисли, то и учини.

Црни Јован жмирка и прати усне Никине, које се све мање шире. Језик би му хтио да се преметне под сувим непцем, али из грла дашка гласа. Уцрнио од страха стари Јован.

Тек ће Нико, повјерљиво:

— Него, слушајте... И ником да нисте ни слова писнули, јер вам је у зао час... Нешто ме ђаво копка вечерас.. Хоће ми се до ћуприје... Латинлук је мрачан, могу се прикрити и прикрасти...

— Ааа?, — зинуше два страха.

— Шта се бечите? Латини су ближи и оданији заповијестима паше. И у ућумату стоје боље и ми... Него, да завежсте њокалице... Отшуњаћу се до Јалије, добар сам са Франом калдрмеџијом. Договорићу се с њим да ноћас будним оком пратимо каракол. Кладио бих се да ће проклетство оне луде бабускаре осванути вјенчано са злом... О белају се ради, а неком је спрема глави. Упамтите ово што вам рекох...

Остоја и Јован дадоше ријеч. Час доцније двије крупне фигуре замакоше у мрак. Још се чула брава коју је Јован изнутра закључавао. Па се све стишало.

— Добру ноћ, Остоја, и ником ни ријечи!, — добаци Нико кујунџији, чији су кораци већ тупо одјекивали по калдрми, уз „Сагрџије“. А кад је, час доцније, мујезин просуо по махалама Пророкову ријеч, „јацију“, висока сјенка Никина вукла се је испод багремова на Јалији, крај Миљацке.

До у касну ноћ хришћанлук је, успављујући се у душецима, мрсио ријечи страве, које су се губиле у тешкој омаглици првог сна.

Ни до у дубоку ноћ, те вечери, Бећир-паша није се одазвао на молбу свога собног момка да легне. Строг и нијем сједио је на шиљтету, распасан и сломљен, у одаји чији су прозори гледали у јаблане крај Миљацке. Пред зору ни жива душа не бјеше га примјетила кад је, огрнут кабаницом, простом као у каквог субаше, пројахао кроз „Срб-махалеси“. А бијаше дочуо клетву Јањину... „Кукајте и ридајте, неваљалице и роспије... Дође човјек“... Још му је у ушима зујао и бридно га рески и храпави глас просјакиње о коју се никад није оглушио. Пратилац његов, лукави Бекташ-ага, стално је скривао барем један од она три сахана запре, што их је паша свакодневно слао сулудој хришћанки.

Никад Бећир-паша није ништа нарочито запазио на тој јадници. А тога јутра... „Неваљалице и

роспије...“ Па му опет лице потамни под сјенком сумора. Пред очима му се указаше неке сјенке из давних сјећања, неке неразговијетне слике, најприје као колотови неки, а затим све јасније... тамо негдје у махалама при мору, у Варни. Као да искрсну пред очи му она, давна лудост његова... Стид га прели, савјест заструга и зајеча кроз његову побожност. Мисао се набра и скупил у грк осмијех око сувих и жутих усана...

Те давне године он бијаше постао жртва ње, Бугарке, чије су очи жегле, а слатка ријеч хладила као шедрван. Луд је тада био, шта ли? А она, бестидна роспија, превртљивошћу хурије, даде му, уз медовину миловања, и нешто отрова од оне наказне болештине што растаче мождину, разједа тијело. Затрова га за васцијели му вијек... За десет година он се не појави међу свијет. Разјури буле и робиње. Постаде мучаљив и пријек. Нову ћуд му Порта, не слутећи јој поријекло, искористи и учини од њега узор-валију. Те остаде занавијек затрован у души, грк на срцу... „Ридајте, неваљалице и роспије...“ Поново зајеча глас просјакиње и одјекну кроз пустош мамурног му кајања.

Два мјесеца по доласку му у Сарајево, он бјеше дочуо да се у Латинлуку вуцарају некакве „погане“ жене. „Треба истријебити тај гадлук, срам и гњусобу рода људскога, ту авет и отров тај сваке младости луде“. И луда Јања учврсти му свирепу одлуку.

Кроз одаје конака одјекну тапшање дланова Бећир-паше.

— Сједи, — рече он строго Бекташ-аги, који погнуто уђе у одају. — Био сам данас у 'ришћанлуку. Чуо си за ријечи оне сиротице што јој шаљем уздарје у заири, мерхамата и Алаха ради. Чух је како укле неке неваљалице што се крију по неким јазбинама Латинлука... Шта ти знаш о тој лудој, худој и убогој жени што је онако говорила и клела?

— Свијетли пашо, чудна је то и необична же-

на. Што гођ прорекне, или је било, или ће бити... Свијет бјежи од ње, и наш и 'ришћански, и латински и чифутски... А, онако, добра је и мирна, не налијеће ни на кога.

Бећир-паша се замисли. Па ће гласом у коме је лежала оловна тежина строгости и опомене, пријекора и заповијести:

— Душа би ми била на мјесту — рече — кад бих мог'о доживјети да људи буду људи а жене све честите. Али, ето, чујем да и међу Бошњацима, у овом шехеру, коме сам глава, данас влада велики поганлук међу људима и женама. Момци се не жене, а дјевојке не удају. Женидбу је Алах прописао, а што је зла и поганлука, то је од шејтана. Људи се растављају од жена — роморио је и даље суморни глас Бећир-паше — јер су их се заситили. Многи честити момци и добре дјевојке чекају на своју срећу. А срећа слабо долази; — не може од несреће...

Сад Бећир-паша подиже главу и строго погледа у удворицу Бекташ-агу чије су очи одавале скрушену оданост, зашећерену лукавошћу.

— И зато ти заповиједам — настави Бећир-паша — да из овијех стопа, још прије пуног сванућа, обиђеш Латинлук и све сумњиве потлеушице и уцерице гдје се банчи и точи пиће и виђају намазане форкуље и ђидије, напосеб оне са модрим колобарима испод очију. Ће нађеш, одма' хватај и вежи. Видиш ли с њима погане и пијане младиће, и њих да хваташ и повежеш. Прије сванућа да ми похваташ све ђизлије и роспије.

— Па онда, свијетли пашо?

— Пошто је Миљацка надошла од отопљеног Требевића, повежите их све, повежите у вреће, па с њима у мутеж Миљацке. Да се сви подаве! Ја хоћу да свијет живи животом људи а не бештија и стрвина. Хоћу да послушам глас који ми заповједи: „Реци свима момцима нека се жене дјевојкама, а људи да су у љубави са својим супругама. Јер, А-

лах милује љубав, а погану блуд проклиње за девет кољена"... Иди и учини то што ти рекох!

Бекташ-ага се удаљи. Паша остаде замишљен, увучен у савјест и мисао која га је смиривала.

Однекуд из Бистричке махале јави се пијетао. Кроз прозор уђе у одају дах свјежине из гајева са Хрида. Бећир-пашу као да то освјежи. И он дубоко удахну тај љув свјежине праскозорја.

Недалеко од Латинске ђуприје била је кућа Франа калдрмеције. Мала и убога дашчара, подигнута на четири поваљена дирека. С њезиног прозора могло се је спазити ко год мине преко ђуприје.

Неопажен, кријући се испод сјенки багремових стабала, бијаше се дошуњао Нико. У два-три шапата он се споразумје с Франом, да заједно гледају шта ће ноћас бити, и да један другог не одају...

Негдје пред саму зору зачу се, однекуд испод Латинлука, неко цикање, јаокање, крештање и жагор мушких гласова, војнички грубих, заповједничких. Очас се избудише неколике махале, изненађене том чудном грајом. Уски сокачићи више Јалије, затим мајстори католици од Латинске до Дрвеније ђуприје, потом махале од Ојанцине, преко Бакрбабине, па све до Халил-хоцине и Скендер-пашине, — све се у тим сокацима и чикмама узбуну и покрену. Али се цијела узбуна разви тек по одајама, собама, џамлијама, хамамима, авлијама и избама, — јер се напоље, на сокак, није смио помолити нико, ни за живу главу. Иза прозора, баца, тарабних шупљина и разних скривених отвора чичкале су се главе, мале и велике, чупаве, непочешљане и раскуштране.

Одозго, од Бендбаше, указа се ноћна стража, каракол, од шест момака. Тројица Анадолаца и тројица Бошњака. Међу собом су водили, повезане дебљим ужетима, пет женских и једног младића. Бијаху их похватали још око поноћи, по наређењу Бекташ-аге. Најприје су их пуна два сата држали у зиндану Жуте табије, више Јековца. Сад су их довели повезане, двоје и двоје. Младић, роав и наказан од злехуде болештине, бијаше погнуо главу,

јада и утучен. Уз његову десну руку везана једна дјевојка, избуљених очију, у које страх бијаше улио блесавост умне таме. О рукама су јој висили дроњци исцијепаних рукава и блузе од јевтине басме; једно раме сасвим голо. До пупка здрљена кошуља од проста беза откривала је један дио пуне, заобљене, помодриле дојке. Анадолац, који је уз њу корачао, бацио би чешћи поглед на тај дио њезиног мршаваог тијела. Па би затегао ремен од пушке, зажагрио очима и добацио блудници понеку ријеч похотљивог пркоса.

Остале четири млађе, везане двије по двије, драле су се из свега гласа, док су их Бошњаци посматрали са извјесним, пажљиво скривеним, сажаљењем, ненавикли на овакве крваве пресуде. Најмлађа од њих, са црним плетеницама, низ леђа спуштеним, уплакана и премрла од страха, — пуштала је с часа на час необуздане, неартикулисане вапаје. Дрхтала је по цијелом тијелу, шаљући вапајне дозиве час у правцу једне, час друге махале.

Последњи од каракола, Анадолац, није имао пушке. У десној руци вукао је тешку, голу, оштру „сатару“, крваву и убојиту, док је лијевом руком вукао за собом неколике вреће, подеране и још крваве од јарећих кожа, које су се још до јутрос у тим врећама усмрђивале.

А послѣје непуно пола сата изврши се крвава пресуда. Љетописи забиљежише: „На ћуприји их држаше више од четврт сата. Затим жене повезаше за ноге и за руке, сваку напобашка. Сваку стрпаше у по једну врећу, свезаше, па с њима у воду. Онога младића сасјекоше у комаде, па га тек онда бацише с ћуприје у воду...”

Сутрадан први пролазник био је Нико, који, на своје велико чудо, угледа на ћуприји отсјечену главу и једну ногу онога младића. Како је још био мрак, караколци нису били ни примјетили да су ту заборавили те крваве остатке љешине.

Јован Палавестра

Доктор Марић

Доктор Марић, уважени и познати физикус, референт здравственог отсека бановине, ватрени пропагатор расне хигијене, предузео је годишње инспекционо путовање по бановини, да се на „лицу места“ увери о здравственом стању народа. Месец дана налази се доктор Марић на путу, обилази градове и варошице, завирује у болнице, основне и народне школе, у антитуберкулозне диспанзере, држи предавања, оснива и подиже здрављаке.

Доктор Марић, природно, није могао да завири у свако село. Једно, због недостатка времена, — друго, због лоших путева и саобраћајних средстава. Уосталом, циљ докторовог путовања и није био да свраћа у сваку забачену селендру. Он се вешто држао места која су била на железничкој прузи, места приступачних, али истодобно и погодних да се по њима оцени здравствено стање целе околине. У томе је доктор Марић савршено успео. Оно што је видео на путу, нису била што се каже „Потемкинова села“, већ опипљив, очигледан резултат његовог смишљеног рада. Болнице, опоравилишта, дечји диспанзери, све је било примерно уређено, све је у целини одговарало намењеном задатку. (Што се пре докторовог поласка на пут јављало телефон свима подређенима у унутрашњости да се за времена спреме, то, наравно, доктор Марић није знао, или се „благодотро“ чинио да не зна). У сваком случају, доктор је био необично задовољан својим путовањем, резултат свега је богат материјал — статистике, забелешке, умесни предлози и тако даље — који ће он по повратку у град среди-

ти, попунити практичним лекарским саветима, штампати у засебну књигу и неколико хиљада примерака бесплатно протурити у народ.

Последњег, завршног дана путовања, којом приликом је доктору приређен банкет у једној посавској варошици и одржано много здравица, (због овог изузетног случаја, одустало се од апстиненције), сетио се Марић да се непуних петнаест километара од варошице налази његово родно село.

Двадесет година није доктор био у свом селу, све тамо од очевог погребца, кад је неизоставно морао доћи да пречисти са братом рачуне око деобе имања. Доктор је тада узео своју половину, продао је, посвађао се с братом, скоро потукао и дошао до суда. Доктор се за такво држање према брату правдао многим разлозима, од којих су два била најјача. Прво, он је био законити наследник половине имања; друго, њему је требало новаца да отвори у граду ординацију, јер без новаца, наравно све дипломе и докторати не би вредели ништа. Али за те јаке разлоге, његов брат, сељак, није хтео да зна и тражио је да се брат доктор одрекне свога дела у његову корист, пошто „земља припада ономе ко је обрађује и ко за њу порез плаћа“. Сем тога, „брат се на рачун те земље школовао, дочепао лако хлеба без мотике“. Разишла се браћа у великој омрази и непријатељству. Понео је доктор Марић ту деобу у рђавој успомени и отада замрзео и само село чврсто решен да у њега више не привири.

Сада, при чаши вина разнежен, чврсто реши да још истог дана оде у село, посети брата и види жив ли је, здрав ли је, и како живи. Нарочито је доктора загрејавала помисао на братовљесву децу, три синчића, (три Марића), јер он, доктор Марић, није имао деце и то га је, што је бивао старији, све више у потајни пекло. — „Треба видети те дечкиће, — мислио је — а, према приликама, и повести некога од њих у град, па и школовати га, направити од њега човека“.

Претседник општине ставио је доктору на ра-

сположење свој сјајни фијакер, два поамна коња белца и кочијаша Мишка, коме су чизме заударале на бајату маст, а зашиљени бркови на Шихтов сапун. После обилног ручка и кратког дремуцања у председничковој фотељи, сео је доктор у фијакер и кренуо на пут.

Пролеће је, облаци се мотају и често сакривају сунце, топла кишица роси и престаје, а фијакер клизи каљавим друмом и елегантно поскакује преко локви и рупчага. Радује се доктор Марић, увлачи удобније главу у пелцани оковратник, посматра задовољно ублаћене босе пролазнике.

Прво село на видуку такну доктора нежно, пробуди му успомене и уведе га неосетно у детињство, у стари очински дом. Види доктор себе, сељаче у опанчићима, мусаво, неошишано, са очевом шубаром на глави и десеторо мршавих свиња пред собом. У руци му је рог од врбове коре и секирица о рамену. Ту је и упис у школу, прва књига (коју није много марио), ту је и учитељ, певчик, пријатељ доброг залогаја и лепих снаша. Ту је и отац са утакнутом лулом под осмућен брк и тешким рукама, обешеним до колена. Чује он оца, високог погнутог чичу, како мудријаши пред комшијама: — „Овог старијег даћу у школе, нека учи за суца или адвоката, слабуњав је нешто и не би ваљао за кућу, а овог млађег оставићу нек са мном оре и копа“.

Тако је и било.

Од сељачета за крмцима постао је данас он, доктор Марић, цењен и уважаван; он је чак помагао при операцији једне високе личности у Бечу, његови се лекарски савети данас траже и скупо плаћају, његова је жена из отмене породице, он је данас поседник неколико ордена, почасни председник шларафије, и један од оснивача најбољег шаховског клуба у земљи. Гледа доктор Марић са гордошћу на своју прошлост и са осмехом задовољства говори у себи: — „Да, то смо ми, који смо од свињара постајали аустриски маршали и Напо-

леонових генерали. То је раса, господине мој, и ко зна данас, кад смо сами ковачи своје судбине, ко зна где ће нам бити крај“!

Мисли тако доктор Марић, а фијакер грмуцка, тетура преко каљавог друма, прљави облаци вуку се преко неба и доктора Марића, који, што дубље залази у село, загледан у везене кошуље жена на пролазу, загледан у ждребад на путу, у далеке шуме, омамљен мирисом земље који пожудно увлачи кроз космате ноздрве, осећа неку благу меланхолију и сажалење над својим досадашњим животом у граду. Невеселе мисли крстаре кроз мозак доктора Марића. Упоређује он пролећну свежину села са градом, који је напустио пре месец дана. Упоређује и свој живот уморан, градски, са животом сељака, долази до мучног сазнања како је он, доктор Марић, кроз тридесет и пет година, како је оставио ссло, живео животом роба који је робовао своме позиву, својој каријери, својој жени, својим пацијентима, како је живео и живи за све и свакога, али за себе, Марића, баш никако. Он је свој мир и своје радости сахранио оног дана кад је кренуо у град на школе, сахранио их у овим зеленим ливадама и шумарцима, под голубињим славонским небом.

Последња мисао допаде се необично доктору Марићу и потсети га на ђачке дане, кад се заносио Харамбашићем и Ђуром и писао госпођицама стихове у „Споменар“. Мора се признати, доктор Марић је одувек имао ретког смисла за поезију. Он, данас троти, угођени човек, склон склерози, носио је некад дугу косу као прави песник, разматао се слободоумљем, (учествовао је чак и у једној ђачкој демонстрацији) и читао Ничеа. А после, (Боже, зар је он крив?) морало се реалније гледати на живот, од идеала се није могло живети, и тај занос, поезизирање, отишло је са младим данима у неповрат, све је здружио жрвањ немилосне животне прозе.

Растужи се доктор Марић и, преоптерећен јелом, уздахну, затвори влажне очи и увезе се у своје село. — Полако, полако! — зауставља кочијаша, да

пажљивије осмотри куће које није видео двадесет година. Поздрављају га изненађени сељаци и, уплашени, (они страхују пред сваким странцем) скидају дубоко масне шешире. Доктор Марић, у бунди, удобно уваљен, љубазно отпоздравља махањем руке. Све му је необично занимљиво, чак и лавеж цукела за точковима. „Направићу код брата лом — помисли доктор — кад се овако изненадно појавим“.

Замишља доктор сусрет са братом и његовом породицом, види како му три буцмаста синовца стидљиво прилазе руци, види како вади из новчаника банкноте и великодушно дарива децу. Зна доктор да ће тиме приредити деци велику радост. Сећа се како је као дете гајио дубоко поштовање према извесном дарежљивом финанцу, који му је поклатио бакрени крајцарић или никлени грошић.

Види већ доктор Марић димњак на својој кући, па кров, и напослетку читаво здање.

Заповеди кочијашу да стане.

На авлиским вратницама стоји жена и доји дете.

— Помози Бог, снашо! — поздравља је, а снаша залупи вратницама и побеже у кућу без одговора.

Чека доктор Марић неће ли му ко изићи у сусрет, а онда, помало разочаран, искочи неспретно из фијакера у локву воде и укваси лак ципеле. Уђе у авлију, раскорачи се и љубопитљиво погледа трошну кућу. „Гле, — паде му на памет — па овај мој брат, лењивац, за ово година, ни један пут да обели кућу“.

— Господине, — јави се кочијаш — 'оћу ли утерати коње у авлију.

— Можеш, Мишко, неће нам ваљда домаћин отказати гостопримство.

На кућним вратима указа се космат сељак, поглади бркове, приђе ближе и сумњиво зашкључи на једно око. Затим се трже, разведри лице и пожури Марићу.

— Баја, — рече збуњено — зар си ти?

— Но, Богу хвала! — одговори Марић и једва задржа сузе, које су тргле саме.

Дуг и сув, пресамити се брат преко Марићевог испупченог трбуха и пољуби га неспретно у браду.

Улази Марић у кућу, и све му се чини да је јуче искорачио из ње.

На икони, под стаклом угађеним од мува, још стоји његова избледела фотографија из ђачких дана. У другој соби прокриви се дете, а снаха са метлом испаде, поздрави Марића, стидљиво, проли пред њега воду и загребе журно метлом по земљи.

— Остави то, Стано, сад! — говори јој муж благо и крадом је мува у ребра. — Ето, — извињава се Марићу — да си бар писао да ћеш доћи, направио би у кући мало реда. Овако...

— Не мари, не мари! — одбија братски Марић, скида бунду, заогрће од шале братовљева повијена рамена, скида цвикер, и брише влажне очи.

Дете из друге собе, белокосо, извири кроз врата, спази Марића и повуче се натраг.

— Твоје, а? — показује Марић поносно на малишана и пита брата за осталу децу.

— Отишли су за говедима у поље, — тумачи брат и нарочито говори о најстаријем, петнаестогодишњаку, који на воловима „сам доведе воз дрва из шуме“, и о другом, три године млађем, који „иде у школу и чита календаре“. Било их је, рече, још двоје-троје, али Бог дао па мртва дошла на свет.

Говори брат, лупа по јастучку, диже прашину и меће га на столицу да би Марићу било удобније седети. А Марић одбија, хтео би ово време код брата провести право народски, па узима шепави трножац и спушта се свом тежином на њега. Узбуђен и радознао, поставља брату многа питања, без везе, и не чека на њих одговор.

Из кухиње зацврча маст и замириса кајгана.

— Чујеш, баја, — рече брату — одмах ти кажем да се због мене не бацаш у трошак. Оно што

сте спремили себи за вечеру и ја ћу јести. Молим те!

— Ми постимо ускршњи пост — извлачи се брат — и једемо на зејтину од шпица, знам да то није за тебе, јер смрди кад се угреје.

Док браћа у кући разговарају, купе се сељаци привучени фијакером и лепим коњима, неки отреситији улазе у кућу, поздрављају доктора Марића, питају по трипут узастопце за здравље и остају из поштовања стојећи.

Мрак се хвата, друштво расте, и доктор Марић постаје центар пажње радозналих сељака који сад, по навици, не пљуцкају пред себе насред собе, већ преко рамена у ћошак. Ствара се помало интимна атмосфера, људи излазе слободније са питањима и говор тече, претвара се у жив жамор. Не распитују се људи код доктора Марића о болестима, што би било сасвим природно, (двојица су само натукнула: један о сакагичним коњима, а други о крастици у носу) већ се сви, као по договору, распитују кад ће појевтинити роба, хоће ли доћи до закона о раздужењу сељака, и да ли ће морати плаћати заосталу порезу.

Седи доктор Марић под иконом, вади из сребрне табакере цигарете и страсно пуши. Његово тврдо ниско чело, кратко срезана коса, жуто подбуло лице, са плавим удубљењем испод очију, цвикер на носу, поткресан брк, глас миран и одмерен, све то улива радозналим сељацима поверења. Слушају они како им он очински одговара на сва питања, како их бодри да не клону духом у општој пометености и незапамћеној кризи.

— Још мало, људи, — вели им — можда још ову годину, стрпите се, а онда неминовно мора кренути на боље. Преболели смо ми пуно теже, па ћемо и ово. Од Косова вучемо свој крст, сељаци смо се од Пећи до Пеште и Русије, па смо опет остали живи. Ено, браћа у Србији! И Балкански рат, и Албанија, па, Бога ми, — баш пре неколико месеци био сам тамо до Крагујевца — за ово дестак

послератних година, опоравио се народ, опет пуне куће свега. И хране и марве, па и људи. Могли би опет у нови рат, народило се деце... Да, и најтежа рана зацели. То вам ја кажем као лекар! Још само да је више добре воље и савести у наше госпoде политичара, па би све било добро. Али биће и тога.

Теши тако доктор Марић, маже мелемом својих речи и лечи сељачке ране боље него медицином.

Снаха уноси на сто вечеру, укувано пиле у окрњеном тањиру и, уз звекет, спушта поред њега зарђан нож и кашику.

— Што ти то, снашо? — буну се доктор. — Ја сам рекао да се не бацате у трошак.

Снаха, зајапурена од ватре у кухињи, смрси нешто стидљиво и опет се изгуби. Брат уноси у наручју најмлађе дете, трогодишњег белокоског малишана, измивеног, у женској варошкој хаљиници. Доктор раздрагано полази у сусрет, и да одобровољи уплахилено дете, вади златан сат и трпа му у руке. Меће дете на колена и пита га како се зове. Кад је чуо да носи баш његово, стричево име, докторовом расположењу није било краја. Долазе и остала два синовца, заустављају се тренутак код врата, па онда прилазе стричевој руци. Вади доктор две банкноте од сто динара и спушта им на длан.

— Не, баја! — прискаче брат уплашен од толиког новца и хоће руком да отстрани децу.

— Јеси ли луд? — добацују сељаци и дају оком знак да задржи новац.

Гледа Марић синовце и започиње с њима разговор. Најстарији, са испупченим челом и угнутим носем, одговара на питања мучно и кроз нос. Други, млађи, леп, са марамом око врата, тихо одговара и гледа стрицу право у очи.

Бори се доктор Марић са напола куваним пилетом и после јела испира уста водом, вади танко дрвце из џепа и барата по зубима. Скида са руку круте манжете са златним дугмадима, наставља са

сељацима прекинут разговор, ужива што може овде пред њима да говори слободно и чује њихово нескривено мишљење. А сељаци виде пред собом високог државног чиновника, па вешто и смишљено постављају питања, а своје одговоре крију у двосмислене речи.

— Ето, ви, сељаци. — говори им доктор Марић уморним гласом и отреса пепео са цигарете — већито нешто ропћете, незадовољни сте и приговарате. А шта да кажемо ми, грађани? Ви бар имате свој кров над главом, а ми многи ни то. Ви можете и боси, поцепани, а грађанин мора да на нешто личи. Јесте, ми, чиновници, примамо плату сваког месеца, али плати стан, плати воду, млеко, ђубре, осветљење, — све се у граду плаћа осим ваздуха, али он за то не ваља ништа. Оде, рецимо, човек грађанин после напорног рада у шетњу, седне у парк да му ветрић разгали чело, а чувар парка одмах са кантицом: „Дај динар“!... Да, да, то вам само тако из даљине изгледа да је нама све сјајно и блиставо, свата наша парадна одела и ципеле, али кад би знали како се до тога мучно долази, и како то изгледа изблиза, побегли би без обзира... Видите ме како изгледам. Поднадво сам се и нашкобучио — свако би рекао да ми је Бог зна како добро — а да ме сад такне и најобичнија бољка, стропоштао бих се као црвоточно дрво. Гле мога вршњака Ђуке, црвен је и једар као младић.

Ђука, подгојени чича, заспао за време разговора, трже се кад чу своје име, погледа унезверено око себе и изазва општи смех.

— Да, да, — продужује доктор Марић све уморније — да нисам огуглао у граду и претурио педесету, сутра бих оставио медицину, вратио бих се у ово наше село и са овим својим јунаком, братом, орао и копао. Нема срамоте у томе. Не знате ви да цените оно што вам је Бог дао. Имате зелене ливаде и шуме, имате витороге волове и краве музаре, Бог вас мази плодним летима и шта хоћете више? У пролеће узорете и посејете, у јесен свезете

плод, оцедите вино, а кад снег падне, завучете се за топлу пећ, запалите лулу, привучете бакицу...

— А како ће онај који нема бакицу? — упаде доктору у реч неки удовац који је сахранио три жене.

— Ко нема своју, нека узме туђу! — одговори у истом тону доктор и изазва смех.

Чека доктор Марић да се људи смире и продужава.

— Ако има данас срећног човека, то је, верујте, само сељак. Плати свој порез, па ако неће, не мора ни Богу скинути шешир.

— А ко нема чим да плати порез? — осмели се један чичица у прљавој кошуљи и сакри се за друга пред собом.

Доктор Марић погледа на ту страну и, као да смишља одговор, одговори мирно:

— За порез се увек нађе пара... То мора бити! Многи сељаци криво схватају те дажбине. Порез је, браћо, основица сваке државе, сваке правне људске заједнице. То је заједнички намет који су људи себи сами драговољно наметнули. Треба да знате: из тога вашег пореза подижу вам се и одржавају путеви, граде школе, железнице, плаћа се чиновништво, одржава се војска која ће вам сутра бранити породицу и имовину од непријатеља. Из тог новца подижу вам се болнице и убошки домови. Нема, рекао сам, свако кров над главом као ви. Има сиротиње по градовима која би под старост, онемоћала, скапала на улици, да их држава не збрињава. Видите, дакле, да та „држава“ којој плаћате порез, није нека сила изнад вас, већ сте то ви сами, вас тринаест милиона чини то тело, и од вас зависи како ће вам бити у тој држави, од вас свести и националног осећања. Ако то немаш, мој народе, онда ти нико неће помоћи. Сутра можеш постати роб. Зато ваља и треба плаћати порез...

Говори тако доктор Марић, покреће јаке вилице, пршти му пљувачка по бради и брковима. Никад

није осетио моћ своје речитости као овог тренутка. Ето, — мислио је — тако би требало да зађу наши просветитељи у народ, и тако да му се обрате. Брзо би нестало неспоразума између власти и народа. Треба свој речник упростити, подесити схватању простог света, а не разметати се високоученом фразеологијом, која често није доступна ни многим интелегенту. Посматра доктор Марић та занимљива сељачка лица, њихова отворена уста, радознано избуљене очи, посматра и жали што се није за времена одао политици, ах! шта би он данас рекао онима у парламенту, како би им загрмео: „У народ, господо, у народ! Не гледајте на народне потребе из птичје перспективе. У село, на лице места, у дрвене сељачке домове, па после у парламенат да донесете корисне законе“.

Међутим, сељаци трепћу лукаво и мисле у себи сасвим друкчије: „Е, докторе, лако је теби тако говорити, пун ти је желудац јестива и руке прстења. На теби је топло одело и бунду имаш, а ми, ако година изневери, немамо за шта ни опанке да купимо, камо ли да плаћамо порезе. Шта ће нам те железнице кад немамо пара да се возимо на њима, шта ће нам убошки домови, кад нам је проваљен кров над главом и кад нам кроз кућна брвна ветар проноси“...

Мисле тако сељаци једнако сви, и лукаво жмиркају очима у доктора, док он раскопчава крути оковратник под вратом, показује рутава прса и, сит, одише тешко.

На кућном тавану прокриви се петао, а месечина, зелена, уђе кроз окно у собу. Људи поћуташе тренутак па се сложено дигоше, поздравише бучно доктора и испадосе у ноћ. Још последњи није искорачио, а брат, црвен од ракије, затурен преко стола, нерасположен, рече гласно.

— Фала Богу те одоше, већ сам се уплашио да ће овде коначити.

Доктор Марић затражи чашу воде и парче ше-

ћера, прогута, погледа на сат и позва дремовну децу из запећка.

— Ето, — рече им — чика би отишао, а не би с вама честито ни речи поразговарио. А зато сам баш и потегао овамо... Колико ти је година? — обраћа се млађем и глади га нежно по коси.

— Сад ће о Благовестима девета — одговара мати место њега.

— Леп дечкић! — одушевљава се доктор Марић и говори брату и снахи: — Овог ћу вам одвести у град да направим од њега човека.

Брат задовољно чупка брк, даје главом знак пристанка, ма да би му у души било жао да се растави од детета. Ипак, далеко и нејасно осећање, да би на тај начин дете заувек збринуо, ослободио мотике и плуга, надјачавало је родитељски егоизам.

— Добро, баја, — одвраћа — немам ништа против, чим дете заврши школу.

— А, то не! — одбија одлучно загрејани доктор Марић. — Сутра он путује са мном и готова ствар... Што раније, то боље. После би ишло теже са васпитавањем и искорењивањем рђавих навика примљених у селу... А, шта велиш ти, синовче?... Би ли са чиком сутра у град, или после завршене школе?

— Ја би' — одговара синовац рапаво и гледа у родитеље — ја би' сутра... До године!...

— Болешљив нам је нешто, — јави се снаха тужно — често болова, и баш сам вас хтела питати за лек.

— Како „поболева“?... Одавна, или отскора?

— Одавна. Све га боли. Час глава... Час грло, па по неколико дана не може да гута. Док се код друге деце грло зајапури, код њега пожути као восак.

— Није то ништа, — одговара доктор — то су обичне појаве код деце... Ћидо је ово, снашо!... Је ли тако? — обраћа се благо синовцу.

— Мене, чико, и сада боле грло, — одговори мали.

— И сад?... Но, одмах ћемо видети — решава се доктор Марић. — Снашо, дај ми једну чисту кашику.

Док снаха претура по кухињи, доктор Марић опипава синовцу врат и дроби неке жлезде под прстима. Привлачи малог ближе светлости и завирује му у грло, гледа у ситне изрецкане зубе, у узан удубљен свод непца. Врти Марић сумњиво главом и још једном опипава врат. Са његових прстију, брзином муње, оцртава се у мозгу једно сазнање које му, преко искрсле боре на челу, даје лицу израз забринутости. Као врстан, искусан лекар, зна он да се по тим знацима крије у организму детињем страшна болест и да је дете, данас или сутра, осуђено на свирепи крај.

— Са малим није добро, — рече брату — нек снаша изиђе напоље са децом, имам с тобом важан разговор.

Одлази снаха и деца, Марић закључава врата и наређује брату да застре чаршавом прозор. Гледа брат Марића, наслућује да нешто није у реду, снебива се и покушава да објасни. Али доктор енергично заповеда да се свуче. Скида брат послушно капут, затим полако раскопчава под вратом и скида кошуљу, разголићује сув погрбљен труп. Кожа бела, само му лице и врат црвени, опаљени од сунца и ветрова.

— И панталоне! — заповеда доктор нестрпљиво. — Само брзо, брзо!

Обрће Марић запрепашћеног брата, завирује му пажљиво у очи, у грло, опипава га код лакта, загледа му у нокте, удара га испод колена, заповеда да стане на једну ногу и затвори очи. Ишло је то мучно, брат је стално губио равнотежу и помагао се другом ногом да не падне. Презнојава се доктор Марић, оптрчава око брата као да би му хтео помоћи у неком тешком послу.

— Да ми кажеш искрено, — говори испрекидано брату — да ли си икад имао мушку болест?

Брат не схвата питање и гледа у доктора зачуђено.

— Шта се правиш луд, одговори кад те питам: да ли си имао кад болест... госпоцку болест, како би рекли ви на селу? — праскао је доктор и дрмнуо брата.

— А, то?... Јесам некад — цедио брат после мучног домишљања.

— То је нечувено!... То је нечувено! — псовао је пригушено доктор Марић и секао погледом брата који се нишао на једној нози. — Марво, и ти да не потражиш лека, да не пишеш мени?... И где си само захватио ту гадост?...

— Хе, где? — одговара брат слободније и осорно, као да му је криво што га за то пита. — У рату сам добио... Да не идем по трећи пут на фронту... Ја и Павле Јовић. — „Ко је луд, — рече ми он, — нек иде опет да изгуби главу, ја, Бога ми, — а и ти ако ме послушаш — нећемо... Има ту у Тењу једна баба... Платиш јој форинту за малу болест, а за велику круну. Па сад бирај: фронт и погибију, или два месеца шпитаља у Бршадину и живу главу“. Премишљао сам свакојачко и отишо увече са Павлом баби. Било је код ње више жена, лечила их је тако травама од тих болести. Таква једна примила је мене и Павла. Наши другови оду на фронту и изгину у Галицији сви до једног, а ја и Павле сачувамо главе у шпитаљу.

— Боље би било да си отишао на фронт и погинуо! — хропће доктор Марић и брише знојно чело. — Ти и не знаш шта си учинио... Упропастио си себе, жену, своје де... — глас Марићев задрхта и прекину се. — Упропастио си пород све до деветог колена. Разумеш ли?... Буљи, буљи сад у мене! Ту ти ја не могу помоћи. Касно је! То што ти деца добијају гушобоље, што уњакају кроз нос, то је од тога, од те твоје недужне болести, која ће их зарана одвести у гроб, у — лудницу!

Брат је тренутак слушао, блед, слегнуо напо-слетку беспомоћно раменима и почео да навлачи кошуљу. Никако да разуме толико братову жестину и толико узрујавање. Хоће ваљда да проспе своју господску мудрост и покаже му како није узалуд спљискао половину грунта на школе. А доктора још више љути та братова равнодушност, то глупо, нехајно држање. „Какав је, Бога му, — мисли — као да нисмо истокрвна браћа. Он и ја! Њему је, изгледа, свеједно што му деца имају сифилис, ништа га то не забрињава“. Али њега, доктора Марића, који је годинама сањао о продужењу лозе, боли то и никако да се смири. Обузима га очај и лупа се немилосрдно по челу.

— А ја, идиот, — говори с горчином — заносио се како ћу ово твоје јадниче одвести у град, извући га из ове јазбине, из овог глиба, извести га на светлост да не скапа јадно и незнано међу вама, полудивљацима, а ето, ето!... Шта да радим сад?... — ломи доктор руке у недоумици и зауставља се у ходу насред собе. — Наравно, после овог свега, од наше комбинације с малим нема ништа. Но, то би ми још требало! Лепо би ме мамица погледала...

— Па шта да радим сад? — пита брат изгубљено.

— Ништа ти не могу рећи до сутра. Остави ме, иди па спавај, потребан ми је мир да се саберем... Ово је нервни потрес, наравно. Ко је могао очекивати овако што? Зар сам ја после двадесет година потегао зато овамо? Хајде, реци... Све вас треба у болницу, дабоме а кућу затворити. Мандало преко врата...

Брат поћута, слегну још једном раменима, оде за врата. Пожеле брату тихо лаку ноћ и ишчезну преко прага.

Остаде доктор сам и његов бес порасте још више. Шкргутао је зубима и песницом добовао по столу. Ту, у овом случају, стварно није знао шта да учини. „Шта се ту може?“ — понављао је у себи и враћао полако душевни мир. Сео је за сто и дуго

пиљио у једну тачку. Онда узео нотес и златним наливпером покушао да напише рецепт, препише брату и деци радикалне лекове. „Шта ће им то“, — поколебао се — „неће га умети користити и, уопште, ко зна да ли ће штети узимати? Да, да! Најбоље нек све вода носи, нек иде све као што је и досад ишло, нек се та жгадија угуши сама од себе, на што продужавати зло“.

Умирен, скидао је Марић ципеле и лагано спуштао на земљу. Скинуо је капут, погледао на сат и бацио се полеђушке на постељу. Последња мисао, као заостали вал, прелете још једном преко њега, и он полугласно рече: „Ах, каква трагедија, каква трагедија! И тај пут и инспекција. Па онда, глупа и сентиментална жеља да дођем овамо. Ко је могао ово предвидети? Добро да није мамица са мношћу. Њу би зацело ударила капља. Целог живота страховала је да јој не донесем од пацијената неку инфекцију. Наравно, цео овај случај прећутаћу“.

У овом узбуђењу, за двадесет и пет година своје праксе, заборавио је Марић први пут да опере руке.

Осећајући неки професионални страх, он се диже. Обуче се журно и, нечујно, наврх прстију као крадљивац, изиђе из куће, пробуди Мишка и заповеди да упрегне коње. Чека дотле доктор Марић, и одлази удно дворишта под стари дуд, да сахрани тамо и последњу успомену из очинског дома. Шуката крава, која је преживала под стаблом, уплаши се од доктора и побеже на другу страну. „Ето“, — помисли Марић — „и марва им је таква као они, селјаци. Увек од неког страхују, зазиру, гледају на све с неповерењем и зато пролазе тако. То је то очајно народно незнање, мрак, од кога треба бежати безобзирно. Што пре из овог блата, из ове клопке, у град, где је најгора служавка чистија од сеоске учитељице. Ето, то је тај „народ“ коме ми интелектуалци, усијане главе, романтици, у друштву при чашици вина, певамо песме и величамо га. А међутим, то је маса, безглава и безумна маса, која

кроз хиљаде година није ни у чему коракнула напред, или бар показала такве тенденције. Ако ми ко још једном буде говорио о „идиличности“ села, зграбићу га за гушу. И још нешто: чим дођем кући, све ћу Козарце и Веселиновиће, те идеалисте села које држим у библиотеци у златном повезу, бацити напоље“.

Кочијаш је упрегао коње и позвао доктора у фијакер. Лагано, у јутарње сумрачје, исклизио је фијакер из авлије. У том тренутку упалила се у кући светлост, неко је промолио главу кроз прозор и нешто промукло питао. Доктор се није ни осврнуо, већ је дао кочијашу знак да потера брже.

Петар С. Петровић

За кичевское, за македонское

— Седи, мили брате, једна ракија и један рат-
лук ошећере душу; млада брада се тресе и мај-
мунче дрхће уз плот.

Љубав! Знате што сваке године морам да на-
вратим овуда? Е-е! Македонија, то је отаџбина Фи-
липа Македонца. Прво кад сам овде био учитељ за
две турске лире и белу меџедију, како сам био леп
и млад; све сам осећао да ми је кичма као од глого-
вине, оштра и гипка. Онда сам ишао из места у ме-
сто, био и четник у Довезенског. То ми је младост:
ноћ, голо бездрво брдо, нас неколико кршних са
пушкама, а негде тамо село заспало са малим ми-
наретом, на реци; и магарићи у пољу заспали. Ми-
слио сам ако ме убију нека ми куршум пробије ср-
це; и мислио сам: ма куда у груди или под груди
да удари куршум, увек ће срце пробити, јер беше
се оно толико раширило, све ми прси испунило. Бу-
гари нас мотрили по целу ноћ, комитације њине
горе него заптије. Ено на оном брду видео сам га
једном: стоји прав, наслонио је руку на кубуру,
наерила му се шубара на глави, па гледа на све
стране, добро мотри. Ја нанишаним иза мог џбуна
и само окинем, кад онај раширио руке и већ нестао
у мрак као да је слетео. Лагано му се довлачим.
Одједном нешто зазвони о камење и котрља се по-
да ме. То је мој дуги дивит што ми комите обично
носимо забоден у појас. Још се вучем уз брег, кад
гле: нађем га, лежи смлаћен, скошен. И да га види-
те само како је леп, тај ваш непријатељ, голобрад,
наднесених обрва; тај што му два горња зуба дужа,
па бљеште под усном издигнутом, на месечини: да

пушку више не окинеш. Ама зло је, крв један другом из грла жудимо, поганци смо.

И није то само да кажеш: бранимо Бугаре или Србе, јок бре! Видео сам их што су од њих прелазили к нама у чету, ако се што тамо посваде — и нису то најгори били — и наши к њима: него из ината, младости, беса. Крв један другоме прожидимо као сад ракије и ратлука. Мржња ти је, мој господине, нешто упаљено к'о свећа, и светије ми се чини, да 'простиш, нег љубав. Човек воли мајку, сестру, сина, ама кад мрзи онда мрзи све: и брда, и небо, људе. Хе, и само делије умеју право да мрзе.

Хе, ево како: ја сам познавао једног комиту, таког душмана. Кад код неке жене оде, док је грли разреже јој одједном мишицу дубоко, као гривну у круг, па јој онда да нож и чека да га убије, но она не сме, можда јој је још и милије. Зар кад се страшно мрзе човек и жена само мушку децу рађају. А он је убије; каже: гадура, млитавица. И већ му се био досадио живот: шуме је палио, шта није радио. Једном, но једном се нађе и једна, вила, што не опрашта своју крв; кад је опече рана, сама му оте нож па му га право у груди кркну, а онда се гризли и чупали доискона и тако их нашли обоје мртвих: очи им исцуреле, уста разваљена, у дроњцима, њему се и плућа гола виде.

Мој господине, да ти знаш, како је ова гола Македонија поучна: ама све што знам у животу, овде сам видео и научио, увек по нешто ново, само гола страст је овде. Зато и не могу да се откинем од ње. Пре сам по целе градове познавао, сваког сељака, сваког ханџију, а сад се то измешало, раселило; дошли други, они помрли: па опет дођем и гледам. Видим, живот има само небо над собом а небо је нека предубока милост и тајна за нас. Бога ми, човек не може ништа да измења за себе; да може за једно око да узме три звезде, за једно уво нешто што иде право право у бескрај, да да срце па да добије мир и власт: него живот је као нешто промашено, свима је тако досадно, па смо као неке

шупљине — што шетају и ходају али су шупљине: киша падне с неба, она само пројури кроз нас и лепше тече мирном долином између расцветаних купина, слатка речица Божија пролети кроз нас, ту просто заглуне, а кад се докопа шуме ту звони звонко као меденица. Шуми, шумо, теци, реко, плачи горо, ми смо, брате мој, шупљине. Још је најбоље путовати, много путовати као да тражимо нешто; а чим се стигне негде позови механцију и поручи много ракије, мастике, чега било па се опиј, нека кроз ту незаситљиву шупљину, алкохол пројури. А човек љуби, и жали, и жели, и мрзи. Мислиш зар човек. Јок, земља мрзи, брдо и месец над њим. Друго брдо пева, треће кука. Зато и путујем; сад протиче кроз мене мржња док сам ту и ту, а стигнем ли на друго место, друкчији ћу бити. Можда бољи, можда гори, кажем ти, човек је једно проваљено буре и аков.

— Кафеџија море, немој Бога ти, да ти наручујем једнако ракијицу по ракијицу, донеси оку, жу-ту, златну као дукат, сјајну као дланови Пресвете. Нек ти је на здравље, господине професоре; иако сам био само учитељ, опет смо као неке колеге. Елем једном сам три године био уча у Кичеву. Знаш, Кичево, малено између брда: на истоку и шуму има, гору борову; на север, у средини мале долине, једну ниску чуку као хлеб усред поља; а заклоњено иза те чуке, уз планину ослоњено, има једно мало сеоце. Е сад баш на крају тог сеоцета била кућа о чијој ћу чељади да ти причам.

Три брата нежење, сами, остали само са мајком, и млади. Најмлађи тек завршио школу код мене, најстарији није много старији од њега. И то су ти за пример младићи, воле се, воле, и вредни, брате, к'о мрави. Ја сам онда боловао од зубобоље, и сад још увек болујем од зубобоље, ал' онда је баш ми дозлогрдило. Позовем једног Турчина и кажем: кидај, сеци, ради шта знаш. Тад ме боли зуб, идем пољем и мислим: ал' се, Боже мој, воле ова браћа, та више се воле она, но сав свет на свету; скоро се и

не друже ни са ким, тако су охоли на себе и довољни су један другом! Ја сам ти одлазио често само да их гледам од уживања. Па шта се догодило! Старији брат замили неку девојку из тог села и хтеде је узети и довести је; но нико о том није знао, па ни девојка ваљда. Ал', гле, дође млађи брат и ваљда каже старијем:

— Молим те, жени се што пре, и ја сам замиловао девојку ту и ту, па бих је довео одмах за тобом.

— Како! Коју девојку?

— Ту и ту.

— Па то је баш она што сам је и сâм намерио!

И сад настане чудо у кући. Старији, по праву има првенство, ал' он о том више и не говори: само као да ништа није било. Прође један месец, прође и два, и више, сва зима; и, мој господине, пред пролеће кад се свадбе углављују и праве, не би оног млађег могао познати колико је некако, не измршавео, него му се поглед уживео, пооштрио и уста утањила, лепо се види: човек се мучи. Хе, голубе мој, ко би рекао да се једно женско чељаде може тако увртети у главу. Женско је све једно па једно, увек исто, а у глави човечијој има више људи, и то каквих: делија, ратара, пијаница; па ипак сви полуде због оних једних мрких већа. Бокови су увек бокови, обли као карлице, ал' у такву карлицу можеш метнути мудрост своју. Хе, женско!

А и старији се снуждио. Намерава нешто да учини, што му се чини неправедно и мучно — о чему ми је и спомињао покаткад. Тако узгред. Каже: „Није, боме, право; на кога је ред да бразда, он оре ма и плуг био заједнички“. Но одједном му се лице расветли; дивно његово младићско лице блиста као пролетња барица. И опет то није била душа његова него пролеће што га преобразио, и љубав протекла кроза њ. Дође млађем брату и рече му:

— Потражићемо наводације да пођу и запросе ти ону невесту; млађи си, неразумнији си, тебе би

туга више ожегла. До сватова ћу и ја наћи себи девојку, па ћу весеље у један дан наредити.

Ето кад лице засија у једног, засијаће вала и у другог; кад кишница једну канту пуни и другу ће напунити; па и љубав. Овај једва шапће, колико га глас гуши:

— Не, брате, водице питка моја, 'лепчићу прже-ни мој, никад тако не може бити; она би код нас убила нашу љубав, кад је за мене већ као разгуба-на; ни један да је не узмемо, то је најбоље. А ви-дећеш да ћу се ускоро подгојити, да ћу бити дебљи од божићне радости. Само ти заборави на њу.

Старији му сав усхићен пребаци руке преко рамена и приносећи му уста сасвим близу увета рече му:

— А да ли ћеш моћи заборавити и црне веће? Ти нећеш ићи за њом на бачију кад музе мрке краве?

И као да је све добро свршено. Јунаштвом њине братске љубави. Хе, мој професоре, земља ти је то што је насељена више чудима него људима. Знаш ли да крај језера само лута две стотине духова пустињачких, и хватајући се у коштац с курјацима кољу се уз планину по сву ноћ. Е добро, зар је ноћ за то пала, није ли она да успокоји уморне људе!

Чуј ме, хоћу да пијем, много још да пијем, док се као свиња не свалим на под, јер ноге су ми већ ослабиле за путовања и — рећи ћу ти на уво — на крају крајева, шта још могу видети ма куд да кренем? Треба да заглушим дакле ову шупљину. Чиме! Отровом, шпиртом. Чitam овде на новинама: Пашић. А да Пашић није само измишљен? Не, не, не можете ме убедити да он постоји. Искашљите се, господине, искашљите се слободно у моју шупљину, та глава ми је већ цркла!

А једном, пред крај новембра пођоше она два брата у Дебар да наплаћују рачуне, па преко планине, а снега још није било. Требало је да су већ натраг за седам дана, кад ни после десет их нема.

Ја са мојих неколико пријатеља Арнаута био сам тада дубоко у планини у лову на свиње и дивокозе. Ништа не уловисмо, и проводили смо неке мучне дане засипани без престанка, одједном, страшним снегом и олујином. Али најзад једнога јутра све се разведри, чак и сунце засија; ми напустисмо своју колибу и пођосмо кроз брда, не би ли се докопали ког села где би се добро нахранили. Били смо све прождрали и сад изгладнели. Кад избисмо у једну удољину... слушајте ме, али само ако хоћете, јер већ три ноћи нећете заспати од злих мисли. Ми видесмо њих. Али како... и какви. Обојица нису могли имати више од педесет ока. Исушени, да им се под кожом копче на чеоним костима распознају. Око очију што сагоревају последњом грозницом плави обручи, а око зуба жутих и дугачких уста се упрстенила и стврдла, све месо са њих отпало а остало само уштављено одвратно кожно сукно.

Седели су наспред ширине: један наслоњен на камен а други на свог брата. И верујте ми да их ми не умесмо разликовати, толико су се били изменили; нег по одећи само да су то баш они и из нашег села. Сигурно им сметови били препречили пут, па сакривени у некој јами гладоваху; а сад изађоше на пут да им путници помогну. И мој Боже, толико ваљда беху заслепљени глађу, измореношћу, да нас не опазише кад им приступисмо и позвасмо их по имену. Тад смо видели да се још по мало крећу. Изгледало је да се свађају. Ја начуљих уши. Онај уз камен уоштрио је поглед и гледајући искоса брата, говорио је једва чујно:

— Што си се навалио на мене? Оца ти твога!

Прође читавих минут или два док се приметило на лицу другог нешто што је личило на кривљење уста и срџбено мрштење; очи му запламтеше ужасном злбом. И онда бескрајно лагано, неподношљиво, уз беспримеран напор, као да то чини кроз неку густу течност, подиже руку и спусти је мртво на раме братовљево; а чу се његов претећи глас, уз много предисања:

— Ко ме псујеш оца? Ха! Ја теби мајку!

Обојица беху већ ваљда исцрпени, јер осташе дуго тако, у том положају. Ми смо стајали као помађијани оваквим призором, и као по некој донесеној одлуци нити пустисмо гласа од себе, нити им притекосмо у помоћ. Тако прође једно немерљиво дугачко време, ваљда десет минута или више; кад онај уз камен стаде сасвим лагано да диже руку. А шиштао је кроз обнажене зубе и стењао. Уз напор коме није било равног, успео је јадан мој сељанин да је принесе своме рамену и да неспретно одгура братовљеву. А ручице падоше на снег. Но онај се није задовољио само тиме: опет се упе, упе па подиже, гле, шачицу над колено другог оног и пусти је на њ, као да га ошамари. Зато му глава паде на груди и он не могаде довршити псовку:

— Мајку...

Један од мојих другоза, Мач, не проговоривши ни речи, сасуо му два метка из пиштоља у груди, и онај је већ био мртав. Ја га зграбих за руку, њега, Мача, но он, Арнаутин, одгурну ме и грчећи у ужасу или одвратности лице, довикну ми:

— Нису то више људи које си знао. Зверови! Морам их убити, и одмах, да им ни небо злобу не види.

А онај преостали живи, разумевши из овог пуцња да смо ми овде и да смо убили једног од њих а ко зна, (разумео је можда да је и на њега ред) показа такву невероватну и злобну радост у очима да и сам са највећим нестрпљењем чеках нове Мачове пуцње. Нека ми Господ опрости!

Толико је македонске мржње било у њима!

Хеј, мој господине професоре, страшна је го земља, ама и дивна Македонија. Чудне смо звери тог дана били уловили. Рекло би се неки зверињак, али и поезија ту пева тиха. Сваке године кад јој дођем, дотакнем јој, љубимици, тле рукама, па после приносим дланове поздрвама, и удишем их. Не знаш ти шта је земља Македонија.

Растко Петровић

Распеће

— Потечи, слатки докторе Свилићу! Остало ти свилено име свето и десница била вечито благословена! Потечи и спасавај од страхоте и пропасти! — гологлав, као лудак узнемирен, Стојан трчкара по дворишту, богоради, и по ветру, сумануто, у очајању, поручује лекару да похита. Цело јутро га ишчекује, сваки час срачунава даљину и време, нагађа где сад може бити Рајко са чезама.

Дете му, шестогоди деран, још свечери заковрунуло и једва изноћило; смлатила га као граном нека немоћ, као да се у њему пожар запалио, без престанка сирото буктало и од силне ватре без свести освануло. Целе га боговетне ноћи хладио Стојан, машћу га трљао, сланину око грла везивао, јер дете једва воду гутало, толико му крајници били затечени. И зором послао суседа Рајка у град да чезама доведе лекара Свилића и, испраћајући га, поручивао да га замоли, као свог рођеног, да часа не часи но одмах дође и понесе све што је потребно; нарочито је напомињао Рајку да лекару подробно објасни како је болест у грлу и како се дете по телу осуло црвеном оспом. Осетио да није за чекање и да, без лекарске помоћи, без серума, дете не би могло преболети, па Рајку наређивао да коња не штеди, већ да га душмански тера; нек липше коњина, дете треба спасти.

И сад, ето, чека, дрхти му у души, леди га нешто као да му у грудима вихори вију; начуљио ухо па слухом даљину продире, претреса, звук од звука одваја: од шума гранатих храстова жубор реке, од пригушене галаме села удаљено чегрљање Гајића

воденица... Чека и вреба да у даљини затракарају гвоздене главчине чеза; преко осунчаних кукуруза, у бескрај зелене равнице, лови он сваки звучни талас, разазнаје покрете и таласања.

Чека, а узнемирење му крвним жилама игра, страх му кочи дисање, те се уздахом отима од неке страховите тегобе, која му се на прси свалила па га као какав камени брег притисла.

Ипак се савлађује, отима се, али га неизвесност ужасава. Сваки час око болесног детета трчкара, дланом му куша ватру, нуди га водом, буди, узнемирено зове, и старог Радоша, преплашеног и ојађеног деду, гура, јер овај као ледена санта занмео и не миче од детиње постеље. Онда понова трчи у двориште, послушкује и шапуће: — Потечи, докторе, потечи!...

А тада на брест више куће слетела огромна врана и са суварке загакала, као да злослута весница једљиво зачикава. Махнуо Стојан руком према њој да је застраши, гласно опсова, а у том тренутку, као да се цело огромно пространство, све то што је пред њим пукло, и небо, и њиве, и цело његово страховито узнемирење, умаласало, подерало, срушило — залелекале на другом крају дворишта вратнице.

Тргао се Стојан зачуђен да су чезе тако нечујно могле да домиле. Погледом полетео тамо, али то била његова Симка... Синоћ је с малом Миленом отишла сестри у госте, па откуда да се већ враћа, кад је било уговорено да седи до Врачева. Јамачно већ чула за Петра.

Хита Симка преко дворишта и једва држи у наручју девојчицу... Заспала је ваљда успут, па се неваљалица оклембесила мајци на руку, те она са живим бременим једва корача; беспомоћна и задихана заплакала се и јетко зајецала и, уносећи дете у кућу, изнемогла од напора и страха, пала с њим заједно на постељу. У лицу дошла бледа као смрт и дах јој се притајио.

Еј, Стојане, несрећниче, куд свану тако тежак

дан! Ето и друго дете, Милена, мезимица, и она исто као и Перица оболела, и њој грло затекло као да је пламењача дохватила.

Деда Радош се уплашено крстио, брзо, све брже, као да му коштуњави прсти полудели, па неку луду игру заиграли преко браде, беле и смерне као свечеве.

Зацвиле и Стојан са женом заједно... Цело јутро му се врзма у памети како је Новаку суседу пре две недеље исто тако троје деце занемогло: заковрнули свечери, дан и ноћ бректали у ватруштини, па се са звездама, у зору, једно за другим гасили, спрљени ватром и задављени гушобољом.

— Еј, јадној мени! — закукала Симка на глас кад се из тренутне обамрлости тргла и спасила мужевљево натмурено и брижно чело.

Заиграло јој грло, затреперела запевка као да јој глас секла ветрометина, а суза јој сузу сустизала.

Отргао се Стојан, отац, глава куће... Паметно треба... Опет у дворишту послушкује и дрхти. Долазило му да се низ ћувик преко плотова и врзина сјури, да се као брег одрони, да полети друмом брже но његова жеља, и да натчовечним залетом превали сву недоглед равнице. Деца, сва узданица, цео разлог живота, сва срећа куће, све се то, ето, јутрос поколебало и црна несрећа раширила огромна крила над димњаком и кровом... Но он неће дати, отимаће се, бориће се док зна за себе. Ох, само да лекар једном дође...

— Дечице моја слатка!... Куку јадној! — нарицала Симка као да су јој, Боже не дај, већ помрла, и тумарала око постеље на којој се оба детета гушила, промукло, као из неког лагума, кашљала и кроз кашаљ шиштала, напорно тражећи даха. Мали Петар, Перица, шврћа како га звали, плавокоси и модрооки првенац, леп је као најлепша луткица и мудрац као најразборитији маторко... А Милена, две године млађа од братића, једра и као да је од саме лепоте саливена, пркосно прћаста, са јамицама

усред руменила обрашчића, мезимица младих родитеља, била дедина другарица. Деду Радоша поваздан она забавља, с њим другује као да јој је мало старији вршњак; он је од јутра до мрака поучава, прича, кара, а она му нежно чупка браду, бередудиње и кити га ливадским цвећем.

— Е, напаст ђавоља, Боже, охрабри! — скаменио се дед поред кревета и, крстећи се узнемирено, хитро, као да руком гони нечастиве, ромори све молитве које је у животу чуо и научио. Бели му брци плачевни висе, јер се Петар копрца, отима од смрти и јауче шиштавим гласом; — суза му се котрља низ избраздани образ, јер га Милена у бунилу сваки час зове и преклиње да је од курјака одбрани:

— Деде, не дај!... Појешће ме... Очи му цакле ка' сунце. Не дај ме, дедице, не дај!...

... Тек у заранке зашкрипале вратнице и затандркале гвоздене осовине.

— Где вам је болесник? — запитао лекар силазећи с чеза.

— Море, болесници... Оба детета.. Ето, женско, Милена, била с мајком у Багремовцу, па и она... — објашњава Стојан. Хита му се.

Доктор Свилић, сталожен, поуздан у себе и своје знање, расположен је и поред толике родитељске забринутости, јер у својој торбици носи боцицу серума, најлепши проналазак века, откривење отето од мудрости богова. Тешећи јако узнемирене родитеље, ушао је у собу и пажљиво прегледао децу.

— Шарлах. Тешка форма, врло тешка! — рекао је доста мирно; видело се да га, нако озбиљна, болест не плаши. Но одједном застао, махнуо главом као да се нечег непријатног досетио. Постојао тако у некој недоумици, па му намах са лица ишчезао израз спокојства; замислио се дубоко и на челу му се, у разборитом мргођењу, усадила изненадна и тешка забринутост.

Родитељске се очи разрогачиле.

Деда Радош, прекаљено искуство, пошао за страшним предосећањем, утро још једну тешку сузу и, да не би зајецао, склонио се у сам угао собе.

— Докторе! — цикнула мати као рањена гуја. Заштитничке јој руке залепршале над дечицом.

— Ето ти наше муке и незгоде! — љутито проговорио доктор Свилић. — Рајко ми за једно дете говорио, друго није ни спомињао, и ја сам понео серума само за једно...

— А за друго?

— А болест иста!

— Куку јадној! — обезумљено потекли и отац, и мати, и дед из мрачног кутка.

— На жалост, тако је! — узнемирено трљао чело лекар. — За једно донео сам спаса. Убризгаћу му целу бочицу, јер је толико потребно па да дете буде ван сваке опасности... Али друго?... Али друго?...

— Не дај ме, дедице слатки! Не дај ме, поједе ме вук!... Не дај!... — отима се у том часу мала Миlena.

— Њој дај, господине!... Њу спасавај!... Она је малена, нејака и јамачно без лека неће претећи, — отело се старцу.

А мајка залелекала као да јој неко усијаним ножевима запарао груди. Прошле ноћи, јадна, сањала мост гвоздени, огроман, и испод његових мрачних сводова ваљала се мутна вода. Таласи јој били жути, каљави, а она је морала некуд преко те страшне водурине... Страшан је то сан био. И ето јој данас мутне воде и у њој њена деца... Њена деца.

Стојан се прибрао, он то мора да учини, његов је мозак јачи од срца. Затражио од лекара да му све објасни и кад је сазнао да су већ последњи сати кад серум треба убризгавати да би се болест савладала, и да би било доцкан да се с другим дететом крене за град, увидео је сву несрећу и погнуо главу покорнички пред неизбежном судбином.

— Једно ћемо спасти, али казујте ми које! — завршио лекар одлучно. Кроз гробну тишину једног тренутка ломила се срца.

— Господе Боже! — мрмљао дед.

А родитељи, занемели, покошени болом, очајно се боре као да се сами од смрти отимају. Ко може изабрати, ко може једно дете од срца откинути, из душе га ишчупати?... Ох, не, не!... Немогуће је то што доктор Свилић тако хладно тражи. Он није свестан колико је његов захтев свиреп и нечовечан. Недељиво је то у родитељском срцу... Светлост и сунце једно су исто... Ишчупај које хоћеш око, подједнако боли.

Па ипак, лекар по дужности, по савести, опомиње. Њему се не чека више, јер он познаје спасоносне рокове и не сме губити времена.

Стојан отворио уста да нешто каже, али му реч у грлу застала, препречило му се изнад срца, пружио се преко мозга, уобручило му се око прсију. А грч му кидао болом унакажено лице.

А кад се лекар са алатком спремно за убризгавање приближио Петру, мајка, у крајњем напору, безумно, као помахнитала орлушина, раширила над постељом канцасте руке и необуздано кидала од срца крваву парчад, очајни крик: — Не, не!... Не њега!... Њу!... Не њу, већ њега!...

Деда заридао. Стојан још више погнуо главу.

Застала, предахнула Симка, мајка, она иста мајка која је слушала како вришти Дамјанов Зеленко, мајка, вечита, јача од богова, већа од светова, па из свог бића покликнула, очајно и страшно, једину жељу свога срца:

— Подели, докторе, подели!...

Душан Радић

Златни зуби

1.

На висоравни од хиљаду двеста метара окруженој планини налазе се три села: Маврово, Нићифорово и Леуново. Крај је тај врло сиромашан, а народ вредан, али од своје земље не може готово ништа да добије, па зато одвајкада иде у печалбу. У та три села налази се читава земљина кугла, јер има људи који су били у Америци, Аустралији, Азији, Африци, Русији, а има их који говоре по седам осам језика, па и више. Настала тешка времена: они који су били у печалби враћали су се без пара, остарели и очајни; друге су протеривали, ако не приме поданство, одузимајући им сву имовину. Они који су остали нису слали новац, јер нису имали посла, па су и сами гладовали и умирали далеко од својих. У печалбу последње године многи нису ни ишли, јер нигде посла није било, па су пробали да обрађују своју земљу, али она је слабо давала, а ове године ударио и град, па и оно мало, што је требало да се добије, потукао и уништио.

Није пао ни први снег, а глад је обишла готово све куће у сва три села, па после и сама гладна враћала се натраг. Обећање посланиково сељацима да ће им код надлежних изградити помоћ, утеши их за кратко време. Кад је пао снег, почело је да се зуцка да је помоћ стигла, али колика је нико није знао, тек нагађало се да је то неки број са више нула. И опет је живот продужен за неколико дана, да се радосно и гладује, јер долази помоћ. У селима нико више није ни од кога зајмио, јер онај ко је имао, имао је тако мало да никоме није могао да позајми.

Како су живели и шта су јели, нико доцније није умео да прича, тек нада, да ће стићи помоћ, одржавала их је и била је и ручак и вечера. Деца су плакала по цео дан гладна, мајке су им давале корење да сисају и грицкају, али, да то није исто што и хлеб, знала су и она.

Једнога дана обишао је све куће сеоски пандур и позвао домаћине да дођу доле у Ханове, али није рекао зашто. Но то није било потребно, јер су они сами знали зашто: да им се подели помоћ. И нико није могао да дочека то после подне и пет сати, јер су у то време требали тамо да се састану. Људи су, после много дана очајања, први пут били мирни, па су чак постали и људи, ишли су једни другима и разговарали о томе, колика треба да буде та помоћ коју ће им дати. Дотле се већ недељама нису виђали, јер су се бојали један другог: онај ко је имао нешто, бојао се онога ко није ништа имао, а онај ко није имао ништа мрзео је онога ко има. Сад су се поново састали и пријатељски разговарали, јер је свима требало. Нико није био богат. Јадали су се један другоме и причали како ће храну да расподеле, па макар мало да добију, трајаће много, јер ће сад умети да чувају. А надали су се стално да ће стићи и који долар из Америке, јер су сви тамо имали своје блиске рођаке.

Међу њима најочајнији је био Трајко, човек већ у годинама, који је обишао целу Америку, па дошао после рата са доста пара, али за петнаест година појели му све рђави послови и рђави људи, јер је био добар, па давао, а нико му није враћао. Имао је четворо деце, све једно другоме до ушију.

Кад су сишли доле у Ханове дочекали су их у школи и морали су сви да се потпишу, иако нису били ту само људи него и жене, које су заступале своје отсутне домаћине. Претседник општине је почео да им прича нешто о пољопривреди и како се заузимају за њих и како је стигла помоћ. А они су сви и очекивали да чују штогод о тој помоћи, то је била тако слатка реч, најдража и најлепша. Друго

су они нешто објашњавали о култури и доказивали како су сви некултурни, па је решено да им се помогне, да се просвете, да би боље живели. Претседник општине је рекао како ће морати свакога дана да долазе у ово време, да им се предаје, да сазнају оно што не знају. Али нико није рекао колика је помоћ коју треба да добију, колико ће им дати кукуруза, јер им не треба брашно, боље кукуруз. Били су стрпљиви и чекали су, пошто се ваљда једном морало и то да помене. Онда је дошао први час, држао га је један Рус, он је фино објашњавао како треба да се хране коњи, кад треба да им се даје сено, а кад зоб, и колико пута дневно. После тога говорио је о извођењу пилића и како су пилићи врло, врло нежни, па их зато треба првих десет дана пазити и неговати као децу. Треба млеком да се хране, а то је врло важан услов.

Замислио се Трајко зашто им то причају, и није знао, а било му тешко што им већ не поделе коју килу кукуруза. То са пилићима ошинуло његов мозак као бич. Па он има децу и мало дете, а млека није видео два месеца. И пилићима да даје млеко. А Рус је ту пред њима страним нагласком објашњавао стално о пилићима и млеку. Изгледа, било му се много допало, и учинило страшно фино, да објасни сељацима пред собом, како пилићи имају нежан организам и како морају да се хране млеком. Још је мислио Трајко о својој деци и млеку и пилићима, кад је чуо глас Вићеице. Њен муж је био у Америци већ шест година и у последње време није слао ништа, па је тешко живела са троје деце.

— Јадно ти моје, мори, да 'раним пилиће млеком, па ја немам за децу ни хлеб, а камоли млеко, — рекла је чудећи се Вићеица.

Збунио се предавач, ћутао неко време, па после, као да ништа није чуо, наставио своје предавање. Кад је свршио, узалуд су очекивали да добију штогод, ништа им нису дали, само је претседник рекао да морају сваке вечери да долазе на часове, да се просвећују, јер држава плаћа. Ко не дође, би-

ће кажњен. И долазили су сваки дан. Предавачи су се мењали: о безбедности одржао је предавање полициски писар, о значају агара господин Тома, воденичар и дипломирани агроном и кандидат за посланика, итд. итд. Сва су предавања била много посећена и више предаваче нису прекидали као што је урадила Вићеица, него су пажљиво слушали. А у селима је било све теже и горе, јер је и нада да ће нешто добити пропала, па је расло очајање.

Трајко по целе ноћи није спавао, мислио је, одакле да набави нешто хране. У Америку је послао очајна писма својој браћи преклињући их да му пошаљу нешто пара, макар колико. Деца су кукала по цео дан гладна и видео је како се гасе пред њим полако, сваки дан све блеђа и кошчатија, а волео их је неизмерно. Али почели су да се јављају неки луди тренутци, кад их је мрзео и хтео да убије и удави. Сазнао је да је помоћ намењена њима била четири хиљаде динара, али она је дата да се просвете. За сваки час се сваком предавачу плаћало по седамдесет динара. „А боље да су дали по неко кило кукуруза него да их просвећују“, мислио је очајан Трајко и било му је тешко. Сваки дан је био све гори.

2.

Освануло плаво јутро и разбуђена Трајкова деца отворила уста, па реже њихови малени зуби, а сузе им гмижу низ лице као црви.

— 'Лебаааа... гладааан саам...

На средини куће огњиште јечи, цврчи и дим густ и љут пече очи, влажно грање пишти, а Милан, Гафа и Софија плачу. У пепелу, крај огњишта, седи Софија, најмлађа, не тражи она ништа, јер не уме још, савила се и гледа у дрво и пламен јој игра у очима. Кад се јаве Милан и Гафа, заплаче и она. Гафи се лице прозира на пламену, а ноге јој танке и криве и промукла од плача. У куту крај прозора стоји најстарији Јован и ћути.

Трајко гледа своју децу и види само њихова отворена уста, и плач га сече и кида. Подавио би их. А деца су његова, црвићи, месо његовог меса и зна гладна су, нису окусила ништа од јуче. Целу ноћ Трајко није заспао. Где да нађе брашна, мислио, јер пара нема и нико не да. Претворио се сав у кожу, искочиле јагодице и очи, па се све скаменило на њему. Сад је мрзео своју децу и желео је да их подави, да завуче песницу у њихова уста, да више плач не процвили.

Кроз прозор улази јутро сиво као непечен хлеб и додирује све и осветљује а снег пада плав и растресит, и ветрови се свађају над кућом. У Трајку се смркава, жена његова, његова Мифта савила се на другом крају под иконом, танка као вејка и, не гледа га она, не сме да га погледа. Ништа она не каже, а све говори. Рамена јој се тресу и глава дрхти скривена у рукама.

Залаја ветар, духну да сруши кућу и запишта страшно горе у крову. Заћуташе деца и склопише уста, само је ватра пиштала.

— Ммммм... допуза мала Софија и ухвати Трајка за ноге и диже главу.

Трајко хтеде да је удари ногом, да одгурне, али јој угледа очи округле и сјајне, у њима је нешто горело, никад такве нису биле. И познаде глад.

— Пћћћћ... пћћћћ... — прича Софија и грли му ноге и клима главом, а очи јој све веће, све шире.

— Гладаааан сам, — лелече Милан.

— 'Лебааа — кука Гафа, а ноге јој се криве и повијају, повијају.

Трајко се ухвати за главу, да рикне, да се баци на земљу, да кука са њима. Као сенка приђе му Мифта и узне Софију, а он зграби капут, па истрча напоље да побегне. Село је било у снегу, и планине се нису виделе, што су се око њега уплеле у прстен као змије. Ветар га ошину, а снег му засипаше лице. Свуда је био непровидан, бели зид.

— 'Лебааа... гладан сам... — шушти снег а Трајко бежи, мраз га стеже и грли, снег се увлачи кроз

подеране ципеле. У печалбу прошле године није ишао, јер нигде посла није било, него сadio раж и мислио да ће много да роди. Било влаће класало високо као он и певало на поветарцу, кад је пролазио миловало га, голицало му лице и љубило руке, као његова деца. Имаће шта да се једе, мислио је, а једне ноћи целе беснео ветар и пљуштала киша и град. Ујутру све влаће поломљено, а није ни сазрело. И застаде Трајко очајан и руке рашири као крст. Изненада сети се да сиђе доле у Ханове, да тражи од Пере, даће му ваљда. Вратиће идуће године, биће боља, родиће нешто, а и он ће у печалбу.

— Аууу, ауууу... — заурлика крај њега пас сав бео. Трже се Трајко, погледа га и виде да је и он гладан: очи су му имале исто оно што и Софијине. Пође даље, а пас за њим трчи час напред, час на траг и лаје на пахуљице и снег.

Трајко мисли и чврсто верује да ће му у Хановима дати брашно, па жури, а чује јасно и Милана и Гафу и Софију како плачу и траже хлеб. Али сад ће да донесе хлеба, много, много, да се наједу и Јован и Гафа и Софија и Милан. Даће му, молиће он њих. И виде на десној страни своју њиву. Она је била бела простирка. Повуче га нешто и окрете. Ту је све пропало, а да није раж потучена деца би имала шта да једу. Небо легло на све бело и ниско, снег веје, веје, а ветар у само уво Трајку цвили:

— 'Лебааа... гладааан сам...

Пас завија и тресе се од снега, а Трајко избежумљен клече, поче да разгрће рукама бесомучно снег, можда је које зрно остало, није то ни покосио ни покупио. Остало је. Ако нађе, да понесе, много су гладни.

Под рукама се откри земља и ни зрна нема, али Трајко разгрће и пас крај њега рије ногама, а земља се указује стално црна и гола. Па се трже и освести, и зари лице у земљу и заплака. Сузе му потекосе, а ветар их леди. Земља хладна и мирна. Пас му лиже главу и уши, и стоји, гледа и мисли. А Трајко дрхти, плаче и све казује земљи.

Невидљиве планине јаучу далеко и ветар долази и говори. Трајко плаче на земљи, а она као мир да уноси. Снег га засипа, промрзле му руке бриде, осећа одједном: цео је земља, земља бела и црна, земља процветала. Ноге, руке, тело, све се развлачи. А брашна ће да донесе, много ће да донесе. И устаде Трајко и пође у Ханове.

3.

Десетак завејаних кућа са огромним, белим крововима, били су Ханови. У Трајку се само срце није смрзло, руке постале ледене облице, а прсте није могао да савије. Али даће му Пера цакчић брашна сигурно, и лудео је од радости.

Перина кафана последња у реду, а друм бео и само два сива поточића на њему од точкова аутобуса. Уђе Трајко у кафану и удахну мирис јела топао и диван, плућа му се раширише бесно, а као провалија зајеча стомак бескрајно дубок и језиком облизну хладне, слеђене усне. Пас се провуче крај њега, диже њушку и шмркну. Трајку замаглише очи од топлоте и глади, заиграше столице, столови, а зидови почеше да се угибају као да су гумени.

— Каки си? Што праиш? — промрмља Пера опазивши га. — Зима много. Све ће да се смрзне.

Трајко се усправи, а столице, столови и зид мало се смирише, само је глад јаукала у трбуху.

— Здраво живо, газда Перо.

Поздравише се и Трајко седе за њихов сто. Фуруна се зажарила и мумла као мечка, отвор на вратима око блиставо. Трајко поче да се крави, али није смео одмах да тражи, нека Пера сврши игру, да се не наљути. А у глави му бубњи и грми, руке се зацрвенеле и боле, глад му кида стомак. Пера мумла и клати шеширом и носом, бркови му се костреше, и час грди, час прича и саветује, како би он то овако урадио.

Трајко се савио на столици и мисли. Види Мифту под иконом како се тресе, чује деца лелечу,

а онај отвор на усијаној фуруни гледа га као око Софијино велико, сјајно и гладно.

— Како си бре, Трајко, што праиш? — пита Пера, па исправи врат, прочачка нос, повуче бркове и тресне картом.

— Зима, — одговара Трајко — и не ваља ништа. Нема деца шта да ми једу.

Пера се прави да не чује и само карте пљуште.

Смркло се од густог снега кад је партија свршена. Чекао Трајко на то, па устао. Пера се намрштио и окренуо на другу страну.

— Газда Перо, — поче плашљиво Трајко, а глас му дрхти.

— Штааа? — окрете намрштено главу Пера.

— Брашно ми треба, — поче Трајко, па одједном стаде и осети страх и стид. Пера га не гледа, а фуруна мумла и оно га око пече. — Да ми даш мало брашна.

— Код Јефте оди, — говори брзо Пера, као да некуда жури. — Код Јефте, он продава, ја немам. Само мрфка за мене. Не држим то, знаш ваљда да ја не држим. Код Јефте, код Јефте.

А Трајко мисли није га разумео, неће он да купи, не може, а њега Јефта и не познаје, па како ће да му да!

— Знаш, газда Перо, деца ми гладна — и спусти Трајко глас, дрхти и моли. — Година рђава, па пропало све. Јуче деца нису ништа јела, отац сам, како ћу!...

Пера окрете главу, и као да се загледа напоље кроз прозор у снег што је густо падао.

— Криза велика, — поче он полако развлачећи. — И ја децу имам, знаш, а послови су никакви. Седим, чекам по цео дан и не пазарим ништа, баш ништа. Гори ватра и греје целу кафану и морам да плаћам порез, прирез, кирију и хиљаде друге дације. А ти треба у службу, у службу, ниси требао да чекаш, у службу одма', — и окренуо се Пера и направио жалост на лицу. — Ја не могу, не могу, а дао би' ти, не могу, немам ни ја. Имам плаћање. Не

знаш ти шта је то — па устаде и размлатара се, лице му се најежи. — То је горе него глад. Шта је то глад? Ништа. А меница — то су вешала.

Цела кафана била је пуна мириса на печење, пас је стално шмркао, а Трајка је свака Перина реч секла и убијала. Неће да му да, ни мало брашна, бар за данас.

— Па ја ћу да вратим, газда Перо, чим мало...

— Немам, немам, немам... — виче Пера и гледа у Трајка страшно, па спази у његовим устима зубе, залајаше они на њега као пси. И Пера му приђе, па умекша и ублажи своје лице, и пружи прст на његова уста.

— Имаш златни зуби.

Трајко диже руку и ухвати се за своје лице. Па зину да каже нешто, а зуби засветлеше.

— То су пари, — загрогкта Пера. — Капитал. Колку имаш?

— Пет.

— Пет.

Сети се Трајко, разумеде Перу, може да их прода. Шта ће њему златни зуби, кад може за њих много брашна да купи за децу.

Пера му прича како нема, како је меница страшна, све исто непрестано понавља, а Трајко га не слуша, него пође.

— Коде ће одиш? — промумла Пера.

— У варош.

— Зар по снег!

— Ништа не мари.

За Трајком истрча и пас.

„Зуби су чисто злато“, мисли Трајко, „купићу све што треба. Вреде они, много вреде и не знам колико. А вратићу се и донећу брашно и још ћу много да купим“. И дође му да пева, грдно брашно може да купи, за целу зиму биће доста, а неће ни она дуго да траје.

Залаја пас изненада и Трајко се трже. Зар он још иде за њим, сасвим био заборавио на њега. А пас врти репом и гледа га гладан. Спусти Трајко

руку на његову смрзнуту блатњаву длаку па га миловаше.

— 'Ајде, да пожуримо — нежно му рече као другу, и пас потрча. Ветар их шибаше леденим камицијама и пожурише да што пре стигну. Деца су много гладна и плаши се за њих Трајко, али је сигуран да ће да донесе брашно.

— Ето видиш, помогне Бог, — прича псу као да га он разуме — гладни смо, али ћемо да се наједемо. Мислиш, више нема куд, а оно се опет нађе излаз. Био сам богат, много богат к'о мали цар, па пропало, а нисам се ни коцкао, ни пио, ни бацао. Ништа то, али деца ми гладна. И ти си гладан, знам ја, на'ранићу и тебе, кад продам. Видиш: богат сам ја, све само суво злато, — и Трајко зине, па псу показује своје златне зубе, а весео је, весео и срећан. Ветар их удара, гура и снег их засипа. Пас огроман дигне њушку, као да разуме и гледа светлим, великим очима Трајка.

— Брате мој, — прича му Трајко даље, — паре сам дао за њих, ал' у злу се добро нашли. Све ћу да повадим, брашно ћу да купим, а Јовану ћу симит да узмем. Свима ћу. Није то тако кад немаш, а немаш шта да једеш. Е, да сам бар сам, лако би било, али деца. Знаш и ти шта су то деца, кад добијеш кучиће, па мали, па гладни, траже да једу и не знају ништа, а ти немаш откуда да набавиш.

И целога су пута разговарали. Цео свој живот исприча Трајко псу, нашао се он као друг, а веран је био и никако не застаде нити оде. Одмарали су се и загрејали у жандармериској станици, па су наставили низ планину у варош заједно. Да препрече пут ишли су краћицом, неколико су пута упали у снег и једва се извукли, али били су весели, нарочито Трајко, ништа му није било тешко, хлеб ће да купи, много брашна, за целу зиму да буде. И псу је обећао да ће за њега да се стара. Узеће га. Па му и име надену Шарко због снега, а имао је и велику длаку и беле пеге.

Сишли су низ планину, а снег је падао све гушћи, ветар их тукао бесан и опак.

— И теби је зима, а је ли? — пита Шарка, а он већ разумео и диже њушку и трепће очима. — Зима је теби, Шарко, знам ја. Али сада ћемо да стигнемо и да се огрејемо. Још мало, тешио је Трајко и себе и пса.

У прву механу на коју су наишли увео Трајко и пса па су се грејали заједно. Механција не рече ништа у почетку, али кад Трајко није тражио да пије, он викну момку:

— Истерај цукелу напоље, — и показа на пса.

Трајко је могао да остане још да се греје, али није хтео без Шарка него изиђе.

— Да пожуримо, — тешио је он и њега и себе — сад ћемо да стигнемо, а и загрејали смо се мало. Је л' ти доста, Шарко? Мени је доста. Сад ћемо у варош.

Шарко скаче и трчи, а кад га покрије снег тресе се и лаје, Трајку лиже руке и гледа у очи вртећи репом.

— Гафа ће много да те воли, — прича му Трајко, — а и ти њу да пазиш, мала је. Кућу ће Јован да ти направи. Велики је он, знаш, мој Јован, и добар је и паметан. Мудра глава. Ал' шта вреди, нисам могао у школу да га дам. Милан ће да те вуче за реп, немој да се љутиш. Немиран је он, али ће свуда са тобом. Трчи он као и ти. — И Трајко прича, а Шарко окрену њушку отрчавши мало напред и гледа га у очи, као да разуме. Снег пада и све је дубљи, а ветар им једва допушта да иду, гура их натраг.

4.

Уморни и промрзли стигли су у град, па су ишли улицом дуго и гледали на све стране. Са једне цамије виче оца у снег, у белину, после се чула звона са цркве, наишла пратња и Трајко скинуо капу. Куће као печурке са белом ђубом, а прозори црне очи. Сваку је кућу Трајко, и сваки зид опипао по-

гледом и тражећи лекара за зубе, а кад се уморио упита једнога за лекара.

— Овом улицом десно, па лево трећа кућа.

Потрчали Трајко и Шарко, прешли улицу и застали пред таблом четвртастом и светлом као да је од злата:

ВЕЉКО КОСТИЋ

зубни лекар

прима од 8—12 и од 3—6

— Ти ту да причекаш — рече Шарку пред капијом Трајко. — Сад ћу ја, овде не можемо заједно, не можемо — додаде тише и помилова га по глави, па се увуче и затвори врата за собом, а Шарко хтеде капију да прескочи.

Уђе Трајко у собу и загрли га топлота, додирну му лице, руке, све. Соба полумрачна, један прозор заклоњен чивилуком, на столу много новина са сликама, неколико црних столица и једно огледало на зиду. У њему угледа себе и своје очи и лице, очи су скакале из дупља гладне и страшне.

Врата се отворише и појави се лекар у белом мантилу.

— Извол'те.

Трајко је мислио да каже лекару, да узме један зуб, јер он нема пара да му плати.

— Седите.

Седе Трајко у столицу. Кад прода зубе, много ће брашна да купи и деци по један симит.

— Шта боли? Који зуб? Зините, — и доктор узе гвоздену, сјајну штипаљку. Увуче огледало и повлачио га преко зуба. Зачуди се откуд овоме човеку толики златни зуби. Доктор Костић је веровао да познаје добро свој народ, штедљив је, паре чува и гладује, па их није волео због тога. Овај има златне зубе, а изгледа као да није јео недељу дана.

— Је л' овај? Боли ли?

— Ја би' да ми златне зубе вадите — рече збуњено Трајко.

— Боле вас.

— Јок.

— Зашто?

— Треба ми, господине докторе, треба ми — плашљиво одговори Трајко а хтеде да каже како хоће да купи брашно за децу. — Ја... златне зубе...

Доктор Костић га више није слушао, јер је мислио да хоће зубе да вади из својих уста због злата. Чело му се набра и није могао да верује и згади му се овај човек. Осећао је жељу да га удари. Вади зубе, а умире. Ко зна шта једе? Али да му не пропадне злато.

— Што вадиш зубе, шта ће ти они? — викну бесно доктор.

Трајко се пренерази и не одговори, обузе га неки чудан стид. Види, доктор се наљутио.

— Што ће ти зуби? Златне зубе да ти вадим. Знам ја. Срамота, срамота...

— Треба ми, — уплаши се Трајко. 'Оћу деци — али не може да доврши.

— Срамота. Нећу да вадим. Још и то злато да искористиш, — виче разбеснели доктор.

Устаде Трајко уплашен, види наљутио се доктор, а зашто да се љути. Њему су потребни зуби да прода, деца чекају и помреће од глади, ако им брашно не однесе.

— Господине докторе... за 'леб... деца нису јела ич два дана... и Трајко заплака ћутећи, без суза.

Доктор плану сав, зацрвене се и промуца:

— Мука, тешко време дошло — промени одједном он глас — збуњен, док му је Трајко причао о својој невољи и где је и кад направио зубе. Погодише се да Трајко плати по два динара за један златан зуб.

Доктор Костић спреми кљешта, Трајко зину, кљешта шкљоцнуше, ишчепаше зуб. Доктор је вртео свом снагом кљешта на разне стране. Трајко гледа у таваницу, а по њој светле бубе скачу: вилица му се ломи, кљешта му чупају цео образ, па одједном излетеше из уста, и лину крв. У кљештима стоји крвав ишчупан златан зуб. Вије се Трајко на столици,

хоће да падне, страшно га боли десна, горња вилица. А свега један зуб извађен. Види га Трајко како светли као велики лешник, и чује јасно како деца плачу. Па пљуну крв и рече:

— Сад овај овде.

Пет зуба је доктор извадио Трајку и раскинуо му вилице, па је крв текла као водоскок, пунила му уста и пљувао стално. Онда је доктор завукао нешто у уста и мазао.

Кад је крв престала, Трајко узео своје кржаве, златне зубе у шаку и стисну чврсто, па оде да прода и купи брашно. На улици је пљувао крв у снег и тражио Шарка да га нахрани, јер, сад је богат. Звао га, ишао чак до краја улице, загледао свуда, викао, али Шарко не дође, отишао некуд. Трајку беше тешко, нешто га стеже као да је своје рођено дете изгубио.

5.

У сумрак плав као јутро крену Трајко из града, на леђима је носио џак са брашном: тридесет килограма, а у сваком џепу по један симит још топао: за жену, за Јована, Милана, Гафу и Софију. Џак је био тежак, а Трајко га је вукао сав радостан. Сад ће деца да се наједу, целе зиме неће да оскудевају. У марамчету на грудима су увијене паре што су преостале. Био је богаташ. За зубе му дао Ване кујунџија по тридесет динара за један, казао да не вреде више, јер има мало злата. И то је било доста Трајку, чак и сувише.

Корача, жури а џак га вуче час на једну страну, час на другу. Снег све дубљи и више нема путања, ноге газе дубоко, па их после једва извлачи. Све се заплавило, меко постало, као да је небо сишло доле на земљу и ушло у све ствари. Трајку празно и тешко овако самом да иде, некеме би причао сад како је срећан. Кад је био са Шарком, није ништа ни примећивао, а сад му тешко што је сâм. Од дрвета у даљини учини му се човек стоји, а кад се прибли-

жи, види дрво. Мисли на децу, даје им симите. Софија га ухватила за ноге једном руком, а другом држи симит. Гафа му на крилу и Милан немиран као птица. Сви ћуте и једу и гледају га захвално.

— Тешко, тате, много смо били гладни — каже Јован и гледа га својим паметним очима. А Мифта као олуја трчи, сипа брашно и меси. Огњиште се распалило, па светли као дан. И чује Трајко јасно, Мифта певуши и меси брашно.

Удари га ветар, и напуни му очи и уста снегом и замало га не обори. Трајко спусти џак, а раме му бриди, па после поново диже на друго раме и пође, а ноге му све теже и мраз се подвлачи под капут и леди. Не може само на оно место где су симити, јер је ту топло и где је џак притиснуо, а на другим местима боли, једе хладноћа. Почеше да штрецају вилице, као да секире ударају на она места, где су били зуби, кад удахне ваздух. Мути му се у глави, али Трајко је весео, јер ће сад сви да једу, а што њега боли, не мари ништа, престаће.

У мраку крај пута засветли механа као звезда и Трајко изнемогао уђе да се огреје, приђе плеханој пећи, додирну је готово руком и ништа не осети. Кад се загреја мало, отсекоше му се и руке и ноге и спава му се.

— Љуту — поручи да се освежи. Мора још данас у село да стигне. Остао би ту да спава на џаку, мекан је, и лепо би се одморио. Ракија му опали, испече, као усијано гвожђе разранављена уста, па појури кроз тело. Глава, руке и тело посташе лакши, само прсте не може никако да савије и боле, а под плећком нешто врти.

Над келнерајем само лампа шкиљи.

— Вуци у селу данас Вићи поклати овце, — говори неко црн иза фуруне.

— И Русету.

Трајко попи још једну ракију, па натовари џак и изиђе у мрак и снег. Мраз му јурну под плећку и поче да буши, а хладноћа га полива као да је го.

Мора се, да се попење још уз планину, па је ту, још само то.

Ветар фијуче танко, па урла као хиљаду зурли, лупају бубњеве, гочеви, а снег пева тихо и пада, засипа. Цак мекан и као жив, а раме гори. И више није хладно Трајку, на рукама и ногама и лицу него на оном месту, где је цак. Пође краћицом, а снег дубок, не може са цакком да иде и морао је да се врати. А друм много завија, па далеко. Трајко мисли ове ће године у печалбу, неће више да чека овако зиму, да деца поумиру од глади. Повешће и Јована, већ је велики. Даће га на рад у неку трговину и биће лакше, зарадиће нешто да не гладује. И види неко му се смеши, чупка му брк, вуче све јаче. А то је његов Милан, зна да декламује Црног Арапина, научила га њихова учитељица. Испрсио се Милан онако мален и громко виче:

— „Ја сам Црни Арапин,
и снажан сам као цин...”

И ухватио Трајка за брк и вуче, вуче. Крај њега Шарко, сав бео, опран и чист, врти репом и гледа у очи.

— Ти си гладан — каже му Трајко прекорно. — А оставио си ме. Једи, нђ једи. Нарани га, Милане. Играј се са њим.

А Шарко га гледа, па скочи и заби му зубе у руку.

Трајко се трже од бола и виде око себе снег и мрак. Нема никога. Ноге иду а нешто га притискује на земљу, спава му се, сваки прст би хтео да се одмори. И цак на њему и он би да се одмори. А мрак свуда око њега, планина над његовом главом у небо иде, а снег шушти и пева широко и тихо.

„Ленче попово, девојче морн...”

И Трајку умор испунио цело тело тежином, па спусти цак на снег да се мало одмори и седе на ње-

га. Пиште зурле, ударају гочеви и више му није ни мало хладно, струји топлота по телу, само му глава тешка. Шарко врти репом пред њим.

— А ту си — прекорева га Трајко. — Што си побег'о? И гладан си, а ја сам те тражио, тражио. Зашто си побег'о?

Шарко га гледа и лиже му руке, па као човек проговори:

— Нисам. Видиш да сам ту са тобом. А гладан сам много, много. Не знаш ти колико.

— Ееее, — смеје се Трајко, знам ја то, — па махне главом и дотрчи Јован.

— Ја немам више симит.

— Где је?

— Појео сам.

— И ја сам појео, — каже Милан.

— И ја сам појела, — каже Гафа.

Трајко нејасно осећа да мора да иде, а глава му тешка и вуче га земљи. Али мора да иде, деца су гладна. Још само мало да се одмори. И помаче главу и наслања на џак и, добро му је. Скаче Шарко крај њега, миришу ливаде и она вишња крај куће. Неко пева све јаче. „Сад ћу ја“, мисли Трајко, „сад ћу ја, само да се одморим, а није далеко“. И види: Мифта пече хлебове у сачу. Мифта има све златне зубе, обе вилице и сијају зуби на ватри. Трајку топло, чак му врућина. А хлеб кад Мифта извади бео, бео као снег. И одједном поче да расте, расте, испуни целу собу, па изиђе и као бела планина дигне се над кућом. Мифта извади други хлеб и он почне да расте. Трајко се уплаши да га не згњечи, али хлеб топао и мирисан, а Јован, Милан, Гафа и Софија ножевима секу хлеб и једу.

И Трајко спустио главу на џак, легао и угрејао се. Деца једу и смеше се на њега. Снег пада, а ветрови урличу над њим и свађају се. Планина црна претворила се у небо и у ноћ.

*

Ујутру у подножју планине, на једном завијутку, последњи аутобус те зиме нашао је на сред друма полузавејаног човека са главом ослоњеном на мали џак брашна. У џеповима је имао пет симита, а на грудима замотуљак са парама. Лице му било жуто, јагодице искочиле, а уста пуна слеђене крви и очи полузатворене. Гледао је у нешто, смешио се и осмех му се смрзао на лицу.

Миливоје Ристић

Искушења

Вече је падало када се доктор вратио у град и пошао кроз исте, старе, добро познате улице. У Пристанишној улици срео је једног обућарског шегрта који је носио неком ципеле са оправљеним новим пенџетима. Познао је шегрта иако се никако није могао сетити откуд, из радње вероватно не, јер је он становао доста далеко од тог краја, негде сасвим на супротној страни. Можда га је некад негде као болесника прегледао и лечио. Без сумње ће нешто тако бити, јер му се шегрт јавио, с оним не толико страхопоштовањем колико поштовањем и љубављу које имамо за некога који нам је какво добро учинио. И он је шегрту отпоздравио врло срдечно, и затим се још два-трипут за њим окренуо; то исто је и шегрт учинио, и све у исти мах, тако да су се још два три пута видели. Доктору је тек онда ушло у свест да је то први човек којег је после толико времена видео, јер све што се с њим догађало тога дана изгледало му је читава вечност. И за све то време не сећа се да је видео иједно људско лице, управо без сумње их је виђао, али ниједно није ни познао ни уопште спазио. Сад му је тек пало на памет да је за толико времена морало проћи доста познатих лица, јер он никад није прошао ни неколико корака по граду, а да не сретне неког познатог. Извесно је међу пролазницима било доста њих који су га познали и јављали му се, и морали бити не мало зачуђени кад их је доктор пролазио без отпоздрава, са видним изразом да их не познаје.

Но он се свему томе није чудио. Он се чудио,

управо он се уплашио што је познао шегрта, што га је видео. Био му је то знак да је поново почео познавати људе, запажати их, видети њихово кретање, њихов рад: он се, једном речи, поново почео враћати у живот.

Не, само то не! Никад и нипошто више натраг у живот! Он је умро, мртав за живот, за свет, за себе сама, и то се више не може, не сме мењати. Тај страх од повратка у живот, био је управо ужасан. Нипошто, нипошто! Свршити одмах, што пре, ма којим путем и ма којим средством! Да је у том моменту имао ма које убилачко оружје, он би га тог часа употребио, ту, где било, у парку, у некој споредној замраченој улици. Али ничега није имао при себи.

Из даљине је зазвиждала локомотива. Ха! Био је то за њега глас судбине, позив његове коби која мора и хоће да се испуни. Било је то решење које је он узалуд тражио, а које се, ето, само давало и нудило. Пошао је убрзаним кораком ка станици. Бацити се под воз, дати се искидати, издробити, уништити, баш онако како је сâм желео, не задржати у моменту смрти ни један делић тела у вези с другим: све разјединити, све издробити! Чудио се да му тај начин смрти није раније дошао у свест. Брже од мисли стигао је на станицу. Пуно, као и обично света, који се мувао тамо-амо: једни су ишли на прозорчиће за карте, други предавали пртљаг, неки улазили на главна врата, неки свршавали посао око карата, тражили чекаонице, застајали, гледали натписе на вратима, други се кретали као да су код своје куће, неки стајали и чекали или нису чекали него просто стајали, јер нису знали шта друго да раде. Но није било још оне журбе када ће воз већ скоро стићи у станицу нити када је већ стигао, и путници се скинули и хитају да што пре изиђу из станице.

Имаће да се чека, помислио је у себи, и загледавши у распоред возова, видео је да ће на први воз који би имао доћи чекати 15 минута, а на први

који би имао поћи 20 минута. Маса света у коју је упао, ужурбаност, и на очи збркани покрет те масе људи, атмосфера станице која му је и раније увек изазивала физичко гађење прљавштином, смрадом, све то га је за неки часак збунило и зауставило. Звиждук локомотиве који га је позвао, чинило му се да га просто вуче, да се нема шта више ни решавати, ни оклевати — него једноставно доћи под воз! А овде је видео да се мора чекати. Сама мисао о чекању родила је другу: да се то уопште не може тако просто извршити, ту, на станици, код толиког света. Он није терао до краја ту мисао. Увидевши немогућност да изврши свој план ту, схвативши да би при самом покушају могао бити спречен, осујећен — он се одмах латио другог решења: узети карту за неколико станица, па на првој станици где би воз застао неколико минута или имао укрштање, изићи и дати се здробити било под истим возом или оним који би долазио са супротне стране. План му се свидео, чак му дошао згодан и леп, згоднији и лепши од свих ранијих. Могло би тако чак изгледати као несрећан случај, изазван непажњом, тренутном забуном, и обично. Онда су излишна и најмања објашњења. Најбоље тако, ништа и не објашњавати, никакве коментаре не изазивати.

Дакле, узећемо карту, говорио је у себи, и поћи на пут до станице, било ма које, до станице смрти.

Један савршен и потпун мир овладао је њиме пошто је узео карту, као и иначе раније, у животу, када би свршио неки посао и онда за неки час одахнуо. То неколико минута које је имао чекати на долазак воза као да су отклонили од њега читаве године борбе, бола, малих радости и тешких страдања, читав један немиран и у суштини несрећан живот, и довели га до једног никад дотле недоживљеног мира и спокојства. Ништа више не мислити, ни о чему више не бринути, ни за шта се више не борити, нити страдати, но просто мирно и лепо чекати неколико минута на долазак воза, који ће га одне-

ти некуд у ноћ, у мир, већи и бољи но и овај који је сада осећао.

Почео је посматрати људе и чудити се њиној журби, немиру, и нервози. Чему и на шта све то? Воз ће ипак доћи, један последњи воз који вози у мир из све буке живота. Неки су му од тих људи били познати, многе је знао из виђења. Непознати су га више још интересовали него познати. Дошло му је уједанпут чудно, како то има много непознатог света, свуда и на свакој страни, и увек више непознатих но познатих. И сетио се тада како је и то осећање имао раније; чудило га је да му данас долазе све нека чудна ранија сећања, па и то: када је једном још као студент путовао железницом за Беч, па запамтио једну станицу, близу негдашње границе између Чешке и Аустрије, не сећа се имена али је има и сада живо у очима. — Станица је подаље од варошице, или села, чије се куће виде у даљини; од станице ка селу води једна дуга алеја дрвећа. Два три човека су ишла алејом ка селу или можда од села ка станици, не сећа се тачно. И њему је дошло чудно да у том селу или варошици, чије куће види али не види људе, да ту живе људи, раде, муче се, веселе се, и пате као и он, а он о њима, ето, ни појма нема; ни они о њему. Ипак он о њима више него они о њему. Ето, баш као и сад овде, на станици, у чекању воза: толики непознати људи, пролазе ту, на два корака поред њега, за чију егзистенцију дотле ни трунке није знао, као ни они можда за његову. И извесно нико од њих и не слутити да ће човек, поред кога они журе и пролазе, за неки час лежати на шинама воза издробљен, измрцварен, мртав.

Почео је посматрати поједина лица, и не осећајући да је време за долазак оног воза, који је требао стићи пет минута пре поласка његовог, већ прошло. У тренутку када је то приметио, чуо се из ноћи, негде ту, не баш тако далеко, али не ни близу, на сваки начин у правцу изван станице са јужне стране, један туп и потмуо тресак, сасвим јасно те-

шко и тупо као од судара два огромна тешка тела. Неколико секунда затим чули су се из ноћи са истог места ужасни људски крици, гласови какви се чују само при тешким катастрофама, неочекиваним и изненадним. Било му је извесно да се догодила тешка железничка несрећа, но чудно, у истом моменту било му је јасно и то да смрт на железници коју је он осећао да се мора десити тога вечера, није била њему намењена; он је у неком другом умро, или је тај други место њега погинуо, али он није и неће. Смрт о којој ће сутрашње новине донети вести, неће бити његова, он је само наслутио смрт некога који јој се ни најмање није надао, а за коју се био тако савршено спремио и предао јој се. Синуло му је кроз памет да је то већ трећи или четврти судар железнички у коме учествује; да он то носи ипак неку тешку и кобну атмосферу са собом, од које гину људи, но која ће најзад ипак и њега морати уморити. — Извесно ће морати. — И као раније у сличним приликама, он је стојао као парализован, као громом погођен, и није се могао ни маћи, чини се да није ни оком трепнуо, скамењен и укочен, скоро без свести. И само лекарско знање и пракса и живост у послу којим се иначе одликовао, сад су га били сасвим и одједном напустили. Да га је неко запитао за најобичнији лекарски савет, или му рекао да направи најобичнији завој на каквој површној рани — он просто не би знао ни умео, ма колико то невероватно и немогуће изгледало. У један мах дошло му је да каже: не, не, ја нисам лекар, ништа од медицине нема везе са мном, ја сам убица тих људи који су вечерас страдали, ја сам хтео убити себе, а убио сам њих; хтео сам се бацити под воз, дати се од воза издробити и измрцварити, а воз је издробио ни криве ни дужне људе. Ја сам убица!

Та реч је већ била дошла до грла, хтела се претворити у крик, када су неки људи, непознати, сви су му сада одједном непознати, донели једног човека, бледог, скоро без капи крви, као восак бледо-

жутих образа — одмах му је пало у очи да човек није био мршав но пун у лицу а блед, жуто-блед. Тај приказ га је намах ослободио из његове скамењености и он је потрчао да му укаже помоћ. Сви су му правили места, као да су одједном сви знали да је доктор; чуо је како се та реч понавља на уснама ужаснутог и преплашеног свега. Повређеног човека спустили су носиоци на један сто у чекаоници II класе, кроз коју је вероватно и доктор требао да изађе на свој воз, и која се за неколико секунда, када се сазнала и осетила несрећа, била испразнила, и сада су они који су долазили или се враћали са места несреће опет ударили кроз њу. Доктор је пришао повређеном и опипавши му пулс видео да је његово стање тешко, врло тешко. Воштано бледило говорило је за неко јако крвављење. Рањеник је сам са оном журбом коју људи у таквим тешким моментима показују, као да не би хтели да се узалуд губе часови на испитивање и прегледање, поновио у два три маха: нога, десна нога ми је сломљена. Одмах је она ослобођена од одела, оно је било пуно натопљено крви. Бутна кост била је преломљена и кожа отворена, процепљена до кости. Крв је шикљала и чинило се као да ту пред очима истиче и да ће истећи до краја. Пре но што је ништа помислио, доктор је сасвим механички покушао да притиском заустави или умањи отицање крви, и одмах је импровизирао, од предмета и ствари које се у таквим случајевима нађу при руци, провизоран завој. При том је стално тешећи уверавао рањеника да ће све добро бити. Наређено је да се телефонише станици за спасавање за болничка кола са носилима, што је већ и пре његове наредбе било учињено, и већ јављено отуд да су кола послата, и сваког секунда биће на месту.

И тек када је све било збринуто, доктору је на једанпут дошло у памет да он тог несрећног човека познаје. Да, то је био један од некада његових главних прогонитеља, од интриганата који су му кварили све покушаје и сваки изглед на успех у це-

лој каријери, чак и у научним амбицијама које је ранијих година имао, и у политичким аспирацијама које су га неко кратко време заносиле. Свега су се два-трипут у животу видели и то увек на скуповима; лично се нису ни покушали приближити, јер су одмах осетили да су две предодређене супротности: оно је једноставно био човек успеха, а доктор човек вечитих неуспеха, онај први постизавао је све успехе на које је доктор рачунао и за којима је и ишао, али их никад није постизавао. Док је доктор још као ђак био од оних који су се сасвим изузетно истицали многим својим даровима, и који после у животу губе из дана у дан редом све па и своје таленте; онај је био од оних вечитих средњака, увек у средњој линији, далеко од изузетних, и ближе слабима но бољима, али који после у животу, идући увек и стално по средњој линији, која је линија стварности, успевају у свему, стичу све, па најзад изгледа да стичу и таленте.

Тако је можда морало ићи по самој сили стварности, и доктор је извесно више но грешио када је раније сматрао тога човека својим конкурентом, чак и прогонитељем: он је једноставно успевао тамо где доктор није могао успети, јер му се није дало да успе! Све је то сад било и прошло. Доктор је стајао и у тренутку када је познао рањенога, осетио је да је пребледео, можда већма него рањеник који је већ био изгубио већи део своје крви. Било би можда довољно оставити да крв још неколико тренутака тече, не зауставити је, па после, ма најхитније стигао у болницу, ништа му више не би помогло, ни трансфузија крви, нити ма каква операција: морао би умрети. Само у један мах прошло му је кроз свест како би се сад могао осветити своме крвнику, за каквог га је сматрао. Не, он то не би био учинио, не би био ни помислио да учини. Поникло је то само зато, да ту његову мисао осети рањени и у смртној опасности лебдећи, да осети да је његов живот, сад у овим секундима, у докторовој руци; ако би доктор хтео да му се освети, ни

сам Бог му не би могао помоћи. Довољно би било ништа стварно не учинити: метнути само споља завој, а пустити да рана и даље крвави као и дотле, не огрешити се о дужност, али не учинити ни праву помоћ. Али доктор је учинио више него што је и морао, и он се дигао и исправио тек када је све учинио што је требало учинити да се спасе живот. И радио је то мирно и спокојно, без икакве унутрашње борбе или каквог спољашњег немира. И тек када је све свршио и сматрао да је рањеник изван сваке опасности, подигао је главу и погледао га је право у очи. Рањеник није могао да издржи тај поглед, окренуо је очи некуд горе, и поглед му је остао замућен. Очима као да је тражио Бога, или неку другу небеску силу, за сведока, или само да види да нема никакве те више силе која би могла ма као сведок присуствовати ту. С тешким напором и грчем у грлу и уснама једва је прошаптао: „Хвала вам! Ја тако не бих био урадио!“ Хтео је рећи да је свестан да му је доктор спасао живот, но да он њему у сличној прилици ни би то учинио, пустио би га да по вољи судбине, по вољи Божјој умре, искрвави. Можда би имао и право, помислио је доктор, и хтео већ то и казати као одговор на рањеникове речи. И онда је, тек онда, као да је учинио неки злочин, појурio на врата, кроз станицу, ка месту несреће.

Десила се она одмах ту, на првој скретници: воз који је долазио био је пуштен на погрешан колосек, који је био закрчен возовима и налетео је свом силином на вагоне који су стајали, читав ред њих, и свом тежином својих маса и свога мира одупрли се захукталој локомотиви која је јурнула да их потисне. Она је претурила и разбила неколико вагона, али се и сама згњечила, зарила у масу искривљеног и изломљеног гвожђа и дрвета и стакла. Потрес вагона које је она вукла био је много страшнији, неки су се претурили, неки најахали један на други, неки били толико згњечени и претрпани да се нису ни видели, два вагона била су чисто до

пола ушла један у други, и то као да је већи ушао у мањи, као што, на очи већа и крупнија жаба уђе у чељусту змије која изгледа испрва да је неће моћи обухватити. Код толиког хаоса и катастрофе, људских жртава било је зачудо мало. Из најаханог вагона извукли су се и измилели људи скоро сви здрави читави, понеки мало угруван. Најтежи је положај био оних у она два вагона заривена један у други. Срећом, пошто су путници, због оближње станице, били већ спремни за излазак, скоро нико није био у купеима, а случај је хтео да је у предњим вагонима већина путника, скоро сви, била пошла и нашла се у близини првог излаза, док су се у другом вагону сви нашли на стражњем излазу, дакле удаљени најдаље једни од других. Страдало је само оно неколико њих који су се нашли у додирним деловима оба вагона. Један од њих био је рањеник коме је доктор указао већ своју помоћ. Друга двојица била су још унутра у заривеним вагонима, и од њих је један страховито кукао и молио да га спасу. Људи су већ били ушли у вагон и радили на спасавању. И доктор је ушао. На једној клупи око средине вагона седео је на клупи прикљештен један човек, са изразом ужасног бола, страховито, аветињски блед. Говорио је једва чујним гласом, осећао је да су му обе ноге отсечене од масе дрвета и гвожђа, које је онај други вагон гурао пред собом у празне просторе овог вагона. Испод седишта на коме је био прикљештен, била је читава маса гвожђа и дрвета, које се није дало уклонити. Ваљало је седиште његово истестерисати, исећи и издвојити из те масе и тако га ослободити. Урађено је то брже но што се може и да појми. Људи у таквим приликама показују брзину и вештину која задивљује и њих саме, и којој би се и богови дивили. Када су га ослободили, видели су да су му обе ноге здраве, само су биле скоро паралелно са седиштем савијене у коленима, и у том неприродном, згрченом и непокретљивом положају скоро обамрле. Док је рађено на његовом ослобођењу, човек је све

очајније изгледао, упркос свем докторовом труду, једнако је понављао да су му обе ноге отсечене, да ће му сва крв истећи, да ће умрети, да умире. Пулс му је бивао све лошији. И кад је ослобођен, и ноге му испружене, и био је спасен, он је издахнуо. Физички бол, удар и душевни потрес били су тако јаки, да му је са моментом спаса дошла смрт.

Доктор се сетио смрти од уображења. У Америци су, кажу, правили експерименат са једним осуђеним на смрт: положили га на сто, привидно му пресекли жиле, а спремили поред стола два легена у које је капала течност, стварајући осуђеном илузију да то тече и капље његова крв. Око њега су експериментатори говорили о његовој крви, како тече, колико још има да тече, и осуђени је умро, пре но што су експериментатори мислили: он је сматрао да му је сва крв истекла, и да је час смрти дошао. Затим се сетио смрти од страха, од које је два случаја видео у рату својим очима. Први пут под Скадром, при неуспелом и са катастрофом завршеном нападу на Брдицу: у близини његовог пољског завојишта, где је имао читаву масу рањеника, у равном пољу испод бушатских положаја, према Брдици, у заклону иза једне арнаутске куће, склонила се и нека мунициона колона, са коњима патовареним муницијом и војницима II позива који су водили коње. Турци су приметили колону и бацили неколико артиљериских зрна, која нису погодила али су се распрскала у близини колоне, у пољу. При експлозији првог зрна један од вођа колоне пао је наместу мртав, и док је доктор дотрчао на узбуну војника, нашао га је мртва без икакве повреде, чак и без контузије, умро је једноставно од страха, управо од устрашености, не од плашљивости, него од изненадног страха, као што људи умиру од изненадне радости, од изненадне среће. Други је случај сличан првом, опет под Скадром. У логору, подаље од првих линија, запале се случајно неке војничке колибе, заклони направљени од грања, које се било исушило, као хладњаци лети

по сеоским механама. Плануо је наједанпут читав ред таквих кровнићара, падином целог једног брега, а у дужини сто-двеста метара настала је експлозија свих врста од логорске муниције, пушчане, бомби, митраљеске. Пламена змија вила се све даље, невероватном брзином. Један војник, снажан, здрав рекрут, при погледу на пожар, или у страху од учесталих експлозија, зину да нешто викне, или да неког позове, и паде на месту мртав.

Сви ти случајеви прошли су доктору сада кроз сећање при смрти овог несрећног човека који је умро у тренутку када је био спасен од смрти.

До овог је био други путник слично укљештен, у маси изломљеног дрвета и гвожђа. Његов случај испао је скоро комичан. Кад су му ослобођене ноге, он се никако није могао да макне, једна ципела била је толико и тако укљештена у дрвенарију и гвожђе, да се није дала ишчупати. Да би се човек што пре ослободио, било је једноставније отворити ципелу и извући из ње ногу, но чекати да се и сама ципела ослобађа. Једном од спасилаца дало је то прилике да направи филозофски афоризам да је боље спасти човеку главу, него чувати његову ципелу. Доктор је имао чудну слабост за мудрости обичног света, и волео је да слуша филозофисања простих људи.

Тако је његова одлука сопствене смрти под точковима воза завршила с мудрошћу о спасавању једне при железничкој катастрофи укљештене ципеле. Судба нам не да да будемо ни трагични кад ми то хоћемо, него и наше трагедије, кад јој је воља, претвара у лакрдију и шалу.

Ту више није имало шта да се ради, и доктор је могао ићи. Куда? Некуда са тог места. Најзад, шта је и имао ту посла? Све би било урађено и без њега, и помоћ би била указана и без њега, можда нешто касније, али ипак. Једино би можда први рањеник дуже почекао, и можда би га то стало главе, како је можда и заслужио, и доктор је можда погрешно што га није оставио његовој судби-

ни. Повраћен поново у живот, међу људе, прво добро дело које је доктор учинио било је спасавање живота његовом крвнику. Зашто? Да тај и даље настави да ради зло, и да њему лично настави сметати и пакостити му? Или зар ће тај бити бољи после претрпљене несреће? О не, доктор је знао да неће. Он је знао да је са оним „хвала“ које му је казао кад је осетио да му је спасао живот, у тренутку када је могао пустити да га изгуби, као што би он на његовом месту урадио, да је са тим „хвала“ свршена и сва његова захвалност и сва његова доброта. Она је трајала колико да се та реч изговори, и сад је, можда, извесно, већ за навек заборављена.

Када је доктор излазио из вагона, и хтео се удаљити и склонити са овог места несреће, застао је пред групом људи окупљеном у круг око једног људског тела положеног по земљи и покривеног неким ћебетом. Полициски чиновник испитивао је баш железничког скретничара, који је пустио воз на погрешни колосек, и који је поплашеним гласом и гестовима причао причу о чијој је истинитости требало да увери полицију да би себе одбранио, а у чију истинитост није ни сам потпуно веровао. По тој причи, чију је садржину доктор убрзо разазнао, било је то баш у моменту када је он, скретничар, излазио да намести скретницу, да је опазио једног човека, тога чији је леш лежао покривен, ту, на земљи, како се некако сумњиво шуња око шина и скретнице. У мраку, пошао је ка човеку, да види ко је и шта тражи, а овај се почео склањати и удаљавати, све дуж шина. У том се чуло наилажење воза, непознати га је одједном зграбио, и одбацио далеко од пруге, а сам легао на шине, или га је воз закачио и пројурio преко њега и ударио на погрешну пругу. Све се то десило неочекивано и за неколико секунда, тако да он, скретничар, није имао кад да дође себи од изненађења, и тако је пропустио да изврши своју дужност, и изазвао толику несрећу. Преклињао је да га убију, и клео се у де-

цу и све најдраже на свету да је све тако како је испричао. Најзад је ударио у плач и јецање. Био је истински несрећан, скрхан, но доктору се чинило да је мало био обухваћен и алкохолом.

Полициски чиновник пришао је тада лешу, сагао се и подигао са главе један крај ћебета, које је од ужаса брже спустио но што га је дигао. Доктор је стајао иза полицајца и за онај секунд испод подигнутог ћебета спазио је приказ од кога се полицајц згрозио, и од кога се и сâм стресао и, загађен и ужаснут, затворио очи, као да би хтео искључити из очију слику коју је видео. Била је то слика леша не сасвим без главе, него са једном страшном измрцвареном и здробљеном масом мозга, мяса и костију наместо главе. Од лица ни трага, но идентитет се ипак брзо и лако утврдио по картијама које су нађене по џеповима несрећниковим. Како је доспео под воз, испао при судару или се бацио, није се за овај мах могло утврдити. Био је то неки инжењер са страним, чешким или пољским презименом, о коме се у последње време причало да је због своје милоснице напустио породицу, жену и двоје деце, запао у тешке материјалне неприлике, и ето, на крају крајева дошао главом под воз. Доктор се сетио да је и сâм последњих дана слушао о том инжењеру, којег се по имену сетио, тим пре што је носио његово крштено име Станислав, а сем тога био је с њим у два три маха ранијих година и у друштву, као члан комисије за преглед зграда, или тако нешто. Но најпре га се сетио по томе што је инжењер јако на њега личио, и растом и држањем тела и годинама и особито обликом главе, косе и, нада све, лица: као да су били доста блиски рођаци. То је остало у сећању докторову, а сличност његова са инжењером била је и од других примећена. У овом тренутку доктор се није могао отрести те опсесије која га је тога дана држала, да је и у овом човеку, том Станиславу Н., инжењеру, странцу, ко зна откуд и ко зна какве судбине, он д-р Станислав погинуо, да је тај његов по имену

и физичкој сличности двојник, место њега погинуо, да је он уместо себе њега, тога странца убио, да је он место самоубице постао вишеструки убица.

Једно тешко осећање кривице притисло га је, осећање кривице и одговорности за толике несреће, или бар за удео у несрећама које се око њега дешавале и сад, и раније. Осећао је као да се ни железничка несрећа не би десила, нити би се овај несрећни инжењер бацио под воз ако је, то јест, прича скретничарева била истинита, — доктор је сад све више у њу веровао, — да није он, доктор, тражио тај дан смрт, ишао за њом, и налазио је свуда и у себи и око себе. То осећање кривице отерало је од њега, сасвим напрасно и неочекивано, целу његову одлучну и одређену мисао на самоубиство, и створило у њему место за једно много одређеније и одлучније осећање и мисао: мисао испаштања.

Шта, зар ће ову тешку железничку несрећу, у којој су два човека платила главом, трећи умало да није, да испашта несрећни и бедни скретничар, који је можда унео у себе неку чашу вина или ракије више, ко зна из каквих повода, или из навике, и који је, да би спасао себе, хтео на неки начин да баци одговорност на несрећног инжењера, приказујући га ваљда као страног шпијуна или атентатора који је хтео извршити атентат на воз. Зар може сву ту несрећу, ма коликом својом казном, ма и смрћу, или доживотном робијом, искупити једно, то, бедно створење? Зар може уопште све несреће живота искупити ма који појединац? — питао се доктор. Тек сада било му је у целом обиму јасно, што је можда и сам Достојевски само тамно слутио када је рекао, не сећа се тачно речи, и изражавајући само пола целе истине, да смо сви ми криви за све, да свима припадају не само сви дарови живота, но и све одговорности. Колико, у којој мери, није битно, битно је доћи до тог сазнања о свеопштем праву и свеопштој одговорности. А довољно је било мало више пажње скретничареве, или само то

да је попио можда једну чашу вина или ракије мање, па би несрећа била избегнута. Крива је на крају крајева она једна чаша више но што се смело узети. Отклањањем тако малог узрока, била би избегнута не само једна велика несрећа, но би се оствариле многе радости, онај несрећник, који је умро када су му уклештене ноге ослобођене, стигао би био својој кући, својој породици која га је сигурно чекала; несрећни инжењер можда се враћао с пута или се спремао на пут, где би можда решио тешкоће, и својих финансија и свога срца и — тако је доктор наставио испредати своја унутрашња размишљања, удаљујући се са станице.

Ипак се мора живети и може се живети! Није ли једна сасвим мала ситница била довољна да изазове толико несреће? А није ли сасвим просто отклањање те ситнице било довољно да се избегне несрећа и место ње да буде срећа и радост? Зар не би и он, да је носио у себи дух среће и радости, и око себе атмосферу добра и светлости, зар не би свуда наилазио на срећу и радост, на добро и светлост, као што је својим духом и атмосфером убиства, мучења, мрака и несреће, свуда наилазио, и можда свуда и ширио тај исти дух, ту исту атмосферу, кужио можда све око себе тим духом и том атмосфером? Није ли он сам био тако једна кухна клица, кухни извор несреће, мрака, злочина, убиства, изазивач, иако не сâм учинитељ зла?

Проклети ми Словени, помислио је у себи, са нашим заносом за бол, за патњу, за несрећу, таму, маглу, блато! Вихора треба, да растера наше магле, сунца, да сасуши наша кухна блата! Као да се један огроман мрачан облак одједном скинуо са његове свести, који му је цео дан заклањао сунце, небо, висину и ширину хоризонта. Чисто је закликтао: Сунца, светлости, топлоте! Бити сунчан, топао и светао, добар! Добар, добар! Бити добар, за све, и упркос свему!

Као ослобођен од мрака, од бола и од зла, он се сад наједанпут, напрасно, сетио своје жене, које

се, као покривен облаком, целог дана ни за један једини часак није ни сетио, и ако ју је стално осећао у себи, као што осећамо небо и ако га је облак и магла заклонила. Осетио је, одједном, да је он крив, само он, за сва зла, и несреће и неспоразуме који су, не једном, од његове куће стварали пакао. Он, својим тешким, мрачним темпераментом, својом страшћу за мучење себе и других.

— Јелена, злато моје, добро моје — мила, мила душо моја, доброто моја! Сунце моје, сунчана моја! Сунцем обасјана и сунцем зрачена, доброто моја! Мученице моја, светице моја!

Није само шапутао, он је мрмљао у себи речи које нису могле изразити ни најплећи траг осећања, милујући свима мислима дивно љубљено створење које је из дана у дан туђио од себе пакостима и неспоразумима, малим али сталним, чија је сума најзад направила међу њима огроман јаз. Као да се ова огромна љубав његова, уздржана, пригушена и притајена годинама страдања, патње и зла, нагомилала да би му прсло срце, надула се душа, попуцале му жиле, да би крв шикнула у само небо — он је скоро изbezумљен јурио својој кући. Враћао се, да, враћао се, као што се сунце враћа јутром, у крви, у пламену, пошто је отишло било у таму и мрак. Осећао се сав сунчан и озарен, горео је од светлости и топлоте, брецао од доброте коју је требало излити.

— Јелена, Јелена! Лепото моја! Све ће сад друкчије бити, лепше, боље, све ће бити светло, добро и топло! — Добро и доброта! — То су биле две речи или управо само једна реч, један појам у коме се садржао за њ цели смисао и цело значење живота!

Када се приближио кући, зачудио се да је тако нема. Мислио је да је његово зрачење и пре њега стигло и озарило кућу. Мислио је да га све озарено, топло и светло чека.

Срце му је застрепело кад су му отворена врата. Осетио је и пре да је кућа празна, само је слу-

жавка остала. Почео се ледити. Вилице су му се почеле стезати, кроз све мишиће и нерве прошла је прва струја ужаса. Једва је кроз зубе прошло питање: Где су? Служавка је у искиданим фразама објаснила: Госпођа је после његовог одласка, јутрос, не, доцније, нађена у несвесном стању, као мртва, попила је неку медицину, однета је у болницу. Госпођица — кћи доктора — код ње је... Питала је телефоном, је ли се тата вратио. Свуда су га тражили и питали за њега, код познаника, болесника, свуда! Госпођи је јако зло, опасно је, нема спаса.

Лице докторово почело се кривити, сви мишићи на телу почели су дрхтати, вилице се почеле трести и зуби о зубе ударати, све кости као да су почеле једна о другу лупати, као да није било на њима ни мяса ни коже, као да су биле голе голците, и почеле клобарати, као да су кости једног костура, неком електричном силом покренуте, затресле се неким безумним ритмом. Грло је хтелo испустити неку реч, неки глас, али се било згрчило и стегло да ни најтањи писак није могао кроз њега да прође.

После читаве једне такве вечности — можда неколико минута — руке његове склопиле су се као саме од себе, и он је почео најпре шапутати, затим све гласније говорити, најзад грцати, урлати, рикати: „Боже, спаси ми моју Јелену! Боже, спаси ми моју Јелену! Спаси је! Ти је можеш спасти. Мораш је спасти! Мораш!“ Као да је све громове хтео скупити у свој глас, да би га добацио до неба, до Бога, да га чује, он је викао то: „Мораш!“ затим је почео молити, тихо, понизно, непосредно, као некога који је ту пред њим, и чује га: „Молим ти се, Боже, спаси ми моју Јелену! Молим ти се, Боже. Молим, молим, молим!“

Обузела га је нека чврста вера да ће својом молитвом спасти своју жену. Сетио се да се неки пут најтежи болесници, изгубљени, напуштени од лекара, полумртви, спасавају, или тако бар изгледа, мо-

литвом својих најближих, или молитвом чијом било. Имао је једног друга лекара који је веровао у моћ молитве, и који се у кризама својих болесника није устручавао да клекне и да се удуби у молитву, искрено и дубоко. Код једног болесника провео је целу ноћ у молитви! Боже, мој! И сам дивни Шлајх саветује лекаре да науче молити се Богу за спас својих болесника! Може бити, мислио је, веровао је да ће само понављање речи: „Спаси је!“ отклонити и удаљити смрт од ње!

— Спаси је, Боже мој, молим ти се, спаси је!

Светислав Стефановић

Грех Арнаутина са сухом руком

Онога часа кад Арнаутин избодје ножем очи краљице Симониде, њему се осуши рука, а кћери паше приштинског помути се ум.

Народна прича са Косова.

Под позним зрацима зоре, на Бадњи дан једне од првих година осамнаестог века, Арнаутин, слуга у Јашар-паше приштинског, пројурио је на бесноме ату преко Косова. Поздравио је дремљиве аскере на улазу у град и, не обзирући се што је варош још спавала, протутњио је кроз уске сокаке до двора свога господара.

Зора је освајала у даљини, од Качаника, кад дуги, танконоги Арнаутин сјаха с коња и залупа звекиром на великој, храстовој капији. Једна чалма промоли главу кроз уско прозорче над оријенталским капијиним луком, у чијим се арапским шарама могла прочитати многа мудра изрека из корана.

— Добро ли је? — чу се озго глас, промукао од блења, дувана и кафе.

— Јок! — одговори Арнаутин и затури као од муке кече на очи.

— Поврати ли се?

— Не!

— Поможе ли Ђаурска светиња?

— Ич!

И пре но што се поново затвори прозорче, глас јекну:

— Туго...

Арнаутин пређе праг, проведе ата кроз страну капију у коју је са авлиске стране завејао снег, да се у њој све белело, сем у једном углу неколико згурених, црних оваца које се, пробуђене атовим рзањем, промешкољише у сну.

У пространу дворишту које је одударало својом ширином, после кривих и збијених улицица, пружао се, са стране у полукругу, читав ред час ниских, час високих стаја. Њихови сви прозори гледали су овамо у двориште, а супротни зид, облепљен блатом и ружан, гледао је на улицу, са кровом који се завршава у дугу настрешницу да се под њим „гола раја од зла времена заклонити може“. Насред дворишта уздизао се пашин двор, оивичен кружним редом разгранатих орахових дрвета, и сада усахлим, а лети дивним цветним алејама, вењацима са лозом и пузавим биљем које се припија уз зидове до највиших чардака и балкона.

Арнаутин пређе двориште и ступи у ниски ходник осветљен жишком, чија слаба светлост необично истицаше хладне сенке ствари ту склоњених, као ковчега, сточића, сахана, ћилимова са својим арапским, уплетеним и вртоглавим шарама.

Огроман Арапин, пашин лични слуга — поклон му од султана — чекаше Арнаутина већ ту и немим покретом руке позва га да га следи. Док су ишли кроз дуге ходнике, Арапин у један мах као да очима, које су одавале да је то огромно и црно тело патило од сурове климе на Косову, запита Арнаутина: како је? Арнаутин, ћутљив и мрк у свом погледу, одврати само главом.

Дођоше најзад у велику белу одају, са шареним прозорима, утапканим јастуцима зелене и жуте боје. Арапин даде Арнаутину знак да се изује, а он, погнуте главе и са рукама прекрштеним на грудима, уђе на мала врата у пашину одају. Убрзо се врати и мигну очима Арнаутину да приступи.

Арнаутин, само мало погнувши се, ступи напред и приклони се пред човеком, огромним, сна-

жним, са црним, нешто косим очима. Паша га гледаше дуг тренутак, па нагло устаде.

— Господару, светац лежи као мртав под царичином сликом.

— Је ли му предао дарове?

— Није их ни погледао!

— Јеси ли му поручио да ћу му очистити светињу, оловно кубе вратити, да ћу ђауре населити око задужбине?...

— Само се осмехнуо, али ме ни погледао није...

Паша поћута, уздахну да готово јекну:

— Иди!

Арнаутин изађе блед.

Час доцније, баш кад на „сахат-кули“ изби осми час, шкрипећи отворила су се оба крила тешке капије на пашину двору и група коњаника протутња приштинским улицама. Убрзо се нађе на крају вароши. Аскери, увијени у дуге шалове испод којих су се промаљали криви јатагани, устукнуше поплашени, кад међу коњаницима опазише огромна арапског ата искићена златом. Убрзо изгубише из вида ову групу бесних коњаника.

Ретка дрвета, усамљена и оголела, поред друма остајала су за њима. Два или три арнаутска села црнела су се у снежној пустари. И већ се удну мрких брегова појави развалина Грачанице, кад паша стукну са друма у страну, за њим сви остали пратиоци, и преко тврде, неоране, замрзнуте ледине улете брзо у арнаутско село са ниским кровинарама и пластовима.

На топот коња, из кућа почеше излетати дуги и мршави људи, обријаних глава, само са перчинама на темену. Како који спази ата са златним украсима, пруже се одмах по слеђеној земљи у знак понизности.

— Јашар-паша!... Јашар... — чу се шапат.

У то се појави из највеће и најбогатије куће у селу, високе као кула и са прозорима пушкарнама, млад Арнаутин у срмали оделу. Приклони се паши, али се не дотаче земље.

— Силни Јашар-пашо, од смрти свога оца Мелика-јузбаше ја сам старешина племена. Село је послушно пред твојом силом. Твој претходник — Алах нека да мира души његовој! — населио нас је овде и отео од ђаура сву земљу што видиш оком. Царски харач је плаћен, а твоји аскери немају бољег преноћишта но код нас. Желиш ли људе за царску војску? За које добро чиниш нам милост посетом својом?

Млади Арнаутин хтеде се осмехнути, али оштар погледа пашин уозбиљи га.

— Нису ми потребни твоји људи, псеће колено! Већ хоћу онога човека који је оскрнавио у ноћ младога месеца ђаурску светињу?

Село које се било сакупило око свога јузбаше устукну.

— Паша брани ђаурску светињу? — проломише се дивљи гласови у гомили бесно искежених лица.

Али камџија коју паша трже иза појаса и фијукну њоме око себе, утиша све.

Млади Арнаутин приђе ближе паши и лагано му рече на ухо:

— Господару, село се бунн и моје племе не даје рачуна о ономе што учини. Али ја ћу ти све искрено рећи, Алаха ми, јер ме је отац на самрти заклео да тебе и твоје поштујем. Знам шта је било! До првог мраза косила је куга по целом Косову, и један мој слуга хтео ми је донети праха из светитељских очију, да сачува село од несреће.

— Убиј га! — грмну паша.

— Алах га је казнио, — настави мирно млади Арнаутин. — У млада и здрава момка обе се руке осушише оне исте ноћи када се дотаче ђаурске светиње, и прах му из мртвих руку развеја ветар по Косову. Сад лежи ни жив ни мртав са стоком, а ни она га неће... Убићу га, пашо силни, кад желиш!

Јашар га погледа мрко, сави камџију за појас и без спомена Алаха пољем одјезди са својом свитом.

Поново затутња замрзнутим друмом топот бе-

сних коња и за њиховим копитама сух снег пршташе као бели праменови дима.

Паша са свитом ипак не удари пут Грачанице, већ скрену ка бреговима и у заветрини њиховој упуту се групи лепих грађевина које као да одједном никоме из земље. Коњи једним скоком прескочише замрзнуту речицу и улетеше кроз велику капију висока зида са мангалима, који је опасивао са свих страна ове лепе летње пашине дворе.

Паша не погледа стражу која га, у знак жалости, ћутке поздрави оружјем, већ скочи с ата и улете у двор. Ту баци са себе оружје и медвеђи ћурак, а у то стара Арапка изађе нечујно из скривених врата и дотакну му се скута, у знак поздрава.

— Господару!

— Како је?

— Не ваља!

— Говори, стара...

— Луде речи збори!

Паша прође поред два евнуха са црвеним турбанима и плавим појасевима, који су стајали дубоко поклоњени испред врата од харема. Прође кроз више полумрачних, тихих, свечаних одаја пуних меких јастука и тасова са ратлокумима, и тек у крајњој затече своју кћер, у оној одаји чији су споља заграђени дрвеним решеткама прозори гледали на дну поља под зимским сунцем тајанствено блиставу ђаурску светињу. Млада девојка бадемастих и нежних очију гледала је нетремице на ту страну и тихо плакала.

Кад паша уђе у одају, она се окрете и приђе му готово радосно:

— Оче, ено тамо... Видиш ли?... Ено тамо царичица ђаурска, лепа царичица, зове ме да ме удоми за црна калуђера. Он ме чека, а она мајчица моја добра, зове ме к себи. Реци својој стражи да ме пусти, да одем до ње. Однеси ме њој на своме ату, она ће ме излечити... јер душа, душа ме боли!

Паша, који сада као да је нагло остарео, упалих јагодица и уморних очију, гледаше је нетреми-

це. Седе поред ње и замишљено је поче гладити по мекој коси, а она пригну главу у његова недра, говорећи му:

— Однеси ме брзо на своме ату, однеси њој, јер без калуђерова загрљаја умреће ти кћи. Ја сам га видела једном са прозора нашега двора у Приштини, кад су га аскери водили теби на суд. А ти си био добар и ниси га убио, племенити оче. Он је млад и леп, тај ђаурски син... Ти си ме хтео дати за сина видинског паше, али ја волим младог ђаурина у црној и поцепаној ризи. Ја волим веру његову, јер док су га твоји аскери водили и тукли бичевима, он се молио ђаурскоме Богу... И сада увек сањам његове очи које су гледале у небо, док су га аскери вукли по градској калдрми. Силна је вера његова! Ти си те очи могао заклопити, али пламен у њима никад угасити... Па тако и њене, царичине, очи са мрачна зида у ђаурској задужбини блистају кроз зидине и зову ме к себи. Води ме њима, оче, иначе ћу умрети...

Паша је није чуо до краја, јер му мисли одоше далеко, даље од Стамбола. Он је мислио тога часа на речи старога дервиша који је недавно дошао из Меке и Медине где се научио дубокој мудрости старих Арапа. „Господару, говорио је он, тебе је силни падишах поставио на ово сиџаде и ти си добар слуга његов, али твоја вера није чиста, јер ниси од наше крви. Ти си један од оних потурица који су као малена деца одведена у Стамбол. Веран си султану, мудрост ти је знана, у ратном занату си вичан, али твоја душа има нечега тамног за нас, што ми никада прозрети нећемо. На твоју душу пала је сенка крста... Моћ моја, старог дервиша коме су све тајне знане, у ђаурску душу не продире. Па тако и твоју, господару, ја не прозрех!“ — Паша је хтео због тих речи убити дервиша, али чему? Отпустио га је са поклонима и остао дуго у чуду и страху. Зар он, Јашар паша приштински, ђаурска крв? Ћутао је о томе и никоме не прозбори ни ре-

чи. У том времену догоди се несрећно оскрнављење чијем се виновнику због тога руке осушише.

Брзо је пукао глас по целој крају о оскрнављењу светиње и ђаури су јавно претили проклетством. А помор од куге шибао је Косовом сваке јесени. Јашаров субаша са Косова због ширења злослутних вести поклао је више ђаура, последње из заосталих хришћанских села око Грачанице. И баш истог дана када је последњи помор учињен, у коме и калуђера ђаурске светиње заробише, кћи му је видела под прозорима црнорисца и памећу помери. Паша је одмах сутрадан ослободио ђака из тамнице, вратио га богомољи, али не поможе.

И сада је паша у избезумљену чуду, болу, страху — који се раније никога није бојао, чак ни „султанова гајтана“, — слушао своју кћер:

— Води ме, оче, калуђеру и царичици, иначе ћу умрети...

Паши је било јасно да се у њему сада мења нешто, да он ако остане овако, ако допусти кћери овај говор, да неће моћи више бити оно што је: намесник султанов, доскора свирепи господар Косова. Осећао је да се мора решити на нешто, али одмах, брзо.

Паша је, дубоко замишљен, гладио своју кћер по коси. И кад се она ућута и поче понова плакати, он слободном руком извади лагано, да она не осети, из грудњака мали крив нож. Погледа своју кћер, затим ђаурску задужбину у даљини, и већ хтеде замахнути ножем у њен бели и нежни врат, када, с меким јауком, кога угуши у грлу, и шкргутом зуба, врати нож у корице. Затим пусти девојку да плаче даље, и изађе лагано у другу одају. Дуго је паша, окренут истоку, метанисао на ћилиму. Онда убриса сузе, устаде и позва своју кћер да пође за њим.

Час доцније на задња врата пашина летњег дворца изађоше два коњаника, верни Арнаутин и паша држећи испред себе на седлу хануму увијену у шалове. Бесни атови понова се дохватише пуста

поља и густа вејавица, која нагло наста, скри убрзо њихове прилике.

У разграђеном и са опаљеним стајама дворишту ђаурске задужбине Грачанице није било никога. Све је покривао свеж снег да се поцрнелих греда, толико пута пљачканих, и паљених стаја ругоба није видела. Све је било бело попут белих зидина задужбине која под вејавицом би још беља. Разјапљене двери црквене црнеле су се, а пламичак једне свеће у мрачној дубини чинио се као зрак неке велике ватре у даљини.

На велико чудо Арнаутина, паша заустави атове на прагу дворишта и порте. Спусти на земљу своју кћер, а служи даде знак да не иде за њим. Затим са ћерком загази у сух снег. На улазу у светињу застаде, скиде турбан са главе и дохвативши чврсто своју кћер која, иако са осмехом на уснама, дрхташе целим телом, ступи у мрачан простор.

Он виде око себе редове светаца с крстовима и скиптарима у руци и учини му се да, погођен неком чудном силом, хтеде пасти. Али, опазивши да све очи бежу ископане, он доби нову снагу и коракну дубље у мрак.

— Опрости и помилуј, царице оскрнављена, — чу се глас као из велике даљине, иако је калуђер клечао пред њим на земљи.

Пашина кћи опази младића, клече поред њега и хтеде га пољубити у skut, али он се трже, устаде и погледа је презриво:

— Ко си ти, агарјанко, и шта хоћеш овде? Не скрнави праг светиње...

Тада паша, први пут у животу понизан, покајнички рече:

— Ја сам Јашар наша приштински и долазим теби, јер верујем у моћ твоје вере. Узми ово девојче, посвети га својом вером која је моћна, учини га својим слугом, робом и дај мира души његовој...

Јашар је стајао пред њим погнуте, голе главе која је, обријана и без турбана са знацима пашина

достојанства, изгледала бедна и као на смрт осуђена.

Нудећи кћер светињи, он је осећао да чини две жртве: да испупљује грех Арнаутина и да плаћа свој дуг старој вери коју је и без свога сазнања некада напустио. Па ипак Јашар није смео да погледа калуђера који је са својим аскетским ликом, сухим и као нагорелим дугим рукама, увијен у стару грчку ризу, стајао пред њим као каква црна слика из неког тешка сна и у својим очима победоносно носио блистав и чудан пламен.

Тад пашина кћи крочи калуђеру ближе и рече тепајући му:

— Узми ме, калуђеру... Узми ме, ја сам млада и лепа! Мене је просио син паше видинског, али ја хоћу тебе, јер сам те познала у муци твојој.

И додирну га врелом и меком руком.

Калуђер на ове речи устукну, подиже очи до свода одакле га је гледао онај вечно лепи, дивотни лик Христов са крупним очима пуним самилости и небеске љубави. Затим клече и, додирнувши челом замрзнуту земљу, поче молитвати све брже и бесомучније:

— Опрости, опрости и помилуј, царице оскрнављена... Опрости агарјанину и хришћанину, опрости рабу Божјем, ђаку Ристи, опрости искушењу свакојаким и подај снаге да се светиња сачува...

Никола Трајковић

Насрадин-хоџина лаж

Готово читаву ноћ и сјутрадан до подне просједио Насрадин-хоџа у шуми повише џемата све очекујући кад ће да се разиђе она силна свјетина и невољници што су се били окупили око његове куће.

Ово је већ трећи дан откако се око његове куће окупљају свакојаки болесници, богаљи и што-каква узетиња божја, па џаба ти све и сва мука што њему додијавају, него му устраише оно дјеце па се не смију по читави дан помолити из куће, особито откад дође некакав падавичар одозго из Дубоког дола па га пред самим Насрадин-хоџиним вратима ухвати она његова болест и стаде запјенушено да се грчи и бије око себе ногама закрвавивши сву калдрму испред куће. А и поред тога невољника било их је још и горих, да је човјека језа хватала; све се то слегло око Насрадин-хоџине куће, јер се однекуд бијаше одједанпут прочуло, да Насрадин-хоџа умије да лијечи и даје траве и записе за сваку бољку — и инсанску и хајванску — излијечи, вели, све ко да си руком однио.

Нађе се сирома' Насрадин у чуду: нит је он кад умио да лијечи, нит је вјеровао у записе, траве и друге љекове и враџбине којима су бабе и неке хоће браниле и лијечиле народ. Али ко ће свијету доказати, особито болеснику и невољнику кога је његова слабоћа сколила па не зна шта ће ни куда ће. Окупили они Насрадин-хоџу са свију страна:

— Аман, помагај, Насрадин-хоџа, или нас одма вође побиј, да се 'ваки не враћамо кући.

— Насрадин-хоџа, и побогу брат, спасавај, 'вако се више дурати не мере.

Брани се Насрадин-хоџа и куне свим на свијету, да он од тога посла не зна ништа ко ни магаре у кантар, али што се он више извлачи и брани, то код народа све више преовлађује увјерење, да ту нешто мора бити по сриједи и да Насрадин-хоџа посигурно зна некакве басме и љекове само неће да их каже. Та не би се он толико бранио и клео да ту нешто нема.

— Ма казив'о је један падавичар из Млиништа откад је код тебе каву попио, да је одма' оздравио к'о да му ништа ни било није; знаш ти, Насрадин-хоџа, само нећеш, то ти је...

— О, брате, колика је људска невоља, ни знао нијесам досад, краја јој нема — мисли у себи Насрадин-хоџа и тужно гледа у гомилу јадна и невољна народа пред собом. — Откуд се само оволики слегеше и састаше овдје?...

Бранио се Насрадин-хоџа један дан, бранио други, а кад видје да то не помаже и да свијет не кани да се разилази, него се још и више окупља, немаде сиромаштво куд, него се другог дана увече, кад се већ добрано уноћало, извуче полако у шталу, осамари магарца и крену да побјегне па куд било да било само да се склони између њих кад им већ помоћи не може — додијало му већ бијаше да гледа живу људску невољу и слуша плач и преклињање. Кад је већ појахао, припази га неки од оних болесника који је спавао на некаквој слами уз шталу, па га стаде лелек и бугарање (оде Насрадин-хоџа, а остави саме њих невољнике!), избудише се и остали и сва срећа што је била помрчина, а магаре добро познавало пут, па га не могаше стићи нит у оној забуни видјеше право куд умаче. Још дуго иза себе чуо је њихову вику и запомагање, а кад већ зађе у шуму, кроза шум лишћа и немирно зујање у ушима, чинило му се као да то за њим путује и прати га глас њихове невоље. Би му нешто криво и грдно му се ражали што их је оставио.

— Ајак, брате, ја побјег'о али ми срце тамо остаде, па и гдје човјек може да се сакрије од људске невоље? Ех, грехоте у Бога, што их оставих!

И сунце се већ навија на подневак, а Насрадин-хоџа једнако сједи у шуми. Неиспаван је и гладан, али му није ни до сна ни до јела. А откуд ће на то и да мисли, кад зна да му доље пред кућом чека читав буљук болесника и осталог потребита и невољна свијета: неко због недаће у марви, неко што му се не држе дјеца, а неко опет због некаква несретлука и назатка у кући. И све то гледа у њ и од њега помоћ очекује.

— Ех, тужни Насрадине, невоља људска и од рођене те куће оћера!

Вајка се тако Насрадин-хоџа, па се присјети нешто како онај свијет што је дошао око његове куће и дањива и ноћива. Скупљају се око ручка у гомилице: једу, неко лука, неко љута посна сира, неко суве кукурузе, а неко — ил' нема шта, ил' је мислио брзо обршити посао — па није ни понио ништа, сједи по страни и гута сиромаш' пљувачку. А увече за конак још већи јад: натрпала их се пуна појата, леже све један преко другога, гурају се и уздишу, други навукли сламе из појате па прострли и полијегали по авлији и око штале, једни опет по сву ноћ сједе и ложе ватру — страх човјека: запалиће му оно сиротиње. Пати се јадни свијет, а све због њега, узда се у његову помоћ, а он, ето, побјегао. Не подноси му савјест да лаже и баје, кад већ сам у све то ни трунке не вјерује.

А зар опет овако није горе, мисли се Насрадин-хоџа, да се свијет овако мучи и злопати чекајући толике дане и ноћи око његове куће, зар не би посто пута боље било ишчитати им и посавјетовати што било да било, само да оду и да се смире. Дати им у срце какву било наду, тако ће бар лакше таворити и дурати. Кад већ нема никаква излаза, благодат је и то кад бар човјек има у што да се нада па макар то била и највећа лаж.

— Кад већ није друге, морам тако — закључи

у себи Насрадин-хоџа — и Алах ће опростити и видјети да не лажем за своју хасну, нег' што ме на то наћера ова људска биједи и несретлук.

Једва се подиже, јер му се од дуга сједења ноге бијаху удрвениле, наће на једној чистини своје магаре и крену наниже пут џемата. На потоку који је протицао иза џемата набаса на сулудог Меху Поздерца; сједио је с ногама у води и полијевао живу рану на лијевој руци сам са собом нешто бесједећи. Кад угледа Насрадин-хоџу, изнајприје се престрашено трже, а онда сав радостан скочи, зграби прљави завој с руке и машући њим као заставом појури у џемат.

— Ево га, ево га! Иде Насрадин-хоџа, све ће нас излијечити! Еј, хеј! — и изгуби се иза живица весело кличући, иако га нико није чуо јер је џемат био још подалеко.

Кад Насрадин-хоџа стиже пред кућу, затече све у веселу жагору и немирној треми. Док је био горе у шуми, међу окупљеним свијетом се бијаше пронио глас, да је Насрадин-хоџа отишао некуда по некаквом тајном и само њему знаном врачарском послу и да ће за све њих донијети лијека и спаса — гануле га зар бијаху њихове сузе.

Чим Насрадин-хоџа сједе на праг и огласи да ће казивати љекове и давати записе, настаде пред кућом, око њега, гужва и тискање, све док он не запримети, да су џабе сви записи онемо ко се буде гурао и срљао ко прасе у сурутку. Тек онда се уредише и смирише, једино су они задњи нешто жагорили и препирали се.

— Пази добро — започе Насрадин-хоџа да тумачи једноме са живом раном — помијешај млијеко од девет бијелије' кобила, па од тога измети масло и с њим мажи рану. Ако од тога не прође, ни од чег другог, ље, неће.

Другог са поцрвенелим трахоматичним очима посавјетова да их испира росом с црног трна, трећем даде запис и прикрича му да му то жена зашије у појас ако хоће да им се држе дјеца, једном што

му се нијесу држала говеда каза, да три пута обле-ти око штале вичући: „Овако око моје штале бо-лест лећела, а у њу не могла!“ Истина, онај му си-рома' каза да он и нема штале, него му говеда ле-же под ведрим небом, а на то Насрадин-хоџа само немоћно подиже руке:

— Е, брате, кад немаш око шта лећети, онда ти само Божија милост помоћи може, моли се Богу, грешни брате, неће ли те он помоћи и погледати на те.

И тако су се ређали један за другим: старци, младићи, жене, дјеца, док се Насрадин-хоџа већ не умори од намишљања, па је онима задњим давао само записе пишући у њима којекакве неразумљи-ве и бесмислене шаре.

Смркавало се кад је већ и последњи невољник примио савјет и изгубио се низ жут излокани це-матски друм. Насрадин-хоџа се диже, отхукну и о-бриса с чела крупне капље зноја. Било је већ одав-на вријеме за вечерњу молитву.

Пењући се уз мунару уским мрачним дрвеним степеницама, он се још једном сјети онога дугач-ког реда невољника и свога данашњег „лијечења“, па се од некакве своје љуте муке и жалости гласно насмија над том људском биједом, само да растје-ра ону студен и тугу што му се бијаше савила око срца. У пустој цамији смијех му одјекну некако је-зиво и мртвачки као да се сама смрт насмијала над свијетом. Престраши се и још више растужи.

У пустој облачној ноћи јецао му је и дизао се глас као да се бије с помрчином и с још нечим страшним и моћним што из те тмине вреба и руши се на голорук и незаштићен народ. Старци по ку-ћама зачуђено су дизали главе и ослушкивали.

— Аман, аман, још Насрадин-хоџа никад љеп-ше није учио.

Кад заврши молитву, Насрадин-хоџа, вас у зно-ју и некој чудној трем, подиже очи пут неба. Кроз

раздеране тешке облаке треперила је и утопљенички се борила с помрчином једна једина звијезда. У болну заносу он подиже пут ње обје руке:

— О, велики Боже, Ти видје моју данашњу муку и лаж. Морао сам тако, то Ти добро знадеш. Па сад, ко је крив за све ово: Ти или ја, или неко трећи мени непознат?!...

Бранко Ћопић

После мајчине смрти

... Пустили су ме њој кад је издисала. Беше изгубила више зуба и та уста ме испунише неком страшно, притајеном грозом. Око нас беше пуно баба и тетака мојих, које су једнако говориле о болестима и мртвацима. По соби су разастрли чаршаве натопљене водом и сирћетом. Њене ноге су вириле испод свилоног јоргана. Више пута се осмехнула и рекла тихо моје име, молила ме је да легнем и да се одморим од пута. Причала ми је како је била много сама у последње доба и како су је страшно возили и гурали на железници последњи пут кад је путовала. Како су је крали за време болести и како је у последње време желела да умре. И као да је то нешто обично говорила је, шта имам да чиним после њене смрти. Морао сам потражити њену слику на којој је била насликана од осамнаест година. О тој је слици мучећи се дуго причала и молила ме је да је држим увек на мом столу.

И тек што сам пред зору легао, пробудио ме врисак и запевања жена.

Умрла је и није дала да ме буде.

Старе жене су задизале сукње и трчале по дворишту, плакале и скакале; једна је пала крај постеље и нарицала. И то нарицање је продирало, као и завијање уплашених паса са дворишта, кроз сва врата и све зидове. И тек што свану видех како журно трче неке жене по кући, точе вино и пију ракију. Непознати неки старци прилазили су ми и тражили од мене кључеве. И док сам сав тежак и подбуо лутао по кући, осетио сам као на заповест из мртвачке собе, да је све било спремно. То ме је

испунило лудим ужасом. Стајао сам крај прозора загладан у мутне кровове, у зид цркве велике и празне и стресао сам се. И док сам, држећи се за главу, гледао кроз завесу како је голу дижу и купају сву жуту, поцрнелу и сасушену а при том точе и пију ракију, почео ме је хватати неки сулуди страх.

Дошао је прота. Читао је молитве, једнако гладно брке, одлазио у кут и тражио суд за пљување.

Моје очи малаксаше сасвим. Сакрио сам се у једну собу, где беше пуно малених, свилених неких јастучића уплетених у старе везове и шаре. И то златно, свилено, мало шаренило, толико ме дирну, да сам изнемогао пао. Дошли су да ме зову, јер ме је прота тражио. Говорио ми је о мајци, после је ненадно почео да говори латински, насмејао се и спомињао слепачку, карловачку академију, седео је и једнако подизао прст и понављао: „Quousque tandem abutere...”

А нарицање се једнако хорило из свих соба, из свих зидова: „О, јао... о, да устанеш... да видиш твог лепог јединца... јао“. А мене су препадале муке. То нарицање ме је терало из куће. Тад изненада начух на степеницама, да неко хоће мртво тело да прободу иглом кроз срце. У мени нешто звизну као бич, окретох се и јурнух у собу. Гледао сам само неке бабе на столицама како су се крстиле, седеле са свећом у руци и понављале: „Ију, слатка — као требало би питати стрину“. Кад сам јурнуо на врата, оне се уплашено подигоше.

Тад моја рука нештедице паде са бесним урликом на прву главу на домаку; соба се испуни страшним циктањем, столице попадоше а бабе јурнуше, запевајући страшно, на врата. Оне су плакале, викале, крстиле се и трчале. Али цео дан, док је мртво тело лежало прострто, мене је морио неки луд гнев и гађење.

Погреб је био сутрадан.

Киша је била пала, па смо ишли по глибу. Деца са чирацима вичући, а попови по нечистој калдрми.

Ишао бих био радо тако без престанка по глибу, погнуте главе. Осетио сам како је све страшно. Гробље је било далеко иза града, тамо где беху барутане, грдне рупе ђубрењака и црепане. Високо на хумци под јаблановима беше наша гробница. Водили су ме десно и лево по гробљу. Сандук се тешко носио, два три пута се чинило, да ће да га испусте; тада су сви викали. Гробље беше пуно света, што се расу свако своме гробу па плакаше и нарицаше. Сећам се, заустављали су ме крај раке. Са једне гране цурила је кишница кап по кап на моје руке. Помислио сам, да се одмакнем; али сам остао тако и загледао се у те капље. Певачко друштво се захори и мирис тамњана ме обасу. Видех, проту где очима окрете и поче говорити о мајци.

Дуго је говорио. Неко ме је гурао са лева, и сад су капљице једна за другом тешко, лагано падале у моју косу. Прота је подизао руке а тетке су ми гласно јаукале. Тада се диже крај мене један господин у црном и поче говорити. Тетка ми се наже над уво и шапну ми: „Видиш, чедо, то је госпо'н председник“. Он је спомињао добротворку саборне цркве, неку двокатницу у Араду, коју је оставила месној црквеној општини. Кидао је реченице, дишао тешко и муцао. Два мала ђака стајаху пред њим, они су се тајно штипали и гурали чирацима. Одједном господин подиже глас: „Можемо рећи, да је наша црква, и нећу само да кажем црква, него и наше су школе њена...“, његове се очи уплашено раширише, он зане у говору, трже се и поче гуркати једног до себе шапућући: „Јоцо, Јоцо, Wie heisst man das... um Gottes Willen! задужбина, да задужбина можемо рећи. Лака јој црна, лака јој црна земља“, додаде хитро, одахну тешко и изгуби се у гомили. Почеше падати груде по сандуку кога су спуштали. Једна од мојих тетака паде преко сандука вриштећи очајно.

А после смо се вратили. Столови су били пуни накита од шареног папира. Загледао сам се у један леп, старински ћилим и не скидох очију са њега.

Прота ме је преко стола једнако тешио а крај мене опазих изненада једну лепу жену, коју нисам могао да познам. Она ми је додавала чашице са вином и питала ме, да ли сам уморан и да ли бих прилегао. И не могавши сетити је се, питао сам тетку, ко је она, а она се насмеја: „Заборавно си Мацу; најлепша девојка, нема баш Бог зна шта, али кад ти ја проводацирам нећеш се кајати“. „Душо моја“, уздахну она и погледа у девојку, што сва порумени. Попови су дуго седели и говорили о покојници. На столу су гореле тешке, мирисне мртвачке свеће. Маца је писала посмртнице. Она је била врло лепа, „здрава“, како рекоше тетке. Уосталом ја, иако га има ретко, приметим на женама, шта ружно. Њене очи и силна, црна коса, рамена и врат у којем се криле плаве модре вене, сетише ме на неки харем у роману једном — а ја често читам романе. Уосталом, сви смо ми говорили о романима. Па и она ме је баш малопре питала о неком роману и рекла: „Ах, молим Вас, све то не вреди ништа; три године је вуче за нос, а после је пушта да се дави, а овамо је назива канаринком“. У њеној лепоти беше нечег тешког. Црнина на њој није могла меко да јој обгрли стас; него лежаше на коленима њеним као ћилимови тешко по постељама, ћилимови са шарама, које сам толико волео. Осетио сам мирис мртвачких свећа и одједном ми се згадило јело и ја одгурнем тањир.

„Треба да се ожените, рече ми прота, без жене и деце нисте прави човек“. Тетке ми ударише у смех и плач и дигоше грају вичући у глас: „Мацу, Мацу“, приђоше ми, љубљаху ме и миловаху по коси.

А тањири су звецкали и сваки час се тек чуло: „Еј, где је да устане, ево дошао је. Све јој је жеља била да га види и гле, она оде“. „Оде“, додаде прота, зверајући у свеће, које су биле све жуће и мирисније. Мирис мртваца био је остао на столу, у јелу, само га у вину не беше.

Кад ме бледог и погуреног одведоше у собу да

спавам, дуго су ме љубиле и смејале се, да би ме развеселиле; али све то није ишло од срца.

Мој хладан поглед и туђински осмех мутан и заједљив плашили су те старе жене. Крај постеље сам нашао неке старе, избледеле споменице и карте из купатила, на којима се она некад потписивала: „твоја дунда“; неке слике Карлсбада, официра, дилетантских забава и једну врло стару ружу. Иза заложене пећи сакрио се мирис мртваца и неки тежак мирис цвећа и вребали су да ме загрле.

А иза завесе стајаше моја стара тетка, она се мучила да ме сагледа кроз завесу, чинило јој се да не дишем. Ја знам, она мишљаше у себи: „Као и да није наше дете, шта се тај морао напатити, не јести; где је тај све морао спавати, па да се овако сатари. Блед је и кашље. Све кажу: гоји се, 'ма кажем ја: све је то труло, Боже ме прости, као да је од воска, као оне лутке у панорами. Право каже Јеца“.

А после? После су опет пролазили дани. Устајао сам у подне. Јесен отопли још једном и сунце грану. Сваки дан сам излазио на гробље, тамо сам се у детињству најрадије играо. Понегде је пао по један цреп, понегде је пао плот. А било је још доста голубова. Отварао сам врата што су водила кроз порту, у којој је висока жута травуљина била пуна кокошака и паса, који су се ту купили. Пролазио сам крај мале школе, где се чула весела деца како певају, и крај дрвара што се низаху све до гробља. Све су те дрваре биле у рукама мојих татака. Жута вода, а у њој стајаху мирно црни шлепови на ветру, што је по обалама вијао песак и перје. Дрва су пуцкарала на ветру; а ја бих дуго седео пред вратима наше гробнице. Кроз позлаћене решетке видео сам ките босиљка на зиду, дрвене крстове и слике мојих многих помрлих баба. Дебеле и слабе жене гледале су и попови са лукавим лицем, каква имају слике покојника кад је сунчани дан. И пуно граничарских официра. О свему томе нисам мислио. Долазио сам и седео ту по сате. По-

што ме нико чекао није, седео сам тако изгубљен дуго.

Али кад се враћаш по мрачним улицама, вребали су ме и водили у своје куће. Тетке беху одлучиле, да ме ожене и оженише ме. Сви су знали, да ме треба оженити и оженише ме. О мени се исто тако много решавало као и о свему другом и о рату. Било их је, који се потсмсваху моме жутом лицу, али су девојке говориле да сам леп. Како су ме виделе неколико пута у шетњи са Чивуткама, одлучиле су, да треба да ме што пре поврате.

Прво су ме вребали попови. Они су ме одводили својим кућама, у којима су постеље биле широке, а у прозорима се црвенеле ћупе пуне вишања и трешања. Они су ми говорили тихо, са осмејком о новом мађарском катихизису, који хоће да им натуре, и спуштали се угојени и тешки у меке столице. Све су њине жене носиле мало раскопчане груди и косу пуну укосница, неуређену, спалу за врат.

Код њих не беше много смеха, већ много осмејака. Њине жене су ме гледале врло умиљато, благо; кад и кад би нехотице прекрстиле ноге и уплашено поруменеле, кад би приметиле, да им се лепе, пуначке ноге сјаје у белим чарапама до колена. Оне су их брзо покривале, окретале се хитро мужевима својим и насмејале се „Што не питаш господина па да га женимо?“

Мене би зачас помиловао њихов срдачан осмех и стисак руке; но после би ме опет обузимала грдна досада, загледао бих се у њихове руке са нечистим ноктима. Више пута попадије су ме опколиле самог у неком смешном салону пуном стакла и чаша, на којима беху насликани шарени косовски јунаци. И док би каква лепа, бела мачка савила се у моме крилу, оне су ме нападале што се не женим, хвалиле и браниле све мушке у граду, а највише баш свога мужа. Мене је зачуђеног развеселио њихов здрав и раскалашан смех, који ми је шапутао о непролазној чари малих и шаљивих грехова. Оне су биле

најбоље мајке, али су радо седеле тако румене до пуних груди, тихо се смејући примедбама клизавим и бестидним. Тек кад бих пренаглио и покушао у мраку, да загрлим коју, наишао бих на бесан и једак отпор, на спомињање деце и мужа. Ја бих уплашен и застиђен стајао пред њима и осрамоћен одлазно. Оне су ме назвале „фрајла“ и цео ме град именовао отада тако.

Кад бих насмејан изашао од жена дочекали би ме попови и тешили.

Црни и тешки говорили су о свему са хитрим презирањем. Њине меке, јако меке руке, миловале су уморно моју; причали су ми о тим празним црквама, које сам толико волео. Много су се смејали. Најрадије су говорили о сељацима. У мрачној соби, при столу пуном чаша вина, вина у које су спуштали ужета, да не киси, ницале су сељачке главе из њихових речи, разбарушене и необријане, са малим, лукавим очима и понизним лицем. И све је било угојено и весело. Тешки као волови били су ти сељаци у причама њиховим. Глупи, кад и кад духовити, у заседи, и превари, силни као жиле борова у грамжењу и отимању земље. Оцеви, који су гледали како им дете умире иза прашних, малих прозорчића у ниским собицама, где су чепркале кокоши; жене што су рађале и сутрадан већ устале и чистиле шталу; и деца што су се неодрасла, полугола ваљала по слами, мала браћа и сестре, што су се играли бедних и блудних игара. „Па то је свуд тако“, смејали се они. Запрепашћени свеци гледали су са зида окреченог, белог и чистог и глупа лица облазила су око стада оваца и око чапурја. После су дошле на ред приче о Христовом гробу, кад га опседну бабе и донесу јастуке у поноћ страшног дана кад се чека Ускрс. И сто гадних шала и псовки знали су о том. Не беше ни једне драге слике у речима њиним, пуним непрегледних поља кукуруза и стрњика; а у ниским кућама виделе се само сенке, горе него сенке животиња.

Тек недељом би ницале смешне, накинђурене

девојке, намазане и офарбане и гомиле црних, пијаних сељака. А под густим, сељачким обрвама стараца, севала би горка жуд и бесно лукавство према свему, осим земље, коју би те очи гледале, пуне лудог, радосног светлуцања. Али би се те слике најгоре мешале, тек кад би почели причати о њиховој љубави. Тада би се у мраку вртели и газили ти јадни сељаци, у лудим гомилама, голи и пијани. Трчале би испребијане жене са сухим опалим дојкама, крезубе и смрадне од зноја. Оне би се превртале и превијале у мукама порођаја или би лежале кржаве јаучући од мука по земљи; кидале се од бола због разних лекова против зачећа. Под прозорима би лежали кржави трупови закланих драгана у сјајним чизмама. У мраку би се сјала њина сребрна пуцад на прслуцима; а иза пећи седеле би јадне, смежуране баке, са кржавим загнојеним очима, босе и сухе као грање и крпе. И све те слике биле би исполиване и посуте вином, крвљу, псовком и ритама. Узалуд бих ја покушао да их умирим, загушио би ме њин силан, поповски смех. Црквице би њине шарене и мале биле пуне офарбаних светаца, кандила и гомила, које се крсте погрбљено и глупо гледају. А шала би заогрнула владичанске дворове и сва манастире масним и пијаним велом слушкиња и лопова. А ја бих после излазио уморан из поповских кућа, док су ми они сви нудили невесту. Прашина проткана сунцем падала је преда мношвом и ја сам пролазио. Понегде је пао један цреп, понегде је пао један плот. Вребали су ме трговци и водили силом к себи. У кућама њиним не беше салона, него су ме водили у грдне, светле собе, где стајаше гласовир а иза њега палма и многи Свети Јовани.

Њине су жене биле сухе и мале, оне су ме дочкивале уздишући, опкољене децом, силом децом. Оне би уплашено брисале иза мојих леђа и најмању трунку прашине, гледале сваки мој миг и спомињале прошла времена. Све су се сећале убиства књаза Михаила, оне су тако бележиле своје детињство, нису знале тачно кад су се родиле. Њи-

не кошчате, јадне, измождене руке грлиле су своју децу и криле своје слабе испупчене кукове иза глава свежих и румених својих девојака. Њине смешне сукње трчале су шарене око њих. А оне би се уплашено освртале. Тужно су ме гледале кад се забунише и не умедоше да разликују балкански савез. Али кад би ми показивале своје дивне ћилимове, ја бих заборавио сав свој живот, који ми се чинио и смешан и луд, па сам дуго седео код њих. А оне би тужно и благо говориле, намучене и слабе, носиле за собом црепове вруће, што су их стискале на прозекла ребра. Мужеви њини, који су мирисали на сирће, ушли би тихо и одлазили брзо. Али девојке удаваче гледале би ме испод ока и свирале би ми много. Оне би ме опет питале да ли сам читао „Сањина“, а ја бих се тргао, кад би оне прошле поред мене. А оне би ме опет питале, да ли сам читао Сањина; веселе и заборавне, оне су ми признавале сто малих тајни. У мирисним кутијама, под исписаним лепезама, оне су чувале распореде светосавских беседа и слике пештанских глумаца. А кад би се око мене искупиле старе пријатељице из детињства, оне би ми милостиво и бестидно допустиле, пренемажући се, да чујем њине мале тајне и да уграбим њине књижице на којима би споља стајало: „Ромео и Јулија“ од Шекспира, издала Браћа Јовановићи у Новом Саду, а у којима бих налазио избор громких шала и слика. И тако бих опет седео у венцу девојака, што су се весело кикотале око мене, гасиле свећу, па ме љубиле а да нисам знао која. Ја бих уморно одлазио из тих кућа. „Их како је туђав“, викали су за мном. И сви су ми нудили невесту, невесту.

Тетке су биле одлучиле да ме ожене и оженише ме...

Милош Црњански

Напомена

Писци у овом зборнику распоређени су по азбучном реду. Уредници су сматрали да овакав распоред има довољно оправдања, више него распоред по годинама рођења, или по књижевном „рангу“. Прво, већи део приповедача у овом зборнику формирао се у раздобљу између два светска рата, или бар дао своја уметнички најзрелија дела у овом временском периоду; друго, питање књижевног „ранга“, увек непоуздано, „недовршено“ код писаца који још стварају, могло би се одређивати само према свему ономе што су поједини између њих досад књижевно дали, и у свима облицима и врстама њихове књижевне делатности: овде је, међутим, реч само о њиховом приповедачком раду.

Уредници су, после, верно чували начин израза и дијалектолошку особеност, као и интерпункцију писаца које су уврстили у овај зборник, сматрајући да је то питање њихове књижевне савести која им не допушта ма какве исправке и испуштања у тексту. Исправљене су само очигледне штампарске грешке.

Збирке, односно часописи, из којих су узете приповетке овога зборника, следеће су:

1) *Божовић Григорије*: Најтежи узмах. „Под законом“. Наша књига. Београд, 1939.

2) *Велмар-Јанковић Владимир*: Две Марије. Летопис Матице српске, књиге 319, св. 3. Нови сад, 1929.

3) *Девечерски Живан*: Под жутим лишћем. „Међу својим“, 1924, Београд, пишчево издање.

4) *Ђорђевић-Малагурска Мара*: Родн па сарани. „Вита Ђанина и друге приповетке из Буњевачког живота“. Суботица, 1940. Друго издање.

5) *Ђукић Трифун*: Кондунт-листа Марка Мићуновића. „Стари видици“. Наша књига. Београд, 1938.

6) *Ђуричић Младен Ст.*: Читаковић. „Седам смртних грехова“. Модерни српски писци, „Звезда“. Београд, 1939.

7) *Ђуровић Душан*: То није тако прије било. „Људи са камена“. Наша књига. Београд, 1940.

8) *Живадиновић Стојан В.*: Руси. „Приповетке“. Наша књига. Београд, 1937.

9) *Илић-Јејо Драг. Ј.*: Погодба. „Дунавска улица“. Пишчево издање. Београд, 1932.

10) *Јанковић Милица*: Последња фијока десно. „С. к. гласник“, н. с., књига XXI, 5. Београд. 1927.

11) *Јевтић Боривоје*: Немушти разговори. „Дани на Миљацки“. Наша књига. Београд, 1935.

12) *Крстић Анђелко*: Калеш Димко, срмаћеш. „С. к. гласник“, н. с., књига XLVI, 4. Београд, 1935.

13) *Максимовић Десанка*: Гром. Како они живе“. Наша књига. Београд, 1935.

14) *Манојловић Тодор*: Писмо за Париз. „Правда“, Београд, 1936.

15) *Марковић Марко*: На боку. „Крива Дрина“. Група сарајевских књижевника. Сарајево, 1930.

16) *Милошевић Момчило*: Азил. Мали људи“. Наша књига. Београд, 1938.

17) *Настасијевић Момчило*: Запис о даровима моје рођаке Марије. „Из тамног вилајета“. С. Б. Цвијановић. Београд 1927.

18) *Палавестра Јован*: Пресуда Бећир-Паше. „Мисао“, Београд, 1 до 16 август, 1925.

19) *Петровић Петар С.*: Доктор Марић. „Земља остављена“. Наша књига. Београд, 1935.

20) *Петровић Растко*: За кичевское, за македонское. „Седам приповедака“. Народна књижица. Београд (година није обележена).

21) *Радић Душан*: Распеће. „Кроз живот“. Наша књига. Београд, 1935.

22) *Ристић Миливоје*: Златни зуби. „Преглед“, Сарајево, књига 13, св. 166. 13 октобар 1937.

23) *Стефановић Светислав*: Испушења. „С. к. гласник“, н. с., књига XXXII, бр. 23, 16 јануар и 1 фебруар 1931.

24) *Трајковић Никола*: Грех Арнаутина са сухом руком. „Опатиска мадона и друге приповетке“. Београд, 1931.

25) *Ђопић Бранко*: Насрадин-хоџина лаж. „Борци и бегунци“. Наша књига. Београд 1939.

26) *Црњански Милош*: После мајчине смрти. Из „Дневника о Чарнојевићу“. М. Ј. Стефановић. Библиотека „Албатрос“. Београд, 1921.

Помињемо, најзад, да су из овог избора, по изричном захтеву Управе С. к. задруге, биле искључене све приповетке које су већ изишле у њеним издањима.

Уредници

Садржај

Предговор уредника — — — — —	7
Гр. Божовић, Најтежи узмах — — — — —	11
Вл. Велмар-Јанковић, Две Марије — — — — —	18
Ж. Девечерски, Под жутиим лишћем — — — — —	27
Мара Ђорђевић-Малагурска, Родн па сарани — — — — —	43
Тр. Ђукић, Кондунт-листа Марка Мићуновића — — — — —	50
Мл. Ст. Ђуричић, Читаковић — — — — —	58
Д. Ђуровић, То није тако прије било — — — — —	78
Ст. В. Живадиновић, Руси — — — — —	85
Д. Ј. Илић-Јејо, Погодба — — — — —	99
Милица Јанковић, Последња фијока десно — — — — —	104
Б. Јевтић, Немушти разговори — — — — —	108
Анђ. Крстић, Калеш Димко, срмаћеш — — — — —	114
Десанка Максимовић, Гром — — — — —	127
Т. Манојловић, Писмо за Париз — — — — —	133
М. Марковић, На боку — — — — —	141
М. Милошевић, Азил — — — — —	156
М. Настасијевић, Запис о даровима рођаке Марије — — — — —	167
Ј. Палавестра, Пресуда Бећир-паше — — — — —	184
П. С. Петровић, Доктор Марић — — — — —	192
Р. С. Петровић, За кичевско, за македонско — — — — —	209
Д. Радић, Распеће — — — — —	216
М. Ристић, Златни зуби, — — — — —	222
Св. Стефановић, Некушења — — — — —	240
Н. Трајковић, Грех Арнаутина са сухом руком — — — — —	258
Б. Ђопић, Насрадин-хоџина лаж — — — — —	267
М. Црњански, После мајчине смрти — — — — —	273
Напомена уредника — — — — —	282

